

Bedreigde dorpen: Drieborg

Jurian M. Heerink
S1410407

Master Environmental and Infrastructure Planning
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

Begeleider: dr. ir. T. van Dijk
Tweede begeleider: ir. G.H. Heins

Voorwoord

Na zes jaar studie is deze scriptie het eindproduct van een mooie studietijd in Groningen. In die tijd heb ik veel geleerd (o.a. over de wondere wereld van de planologie), een hoop mensen leren kennen en de wereld mogen ontdekken. Voor mijn scriptie heb ik gekozen om mijn interesses te combineren in één onderzoek. Dit is aardig gelukt, en ik moet zeggen dat ik van te voren niet had gedacht dat ik er ook nog lol aan zou beleven. Het onderwerp is dus bedreigde dorpen geworden. Dit onderwerp heb ik bij de kop proberen te pakken op een methode die ik het leukst vind, namelijk ontwerpen.

Tijdens het maken van de scriptie heb ik van een aantal mensen hulp gehad die ik nu wil bedanken. Als eerste wil ik Terry van Dijk bedanken voor de begeleiding van deze thesis. Zijn enthousiasme over mijn scriptie heeft voor mij aanstekelijk gewerkt en zonder zijn goede feedback zou het afstuderen voor mij waarschijnlijk hebben geleid tot een neverending story. Voor de gesprekken nam hij uitgebreid de tijd en deze heb ik als zeer prettig ervaren.

Zonder de informanten die met name uit Drieborg kwamen was het niet mogelijk om deze scriptie te schrijven daarom wil ik deze mensen bedanken voor de tijd die ze hebben genomen om met mij te praten.

Vervolgens wil ik mijn moeder bedanken voor al die keren dat ik de tafel niet kon afruimen om dat ik 'aan de slag' moest. Verder wil ik mijn grote broer en zus bedanken voor het luisteren naar mijn vermoeiende verhalen. Ook mijn vriendin, Kitty wil ik bedanken voor haar eindeloze geduld, interesse en steun.

En last but not least wil ik mijn vader bedanken die mij ondanks dat hij er niet meer is, toch telkens heeft aangespoord om mijn studie tot een succes te maken. Deze scriptie draag ik dus ook op aan hem.

Veel lees- maar zeker ook kijkplezier.

Jurian Heerink,

Zwolle, 4 september 2009

Samenvatting

In deze scriptie is er onderzoek gedaan naar een dorp dat in zijn voortbestaan wordt bedreigd. Het dorp bevat alle componenten van een dorp die in moeilijkheden zou moeten komen volgens de literatuur. Op het unieke niveau blijkt echter dat generalisatie van dorpen een verstoord beeld geven. Het onderzoek is gedaan in drie stappen waarbij eerst is gekeken naar wat er in de literatuur is geschreven over wat zich precies afspeelt in de rurale omgeving met betrekking tot depopulatie. Ook is er gekeken naar de invloed van fysieke ingrepen op de aantrekkelijkheid van een dorp. Met deze informatie is vervolgens een casestudy gedaan waarbij de keuze is gevallen op het dijkdorp Drieborg. In deze casestudy is er geluisterd naar het dorp. Dit luisteren hield onder andere in dat de structuur van het huidige dorp werd geanalyseerd, een aantal dynamieken onder de loep werden genomen; en er samen met de bewoners een SWOT analyse is gemaakt waarbij zij ook hun wensen voor de toekomst van het dorp kenbaar konden maken. Met de bevindingen uit de luisterfase is uiteindelijk een ontwerp gemaakt. De focus lag hierbij op ingrepen in de fysieke omgeving. Eerst zijn er ontwerpogaven geformuleerd. Voor deze ontwerpogaven zijn een aantal concepten bedacht, die vervolgens visueel in een ontwerp zijn uitgewerkt. De concepten volgen de opgestelde visie voor het dorp. Het ontwikkelen van het dorp op een dorpseigen manier was hiervan een belangrijk onderdeel. Het ontwerp zal uiteindelijk moeten leiden tot het aantrekkelijk maken van het dorp waardoor het bevolkingsaantal op peil blijft en dorp behouden blijft.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	2
Inhoudsopgave	3
1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Project kader	7
1.3 Doelstelling	8
1.4 Vraagstelling	9
1.5 Methodologie	10
1.6 Relevantie	14
1.7 Leeswijzer	15
2 Theoretische achtergrond	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Algemene theoretische achtergrond van het rurale gebied	17
2.2.1 <i>Inleiding</i>	17
2.2.2 <i>Rurale nederzettingen</i>	18
2.2.3 <i>Bevolkingsbewegingen</i>	19
2.2.4 <i>De plattelandsgemeenschap</i>	24
2.2.5 <i>Achtergesteldheid op het platteland</i>	27
2.2.6 <i>Bereikbaarheid en openbaar vervoer op het platteland</i>	28
2.2.7 <i>Voorzieningen op het platteland</i>	28
2.3 Nederlandse situatie	30
2.3.1 <i>Inleiding</i>	30
2.3.2 <i>Het Nederlandse landschap</i>	30
2.3.3 <i>Demografie van het Nederlandse platteland</i>	31
2.3.4 <i>Functie verandering van het Nederlandse platteland</i>	37
2.3.5 <i>Bereikbaarheid op het Nederlandse platteland</i>	39
2.3.6 <i>Voorzieningen op het Nederlandse platteland</i>	43
2.4 Het dorp en haar aantrekkelijkheid	46
2.4.1 <i>Inleiding</i>	46
2.4.2 <i>Positionering</i>	47
2.4.3 <i>De fysieke omgeving</i>	51
2.4.4 <i>Mensen trekken en mensen houden</i>	52
2.4.5 <i>Verschillende aantrekkelijkheid van dorpen</i>	57
2.4.6 <i>Conclusie</i>	60
2.5 Conclusie	61
3 Luisteren naar Drieborg	62
3.1 Inleiding	62
3.2 Ligging en geschiedenis	62
3.2.1 <i>Geografische ligging</i>	62
3.2.2 <i>Geschiedenis</i>	64
3.3 Genius Loci	65
3.3.1 <i>Inleiding</i>	65
3.3.2 <i>Dorpsingangen</i>	67

3.3.3 Straten.....	69
3.3.4 Dorpszichten.....	72
3.3.5 Zicht naar buiten en de omgeving.....	74
3.4 Dynamieken.....	77
3.4.1 Inleiding.....	77
3.4.2 Bevolkingssamenstelling.....	77
3.4.3 De sociale omgeving	79
3.4.4 Dorpsbelangen.....	80
3.4.5 Gemeente Reiderland (andere actoren?).....	80
3.4.6 Woningbouwcorporatie Acantus	81
3.4.7 Woningen.....	81
3.4.8 Bereikbaarheid.....	84
3.4.9 Verkeerssituatie.....	84
3.4.10 Voorzieningen.....	85
3.4.11 Boodschappen.....	86
<i>box 3.1- Verschil met Ganzedijk.....</i>	<i>87</i>
3.5 SWOT en wensen	88
3.5.1 Inleiding.....	88
3.5.2 Sterke punten.....	89
3.5.3 Verbeterpunten.....	89
3.5.4 Kansen.....	90
3.5.5 bedreigingen.....	90
3.5.6 Wensen.....	91
3.6 Conclusie.....	91
4 Ontwerp.....	93
4.1 Inleiding.....	93
4.2 Visie.....	95
4.3 Ontwerppogaven.....	98
4.4 Concepten.....	104
4.4.1 Inleiding.....	104
4.4.2 Hoofdconcept: het lint verstevigen.....	104
4.4.3 Deelconcept 1: de dijk kwalitatief ophogen.....	105
4.4.4 Deelconcept 2: verandering van de aard van de woningvoorraad	106
4.4.5 Deelconcept 3: Dorpsplein.....	108
4.4.6 conclusie.....	108
4.5 Uitwerkingen.....	109
4.5.1 Hoofdconcept	109
4.5.2 Deelconcept 1	115
4.5.3 Deelconcept 2	133
4.5.4 Deelconcept 3	139
4.6 Conclusie.....	144
5 Conclusie.....	145
6 Discussie.....	146
7 Literatuurlijst.....	147
Bijlage.....	I

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

"Gronings spookdorp van de kaart"

Zo kopte nieuwswebsite Nu.nl op 26 februari 2008. Hoewel het geschetste beeld door de media sterk overdreven neergezet is, zit er een kern van waarheid in. In opdracht van de gemeente Reiderland heeft het architectenbureau KAW uit Groningen een visie gemaakt voor de toekomst van Ganzedijk omdat de gemeente zich hier zorgen om maakte. Door krimp en een verslechterde woon- en woonomgevingskwaliteit ontstond er onder andere leegstand wat voor verdere problemen zorgde. Het door KAW ontwikkelde plan was om in fases af te bouwen, waarbij sloop onvermijdelijk was. Bij het bekend worden van de plannen kwam de bevolking van het dorp massaal in opstand omdat ze het gevoel kregen dat het voortbestaan van hun dorp in gevaar kwam.

'Demografische krimp' is een verschijnsel dat toenemende aandacht krijgt. Demografische krimp staat voor een afname in het bevolkingsaantal als gevolg van migratie of veranderende geboorte- en sterftcijfers. In Oost-Duitsland en op het platteland van Frankrijk en Spanje komt krimp al veelvuldig voor, en is er serieus sprake van spookdorpen (Slomp 2004, Van Dam *et al.* 2006). In Nederland is bevolkingsdaling daarentegen een relatief nieuw begrip. In 2035 zal volgens Derks *et al.* (2006) de totale bevolkingsomvang van Nederland gaan dalen. Echter, op regionaal niveau waren er al gebieden waar het bevolkingsaantal afnam en waar deze in de toekomst verder zal afnemen. Dit betreft vooral de gebieden aan de randen van Nederland. Hoewel de (toekomstige) krimp vergeleken met de eerder genoemde landen niet zo hevig is, brengt de krimp op regionaal en lokaal niveau toch een aantal (ruimtelijke) gevolgen met zich mee zoals ook blijkt uit de problematiek in Ganzedijk.

Als student aan de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen ben ik veel in aanraking gekomen met bijzondere plaatsen. Soms zijn deze plaatsen bijzonder door de naam. Zo herinnering ik me een college van de heer Ashworth waarbij hij zich met Engels accent afvroeg of "Baflo een stad was". Andere plaatsen zijn bijzonder door hun

locatie. Tijdens een half jaar studie in Montréal, Canada ben ik samen met een vriend naar British Columbia gegaan voor een vakantie. Op de bonnefooi zijn we naar verschillende plaatsen gereden. Na een uur op een grindweg te hebben gereden kwamen we aan in het in nevelgehulde kustdorpje Thasis. Hier hield onze reis letterlijk op. We konden eenvoudigweg niet verder, ook niet langs de kust, nee, alleen terug. Op dit soort plaatsen vraag ik me dan altijd af, wat gebeurt hier, waarom wonen hier mensen, en wat doen deze mensen hier? Hoe kan het dat hier mensen wonen? Er is hier helemaal niets! Toch woont een mens altijd ergens voor een reden. Bij het verlaten van het dorp stond er op de achterkant van het welkomstbord de veelzeggende tekst: "the last one to leave should turn out the lights". Kleine kernen in afgelegen gebieden vind ik dus fascinerend. Maar afgelegen gebieden zoals je ze binnen Europa bijvoorbeeld in Schotland of Scandinavië vindt, bestaan in Nederland eigenlijk niet.

In Nederland ben ik daarom vooral geïnteresseerd in het platteland in het algemeen en de problematiek van kleine dorpjes op dit platteland in het bijzonder. Het viel me op dat het onderzoek dat gedaan is op dit gebied, veelal kwantitatief is. Er wordt in onderzoeken bijvoorbeeld gesproken over hoeveel winkels er zijn op het platteland in de provincie Groningen, hoeveel bushaltes en basisscholen en of dit boven of onder het Nederlandse gemiddelde ligt of niet. Weinig viel er te lezen over hoe het is voor de bewoners. Hoe ervaren zij het leven in hun dorp, met of zonder voorzieningen en is de eventuele afwezigheid van voorzieningen wel een probleem voor hen. Dit zou ik graag willen weten. Verder is er het fenomeen van het generaliseren van bepaalde gebieden. Zo wordt het Noorden als achterstandsgebied gezien. Vaak wordt dit bepaald in Den Haag achter een bureau en wordt dit door elke instantie klakkeloos overgenomen zonder na te gaan wat er daadwerkelijk op lokaal niveau speelt. Zijn alle dorpen in het Noorden wel gelijk en hebben zij dezelfde eigenschappen? Nee, want elk dorp is uniek. Wat totaal gezien voor een regio geldt, is op een individuele plek altijd anders. Het Groningse of Friese dorp bestaat niet; er zijn er velen in verschillende soorten en maten. Voor mijn scriptie wil ik graag een kijkje nemen op het niveau waar ik dat het interessants vind, namelijk het dorpsniveau.

Dit samen met gegeven van bedreigde dorpen zoals Ganzedijk zijn voor mij de aanleiding om op zoek te gaan naar een ander bedreigd dorp en daar met bewoners te spreken over hoe zij het leven in hun dorp ervaren, wat hun zorgen zijn, wat zij

willen voor hun dorp en hoe zij de toekomst zien. Maar waar in Nederland vind ik een bedreigd dorp, en als ik deze gevonden heb wat wil ik er dan mee?

1.2 Project kader

Uit de literatuur blijkt dat vooral kleine dorpen in de periferie van de periferie het moeilijk hebben in Nederland (dorpen die op grote afstand van een stad liggen ver buiten het stedelijk centrum van Nederland). Er wordt geschreven dat mensen er wegtrekken, de bevolking ontgroent en vergrijsst, het openbaar vervoer slecht is en het voorzieningenniveau laag.

Nadat ik een keuze heb gemaakt voor een dorp zal ik proberen om met de dorpsbewoners een soort van SWOT-analyse te maken van het dorp. Er zal geprobeerd worden om de behoeften te peilen en achter de moeilijkheden te komen waarmee men te maken heeft met betrekking tot het wonen in hun dorp.

Met deze input ga ik vervolgens een ruimtelijk ontwerp maken die er zorg voor moet dragen dat het dorp op een positieve manier behouden kan blijven voor de toekomst. Het ontwerpen is iets waar ik voor mijn gevoel tijdens mijn studie te weinig mee te maken heb gehad. De weinige vakken die hier over gingen waren voor mij echter wel de leukste vakken van de studie, omdat ik hier mijn creativiteit in kwijt kon. De scriptie was dus ook een mooie mogelijkheid om meer te kunnen ontwerpen.

Unieke plek vs. generalisatie

In beleidsdocumenten op landelijk en provinciaal niveau wordt wat betreft dorpen vaak over gebieden gesproken. Uitspraken als "in Oost-Groningen hebben dorpen het moeilijk" komen veelvuldig voor. Er moet echter een onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende dorpen in een gebied. Het ene dorp is namelijk het andere dorp niet. Wat betreft voorzieningen geeft Van der Kooij (2004) aan dat in een klein dorp soms van allerlei voorzieningen zijn terwijl deze in een groter dorp afwezig zijn. Een ander voorbeeld hiervan zijn bijvoorbeeld de cijfers die gebruikt worden. Vaak worden er met gemeentecijfers gestrooid in plaats van dorpscijfers. Uiteraard hangt dit samen met de beschikbaarheid van deze cijfers. Maar het kan wel een verstoord beeld opleveren. Zo kan een gemeente erg vergrijsd zijn. Maar

deze vergrijzing kan zich concentreren in een dorp omdat daar het enige bejaardentehuis van de gemeente is gesitueerd. Dorpen kunnen dus niet gegeneraliseerd worden. Het is dus zaak onderzoek te doen naar de unieke lokale situatie. Ook bij een ontwerp moet juist met de specifieke input van een dorp worden gewerkt en niet met de algemene gegevens.

Toch moet ook duidelijk worden vermeld dat deze unieke plek niet los staat van de regio waarin deze ligt. Zo stelt Groot (1974) dat de problemen van een specifieke plek niet los kunnen worden gezien van de regio waarin deze ligt. Bepaalde processen kunnen alleen bovenlokaal worden beïnvloed. Zo wordt de aantrekkelijkheid van de regio onder andere bepaald door het aantal en kwaliteit van de arbeidsplaatsen en de beschikbare voorzieningen. Binnen deze regio wordt de aantrekkelijkheid van de specifieke plaats voor een groot deel bepaald door de kwaliteit van de woningvoorraad en de kwaliteit van de woonomgeving (De Roo & Thissen 1997). Omdat ik me zal focussen op een unieke plek worden bovenlokale aspecten als economie en werkvoorziening buiten beschouwing gelaten.

1.3 Doelstelling

In paragraaf 1.1 en 1.2 is aangegeven wat ik wil gaan behandelen in mijn onderzoek en op welke manier. Uiteindelijk zal er dus een visie met ontwerp voor een bedreigd dorp liggen dat tot stand is gekomen door een kijkje te nemen in het dorp en te spreken met de dorpsbewoners zelf. Hiermee kan de volgende doelstelling voor het onderzoek worden geformuleerd:

Het maken van een ruimtelijke visie met ontwerp die moet bijdragen aan de verhoging van de aantrekkelijkheid en uiteindelijk het behoud van het dorp

door

Een analyse te maken van de dynamieken van het dorp; de behoeften van de bewoners; en de sterke en zwakke punten van de fysieke omgeving van het dorp.

1.4 Vraagstelling

Om deze doelstelling te bereiken zal ook een hoofdvraag moeten worden geformuleerd die als leidraad zal dienen voor deze scriptie. Een ruimtelijk ontwerp dient zich uitstekend om aanpassingen aan te brengen in de fysieke omgeving van een dorp. Om de leefkwaliteit in het dorp te vergroten zal er worden gekeken welke aanpassingen er het best aan de fysieke leefomgeving worden gemaakt. Dit leidt tot de volgende hoofdvraag:

Welke aanpassingen dragen bij aan het verhogen van de kwaliteit van de fysieke leefomgeving van het dorp en vergroot daarmee de aantrekkelijkheid zodat het dorp voor de toekomst blijft behouden?

Uit deze hoofdvraag kunnen ook enkele deelvragen worden afgeleid. Deze deelvragen kunnen worden verdeeld in drie delen. Deze drie delen worden behandeld als hoofdstukken en volgen tevens de lijn van het onderzoek. In het tweede hoofdstuk wordt de theoretische achtergrond van het platteland, haar dorpen en de aantrekkelijkheid van een dorp onderzocht. In hoofdstuk drie worden de dorpsbewoners van het case-dorp geïnterviewd naar het leven in het dorp en het dorp, dit dient als de input voor hoofdstuk vier. In hoofdstuk vier zullen aan de hand van enkele ontwerpgegevens, ontwerpen worden gemaakt en uitgewerkt.

Deelvragen behorende bij hoofdstuk twee:

- Deelvraag 1.1: Welke thema's wat betreft problemen op het platteland komen terug in de internationale literatuur? (te algemeen)
- Deelvraag 1.2: Hoe verhouden de gevonden thema's uit deelvraag 1 zich in de Nederlandse situatie? (te breed)
- Deelvraag 1.3: Welke aspecten (met de focus op de fysieke omgeving) zorgen voor een aantrekkelijk dorp?

De antwoorden gekregen op de vragen in hoofdstuk twee dient als gesprekstof voor de gesprekken met de bewoners van het dorp. Via hen zal een antwoord worden geprobeerd te vinden om de volgende deelvragen in hoofdstuk drie:

- Deelvraag 2.1: Wat is de ligging en historische achtergrond van het dorp?
- Deelvraag 2.2: Hoe ziet het dorp er op dit moment uit?
- Deelvraag 2.3: Welke dynamieken spelen zich af in het dorp?
- Deelvraag 2.4: Wat zijn volgens de dorpsbewoners de sterke en zwakke (fysieke) eigenschappen van het dorp en welke kansen en bedreigingen zijn er voor het dorp?
- Deelvraag 2.5: Wat zijn de wensen van de dorpsbewoners voor hun dorp?

De bevindingen in hoofdstuk drie zullen dienen als input voor een ruimtelijk ontwerp voor het dorp (hoofdstuk vier). Voor dit ontwerp zijn ook enkele onderzoeksvragen opgesteld:

- Deelvraag 3.1: Wat is de beste manier om met de toekomst om te gaan voor het dorp, oftewel, met welke visie moet het dorp zich ontwikkelen?
- Deelvraag 3.2: welke ontwerpogaves kunnen worden geformuleerd naar aanleiding van de bevindingen in hoofdstuk drie?
- Deelvraag 3.3: Hoe uit de visie zich in een ontwerp?

De doelstelling is nu bepaald en de onderzoeksvragen zijn gesteld. De volgende stap is het bepalen van de methodologie. In de volgende paragraaf zal worden bepaald op welke manier de vragen worden beantwoord.

1.5 Methodologie

Het onderzoek bestaat in principe uit drie stappen: theoretische verkenning, luisteren naar de plaats en het maken van een ontwerp. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden hebben er verschillende methoden van onderzoek plaatsgevonden in de verschillende stappen.

Stap 1:

Als eerst wordt er een literatuurstudie gedaan naar de achtergrond van rurale vraagstukken met betrekking tot de kleine kernenproblematiek. Deze literatuurstudie is opgedeeld in een algemeen onderdeel en een onderdeel toegespitst op de Nederlandse situatie. Verder wordt er dieper ingegaan op de vraag wat een dorp aantrekkelijk maakt.

Stap 2:

Bij het luisteren naar het dorp wordt er gebruik gemaakt van een case-study naar één specifiek dorp. Door op lokaalniveau kan er kwalitatieve data worden verzameld die als input dient voor het uiteindelijke ontwerp.

Casuselectie dorp

De case is gekozen door te kijken naar de eigenschappen van dorpen die het moeilijk hebben. Uit de literatuur blijkt dat vooral de kleine dorpen in de periferie van de periferie het moeilijk hebben in Nederland. Als criteria voor het dorp zijn daarom de volgende randvoorwaarden voor het dorp opgesteld: maximaal 500 inwoners (grootte van het dorp); gelegen in de periferie van Nederland; en in de periferie van deze periferie (relatief grote afstand tot een grote kern). Verder ging de voorkeur uit naar een dorp waarin een woningcorporatie actief was omdat het dan wellicht mogelijk was om in een huis van deze woningcorporatie te verblijven gedurende het onderzoek. Het voordeel hiervan zou zijn dat er ook onderzoek kan worden gedaan door middel van participatieve observatie.

Als voorkeursregio kwam uiteindelijk het Noorden van Nederland naar voren omdat deze regio ook in de literatuur veelvuldig terugkomt als regio waar de problemen op het platteland het meeste voorkomen. Er is uiteindelijk gekozen voor het dorp Drieborg dat in de gemeente Reiderland ligt. Het ligt in het Noord-Oosten van de provincie Groningen, tegen de Duitse grens aan. De streek waarin het dorp ligt is het Oldambt. Het dorp voldoet aan de criteria voor het case-dorp: het is een dorp met minder dan 500 inwoners is dat relatief geïsoleerd ligt in de perifere regio Oost-Groningen. Er moet worden opgemerkt dat het dorp niet is gekozen omdat het vlakbij het eerder genoemde Ganzedijk ligt.

Data verzameling

De data is verzameld door middel van halfgestructureerde diepte-interviews met bewoners uit het dorp. In totaal zijn er 18 gesprekken gevoerd met één of meerdere dorpsbewoners van gemiddeld twee uur. Hier is voor gekozen omdat met interviews kwalitatief betere data wordt verkregen. Als interviewer kan er door worden gevraagd op antwoorden van de bewoners. Voor de interviews is uitgebreid de tijd

genomen om de bewoners hun verhaal te laten vertellen waarbij zij niet hoeven worden afgeremd vanwege tijdsdruk.

Het plan was om via de woningbouwcorporatie een onderkomen proberen te vinden in Drieborg, helaas had de woningbouwcorporatie geen ruimte voor mij beschikbaar. Daarom heb ik ten tijde van de interviews drie weken gekampeerd op een minicamping in het aangrenzend gehucht Kostverloren. Naast de interviews had ik daarom ook de tijd om rond te lopen in de omgeving. Hierbij krijg je een beeld van de omgeving en kan er ook ongedwongen een praatje met mensen op straat worden gemaakt.

Het eerste contact is gelegd met de Vereniging Dorpsbelangen Drieborg. Via een gesprek met de voorzitter is er doorverwezen naar andere dorpelingen, die op hun beurt weer andere bewoners introduceerden. Deze manier van bronverwerving is gedaan omdat het een makkelijke en snelle manier is om contact te leggen met informanten. Verder zijn er ook mensen op straat aangesproken om een afspraak voor een gesprek te maken. Er is geprobeerd om een evenwichtige doorsnee van de bevolking te spreken. Jonge mensen, oude mensen, man, vrouw, agrarisch, niet-agrarisch, import, oorspronkelijke bewoners en van verschillende sociale klassen. Tot op een bepaalde hoogte is dit gelukt, toch zijn een aantal straten uit het dorp onderbelicht.

Er zijn ook enkele wegwerpcamera's uitgedeeld aan enkele informanten om op een visuele manier aan data te komen. Hen is gevraagd om foto's te maken van mooie plekken in het dorp en plekken die verbetering nodig hebben. Dit is gedaan omdat het voor informanten moeilijk kan zijn om uit te leggen wat ze sterke of zwakke punten van de fysieke omgeving vinden. Met een beeld kunnen zij dit dan verwoorden.

Verder is er gesproken met specialisten van de Rijksuniversiteit Groningen op het gebied van rurale geografie (dhr. Huigen) en huisvesting (dhr. Heins); vertegenwoordigers van Acantus (Mevr. Rusthoven, woonconsulent en contactpersoon voor Drieborg en Mevr. Noorda, beleidsmedewerkster Wonen); en de wethouder ruimtelijke ordening van de gemeente Reiderland, dhr. Ten Hoeve.

Stap 3:

Nadat er een analyse is gemaakt van de bevindingen uit stap 2 is er een uiteindelijk ontwerp gemaakt, die als leidraad moet dienen voor de ontwikkelingen in de toekomst en dat moet bijdragen aan het behoud van het dorp. De ontwerpen zijn een product van individuele schets- en brainstormsessies. De uiteindelijke ontwerpen zijn gevisualiseerd met behulp van het tekenprogramma Google SketchUp 7. Voor de ontwerpen zijn ook enkele kaarten gebruikt en bewerkt met behulp van ArcGIS 9. Mijn dank gaat uit naar dhr. Oosterhoff van de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen die een basiskaart van Drieborg en zijn omgeving voor mij heeft gemaakt.

Nut van ontwerp

Waarschijnlijk vraagt u zich als lezer af waarom ik als student Environmental and Infrastructure Planning heb gekozen voor een ontwerpend onderzoek. Dit past meer bij opleidingen als Stedebouwkunde en Landschapsarchitectuur. Door Hajer *et al.* (2006, blz. 19) wordt het verschil tussen de werkwijze van planologen en ontwerpers uitgelegd: "waar de planoloog opgeleid is om planningsopgaven analytisch te benaderen – min of meer volgens de al oude trits 'survey-analysis-plan'- hanteert de ontwerper het ontwerp als medium". Voor mijn gevoel zouden planologen wat meer moeten tekenen en ontwerpers wat grondiger onderzoek moeten doen. In deze scriptie heb ik geprobeerd om als planoloog wat meer ontwerpen in mijn onderzoek te brengen omdat ik van mening ben dat dit voor sterkere oplossingen van ruimtelijke opgaven zorgt. Het ontwerpen is voor mij een toegevoegde waarde om verschillende redenen. Tijdens het tekenen werden mij over het dorp gelijk een aantal zaken over de structuur van het dorp duidelijk. In de politieke arena worden ruimtelijke ontwerpen vaak besproken. Een ontwerp kan leiden tot hevige discussies en een mooi ontwerp kan ook leiden tot politieke wil (Gomart 2006). Ontwerpers hebben daarbij dus ook een politieke rol (Hajer en Sijmons (2006). Een ontwerp kan laten zien hoe de uitwerking van een bepaalde ingreep er in de toekomst uit zal zien en kan daarbij verleidend werken. Een ontwerp is ook gelijktijdig een gesprek met de plek, haar bewoners en haar identiteit.

De methodiek is nu bepaald en er kan begonnen worden met de theoretische achtergrond. Toch is er wellicht nog de vraag waarom een dorp zou moeten worden behouden, is het niet gewoon een kwestie van survival of the fittest?

1.6 Relevantie

'Elk dorp is ook een koninkrijk'

Zo citeert Paul Verlinden op 1 maart 2008 in BN/DeStem dichter des vaderlands Driek van Wissen over de opstand van de bevolking in Ganzedijk. Deze zin laat zien dat elk dorp een eigen plek is met een eigen identiteit waarin de bewoners zich thuis voelen. Thissen (1983) citeert Groot over de kleine kernen problematiek (blz. 51):

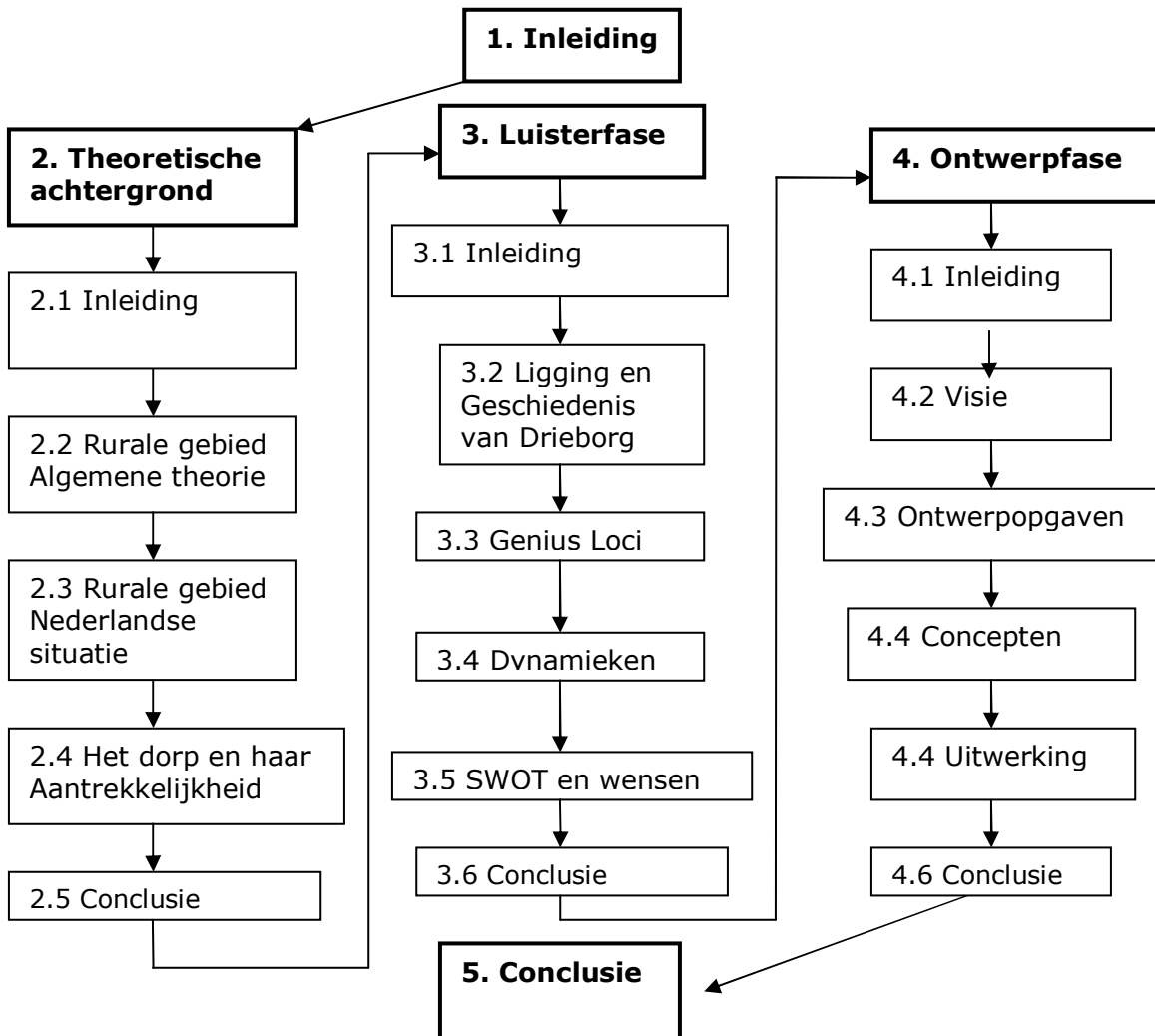
Het gaat in laatste instantie bij de kleine kernen niet om de handhaving of het bereiken van een bepaald aantal inwoners of een minimumpakket aan voorzieningen of om een fysiek woonklimaat dat aan bepaalde eisen voldoet, maar om het al of niet kunnen blijven bestaan van een lokaal sociaal systeem waarin men zich wel bevindt.

Uit dit citaat kan worden afgeleid dat de identiteit van een dorp erg belangrijk is voor zijn inwoners. Volgens Groot (in Thissen 1983) ontstaat de kleine kernen problematiek doordat de bevolking klein is en dat (een groot deel van) de bewoners zichzelf als lokale samenleving wil onderscheiden van andere lokale samenlevingen.

Het gaat dus bij het behouden van het dorp zelf. Niet om de mensen van buiten, beleidsmakers of de algemene problematiek van het platteland.

1.7 Leeswijzer

Deze scriptie bestaat in principe uit drie delen. Deze delen zijn weer onderverdeeld in paragrafen. Deze paragrafen zijn terug te vinden als de deelvragen eerder genoemd in dit hoofdstuk. De scriptie kan schematisch als volgt worden weergegeven:

De pijltjes geven de volgorde van de opbouw van de scriptie weer. Nu de inleiding is voltooid zal in hoofdstuk twee de achtergrond uit de literatuur worden behandeld. Hoofdstuk twee bestaat uit vier paragrafen. De eerste twee behandelen de relevante vraagstukken uit de rurale geografie. Eerst de algemene theorie en daarna gericht op de Nederlandse situatie. In paragraaf drie wordt dieper ingegaan op de aantrekkelijkheid van een dorp. De bevindingen zullen worden samengevat in de

conclusie in paragraaf 2.4. Met de informatie behaalt uit hoofdstuk twee wordt in hoofdstuk drie geluisterd naar het dorp Drieborg. Het luisteren bestaat niet alleen uit het luisteren naar de bewoners, maar ook naar de plek zelf. Wat vertelt het aangezicht van het dorp mij als onderzoeker cq. ontwerper. De informatie gehaald uit hoofdstuk drie fungeert als input voor het ontwerp voor het dorp. In 4.1 wordt eerst een visie opgesteld die voor mij als ontwerper als leidraad zal fungeren voor de ontwerpen. In paragraaf 4.2. zijn de ontwerpopgaven geformuleerd die gevonden zijn in hoofdstuk drie. Voor deze opgaven zijn in paragraaf 4.3. een hoofdconcept met deelconcepten bedacht. In 4.4. zijn deze concepten verder uitgewerkt met beelden. Na hoofdstuk 4 volgt een algehele conclusie waarin een antwoord op de hoofdvraag beantwoord wordt. Maar zo ver is het voorlopig nog niet. Nu zal eerst in hoofdstuk twee in de boeken worden gedoken om te kijken wat er geschreven is in de literatuur over de relevante onderwerpen.

2. Theoretische achtergrond

2.1 Inleiding

Omdat dit ontwerpend onderzoek zich af zal spelen in een dorp is het van belang om een beeld te krijgen van wat zich precies afspeelt in de rurale omgeving met betrekking tot depopulatie. De eerste twee paragrafen zullen een verkenning zijn van de problematiek op het platteland die daar mee samenhangt. In paragraaf 2.1 zal als eerst het begrip platteland en nederzettingen worden geïntroduceerd waarna de algemene theorieën van de problematiek van het platteland worden behandeld. De literatuur die hiervoor gebruikt is komt over het algemeen uit Engelstalige handboeken¹. De vraagstukken die in deze paragraaf voorkomen zijn gericht op westerse landen. In paragraaf 2.2 zal worden gekeken hoe een aantal van deze vraagstukken zich verhouden in de Nederlandse context. Deze paragraaf komt qua opbouw niet overeen met paragraaf 2.1. De onderwerpen bevolkingsontwikkelingen, bereikbaarheid en voorzieningen komen terug in een Nederlands jasje. Verder wordt er ingegaan op de voor Nederland belangrijke functieverandering van het platteland. In de laatste paragraaf (2.3) wordt er ingegaan op de aantrekkelijkheid van dorpen en hoe belangrijk deze aantrekkelijkheid is in het voortbestaan van dorpen.

2.2 Algemene theoretisch achtergrond van het rurale gebied

2.2.1 Inleiding

Het echte platteland bestaat eigenlijk niet meer. De traditionele grens tussen de stad en het platteland vervaagt. Het wordt steeds minder duidelijk wat onder het rurale landschap kan worden verstaan. Ook dit landschap staat tegenwoordig niet meer in verband met de rurale samenleving omdat er meerdere samenlevingen naast elkaar bestaan (Cloke 2006). Het platteland is niet één object, er zijn vele verschillende typen (Pacione 1984). Wat verstaan kan worden onder de term 'ruraal' is een discussie an sich, waar weinig consensus over is, dit verschilt namelijk per land of regio (Halfacree 2006). Het is daarom nuttiger om te kijken naar een definitie van de term 'ruraal' in de Nederlandse literatuur. Cloke (2006) tracht echter uit Brits

---

¹ De literatuur over het rurale gebied wordt gedomineerd door wetenschappers die werken in een Britse context.

perspectief een definitie te maken door met een functionele insteek te kijken naar landelijke gebieden en ze te definiëren als zijnde gebieden die:

1. are dominated (either currently or recently) by extensive land uses, notably agriculture and forestry;
2. contain small, lower order settlements which demonstrate a strong relationship between buildings and extensive landscape, and which are thought of as rural by most of their residents;
3. engender a way of life which is characterized by a cohesive identity based on respect for the environmental and behavioural qualities of living as part of an extensive landscape (Cloke 2006, p.20)

Het platteland wordt vaak als een mooi gebied beschouwd met voordelen. Maar het is niet alles goud wat er blinkt. Wat betreft de problemen van het platteland kan er een belangrijk onderscheid worden gemaakt tussen twee verschillende vormen van rurale gebieden: de 'pressured' en de 'remoter' rurale gebieden (Pacione 1984). Beide gebieden kennen zo hun eigen problemen. De eerste gebieden staan onder druk van urbane invloeden, de tweede zijn meer afgelegen gebieden en hebben te maken met een wegtrekkende bevolking. Voor deze scriptie zal de focus liggen op deze laatste gebieden. De problemen die ontstaan als gevolg van de wegtrekkende bevolking zullen later in deze paragraaf aan de orde komen. Nu wordt er eerst gekeken naar de nederzettingen die voorkomen op het platteland.

2.2.2 Rurale Nederzettingen

Rurale nederzettingen zijn ontstaan omdat de mens op een manier wil leven die hem de minste energie kost. Het samenwonen met anderen wordt beschouwd als een efficiëntere manier van leven dan alleen (Pacione 1984). Deze efficiëntere manier van leven is heden ten dage minder belangrijk door moderne technologieën. Redenen waarom men gegroepeerd woont, heeft dan ook vaak een historische reden. Vroeger probeerde men zich bijvoorbeeld tegen roversbenden te beschermen door samen te gaan wonen. Op plaatsen met een tekort aan water woonden mensen samen bij een waterbron, en bij een overvloed aan water woonden mensen bij elkaar op terpen om zich te beschermen tegen het water. Ook familiebanden worden aangevoerd als reden. Vroeger had de landbouw een belangrijke invloed op het dorp, maar na de industrialisatie veranderden de dorpen in gemeenschappen om in te wonen en handel te drijven.

Nederzettingen op het platteland bestaan er in verschillende soorten en maten; van grote dorpen tot kleine gehuchtjes. Deze dorpen worden vaak geïnclassificeerd. Maar een classificatie is vaak subjectief en verschilt daarom per land en zelfs per regio Gilg (1985).

Dorpen zijn geen gesloten entiteiten maar staan in verband met andere nederzettingen. In het beroemde model van Christaller wordt de samenhang van verschillende nederzettingen (qua grootte en functie) in een groter geheel geplaatst. Het wordt ook wel de 'central places' theorie genoemd. De centrale plaatsen zijn nederzettingen waar de mensen uit het verzorgingsgebied heen gaan voor goederen en diensten (Pacione 1984). Het model van Christaller is economisch van aard en gaat er vanuit dat voor een nederzetting de functie van markt- of dienstverleningsplaats het belangrijkste is. De economische invloeden zorgen voor de verklaring van de locatie en grootte van een nederzetting (Gilg 1985). Hieruit blijkt dat in kleinere nederzettingen en nederzettingen op grotere afstand van belangrijke nederzettingen minder economische activiteit is en minder voorzieningen. Een theorie die nauw samenhangt met de 'central places' theorie is die van 'threshold' oftewel drempelwaarde. Hierbij wordt gekeken of het economisch rendabel is om (publieke) diensten aan te bieden of dorpen in stand te houden (Gilg 1985). Wanneer het dorp onder de threshold komt wordt het dorp bedreigd in zijn voortbestaan.

2.2.3 Bevolkingsbewegingen

Er zijn al lange tijd trends waarneembaar in het heen en weer bewegen van mensen tussen het platteland en de stad. In Europa was er halverwege de 19e eeuw als gevolg van de industrialisatie sprake van depopulatie in de rurale gebieden. Door de hogere lonen en grotere werkgelegenheid trokken veel mensen naar de stad. Tegelijkertijd was er als gevolg van de landbouwmodernisatie minder arbeid nodig op het platteland (Woods 2005). Landarbeider werd daardoor een uitstervend beroep en de boerenbedrijven werden steeds meer door de eigenaar alleen voortgezet.

In de jaren '70 werd er voor het eerst een tegenbeweging waargenomen in de Verenigde Staten, later gevolgd door grote delen van West-Europa. Deze trend werd

'counterurbanisation' genoemd² (Woods 2005). Gorton et al. (1998) geven echter aan dat de eerste stroom van counterurbanisation in Engeland al tijdens het interbellum plaatsvond. Mensen uit de stad gingen op het platteland in de directe omgeving wonen. In de jaren '70 zag men ook stromen richting de verder weggelegen rurale gebieden. De oorzaak van deze trend was volgens Gilg (1985) en Marini & Mooney (2006) het feit dat het voor ondernemers aantrekkelijker werd om fabrieken te openen in het rurale gebied. In de loop der jaren waren transportkosten lager geworden en communicatietechnieken beter. Daarnaast was de grond op het platteland goedkoper en de congestie minder. Deze fabrieken zorgden niet alleen voor werkgelegenheid, ook kwamen er meer banen in de dienstverlening.

Hoewel de algemene trend nog steeds counterurbanisation is, zijn er toch gebieden waar depopulatie optreedt. Daarom zal hier nu wat dieper op in worden gegaan. Allereerst moeten worden vermeld dat het een ingewikkeld proces is (Pacione 1984, p.126):

In the general context of rural depopulation the identification of cause and effect is extremely complex since the two may be closely interrelated and what constitutes a cause may easily itself become an effect in a vicious circle of decline

Een scheiding tussen oorzaak en gevolg van het proces van bevolkingsterugloop is dus niet eenvoudig te maken. Dit is ook weergegeven in de cyclische verbanden van fig. 2.1, 2.2 en 2.3.

Rurale populaties zijn vruchtbaarder dan de stedelijke populaties. Migratie is dan ook de belangrijkste factor voor de verandering van de rurale populatie in de 20ste eeuw. De oorzaak voor veranderingen in de rurale populatie komen volgens enkele migratie theorieën door een aantal push en pull factoren (tabel 2.1) (Gilg 1985).

---

² Bij deze algemene trend zijn echter nogal wat kanttekeningen te plaatsen. Zo waarschuwen Woods (2005) en Gorton *et al.* (1998) dat: 'counterurbanisation' vooral in Anglo-amerikaanse literatuur is terug te vinden en een minder duidelijk fenomeen is in andere landen; er regionale verschillen zijn; er zelfs in gebieden met een netto toename van de bevolking delen kunnen zijn met lokale depopulatie en; dat er per leeftijdsgroep en sociale klasse verschillende migratiepatronen kunnen optreden.

Push factors

- 1 Decline in a national resource or the prices paid for it e.g. agricultural surpluses;
- 2 loss of employment from mechanization, e.g., Mechanization in agriculture;
- 3 discrimination on political, religious or ethnic origins;
- 4 alienation from community;
- 5 lack of marriage or employment opportunities, in the local community; and
- 6 retreat because of catastrophe

Pull factors

- 1 Superior opportunities for employment elsewhere;
- 2 opportunity to earn larger income;
- 3 opportunity to obtain higher education or specialized training;
- 4 better living conditions;
- 5 dependency, moving with marriage partner or to become married; and
- 6 wish to enter a new sort of community

Tabel 2.1. Samenvatting van factoren die migratie veroorzaken (Gilg 1985, p.68).

De verschillende redenen voor mensen om weg te trekken van het platteland zijn in de loop der jaren veranderd, toch blijft werkgelegenheid de belangrijkste factor (Dunn 1998 en Gilg 1985). En hoewel de opkomst van moderne telecommunicatiesystemen heeft gezorgd voor nieuwe mogelijkheden om over grote afstanden te werken blijkt de invloed van telewerken in plattelandsgebieden nog niet groot (Woods 2005). Deze invloed zal in de toekomst echter waarschijnlijk toenemen (Moseley & Owen 2008).

Zoals in hoofdstuk één is aangegeven hebben een aantal gebieden meer last van depopulatie dan anderen. Gilg (1985) haalt een aantal onderzoeken aan uit de jaren '60 waaruit bleek dat in gebieden die meer afgelegen lagen en slechtere voorzieningen hadden er een hogere mate van depopulatie optrad. Emigratie was voor de afgelegen gebieden niet het probleem, dit was immers gelijk aan andere rurale gebieden (dichtbij de stad). Het probleem was de immigratie, die achterbleef. Dit wordt verklaard door de eerste en vijfde wet van Ravenstein (1885, in Pacione 1984, p.126) die hij al meer dan een eeuw geleden opstelde. De eerste wet stelt dat mensen die migreren, dat over een korte afstand doen. De vijfde wet stelt dat de mensen die wel verder trekken dit doen naar grotere steden (voor handel en industrie). Verder kwam naar voren dat de grootte van het dorp belangrijk was om

mensen vast te houden en aan te trekken, kleine dorpen hadden dus meer last van depopulatie.

Wat depopulatie betekent voor het rurale gebied wordt weergegeven in het model van 'cumulatieve causatie' van Hodge en Whitby (1981), dat veelvuldig in de literatuur terugkomt (o.a. Gilg 1985 en Pacione 1984). Dit is een cyclisch model dat het proces van rurale depopulatie weergeeft. In de scriptie van Slomp (2004) over het ontvolkingsproces van het Spaanse platteland zet hij dit model in een bredere context door de invloeden van de stad er bij te betrekken (zie figuur 2.1)³. Volgens Pacione (1984) is dit een belangrijke zet omdat het platteland niet als een gesloten systeem kan worden gezien maar in verband staat met stedelijke gebieden. Het model impliceert dat de problemen die depopulatie veroorzaakt ontstaat door de afname in werkgelegenheid in het rurale gebied (Gilg 1985). Pacione gebruikt een alternatief model (fig. 2.2) dat ook is gebaseerd op de theorie van 'cumulatieve causatie' en sterke overeenkomsten vertoont met het model van Slomp. Later in dit hoofdstuk wordt er meer aandacht geschonken aan de andere thema's die kunnen worden teruggevonden in het model. Depopulatie heeft grote gevolgen voor de plattelandsgemeenschap. In het volgende deel wordt gekeken wat deze gevolgen zijn.

---

³ Gilg (1983) geeft aan dat een afname van werkgelegenheid in de landbouw niet per se een afname van de bevolking tot gevolg heeft. Omdat tijdens de counterurbanisation ook mensen op het platteland zijn gaan wonen maar in de stad werken.

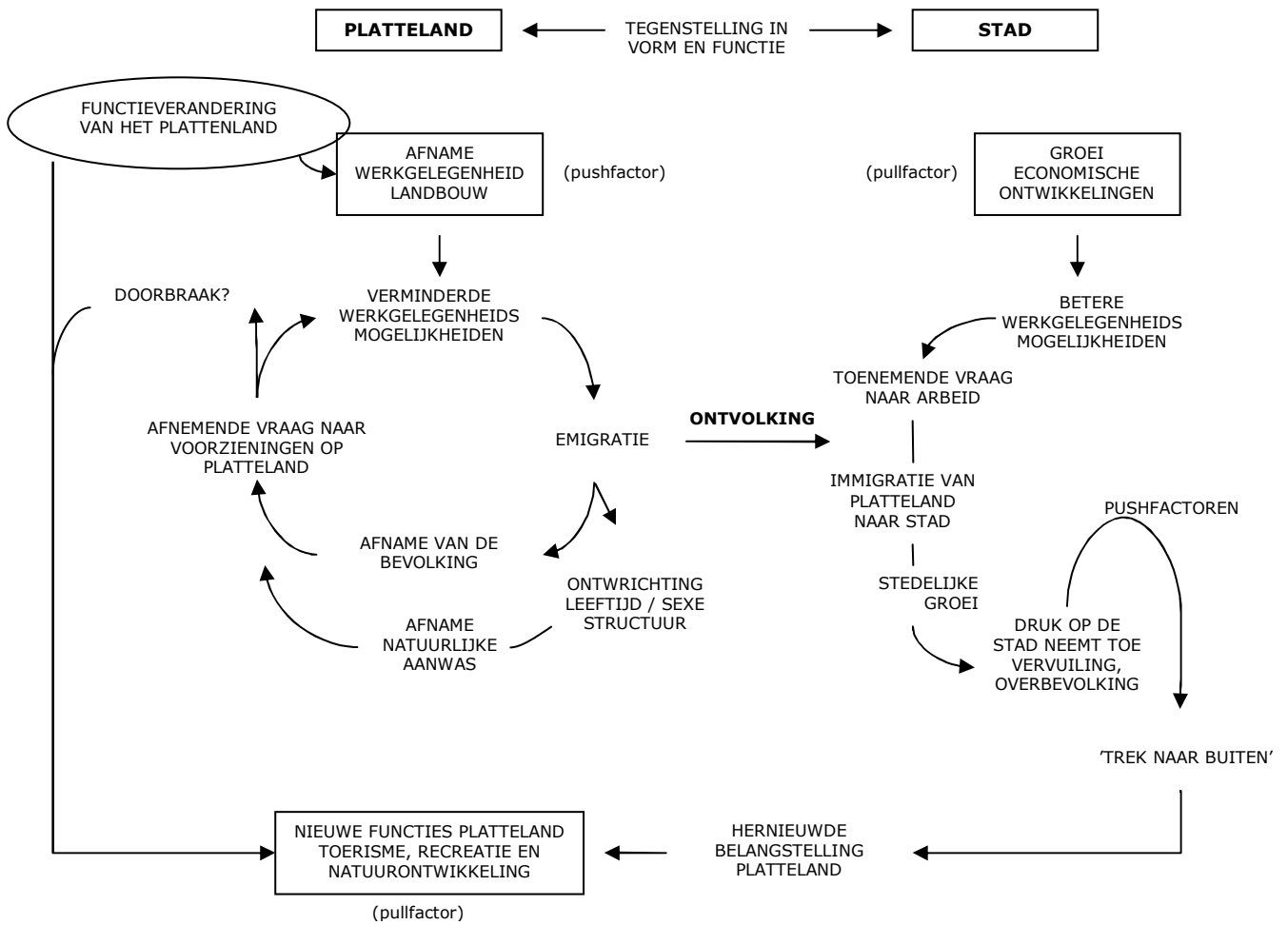

Fig. 2.1. Slomp's bewerking van het model van 'cumulatieve causatie' (Slomp 2004, p.21).

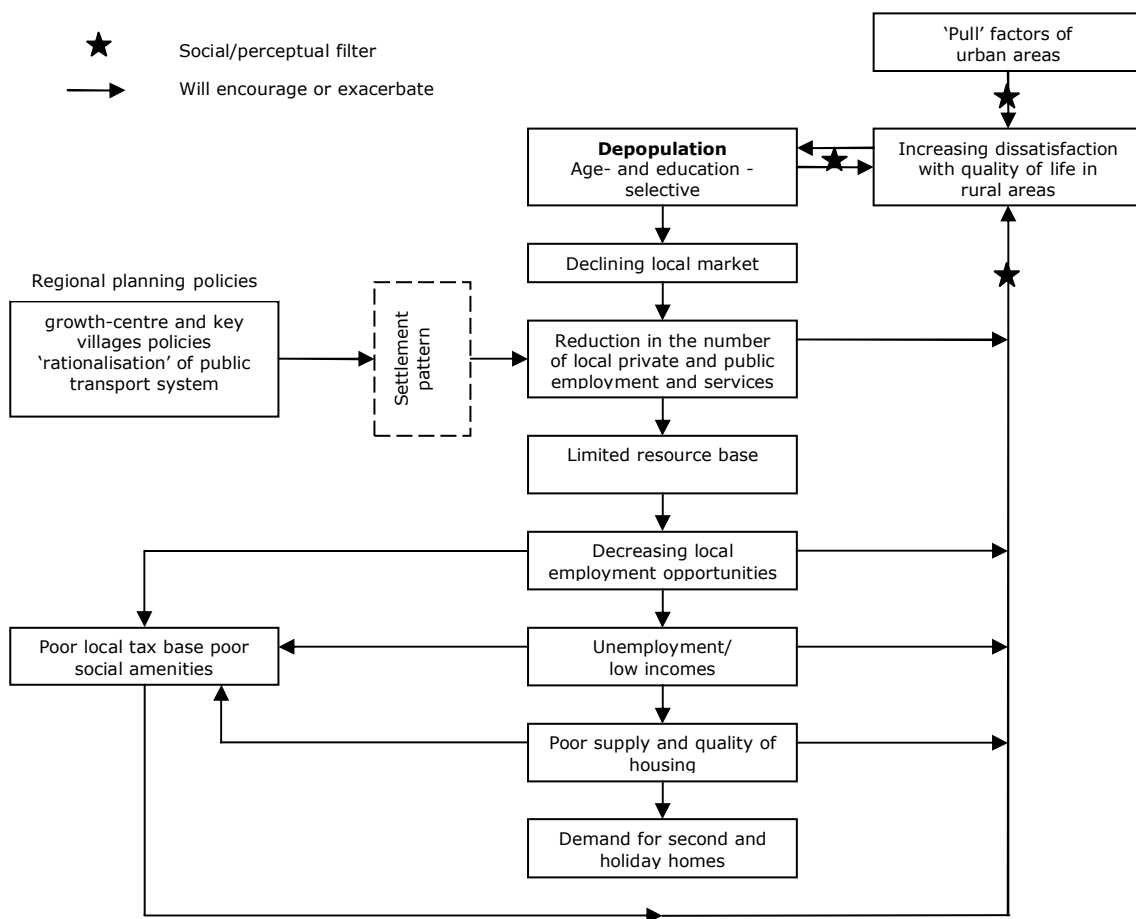

Fig. 2.2 Alternatief model voor de kenmerken van rurale depopulatie (Pacione 1984 p.134).

2.2.4 De plattelandsgemeenschap

Volgens Woods (2005) zijn er verschillende manieren om tegen het idee van de plattelandsgemeenschap aan te kijken. Hij geeft de voorkeur aan het model van Liepins dat veronderstelt dat gemeenschappen "social collectives of great diversity" zijn (p. 92). Gemeenschappen kunnen dus niet als homogeen worden beschouwd. Het model bevat vier elementen: people, meanings, practices en spaces/structures. De mensen hebben een centrale rol in dit model en nemen deel aan de gemeenschap doormiddel van de drie andere elementen: betekenissen, gebruiken en ruimtes. Wat betreft de samenlevingen wordt er ook gebruik gemaakt van het 'rural-urban continuum' model om een onderscheid te kunnen maken tussen urbane en rurale

samenlevingen. Er is echter veel kritiek op dit model omdat het een ideaaltype-model is dat nergens in de wereld voorkomt. Dit komt ook omdat de grens tussen stad en platteland ook qua samenleving vervaagt of eigenlijk al is vervaagt.

Het cyclisch model van Lewis & Maund voor 'rural social change' (fig. 2.3) kan worden gezien als een alternatief voor het rural-urban continuum model (Pacione 1984). Dit model impliceert er door verschillende vormen van bevolkingsbewegingen (depopulatie, populatie, repopulatie) een sociale verandering in plattelandskernen ontstaat. Deze bewegingen gebeuren allemaal op hetzelfde moment dus het karakter van het dorp wordt bepaald door de overheersende beweging. Depopulatie is de beweging waarbij mensen wegtrekken van het platteland, dit zijn vooral de jongeren. Populatie omschrijft de beweging waarbij de mensen die op het platteland gaan wonen maar werken in de stad, dit zijn vaak mensen die niet deelnemen aan de rurale gemeenschap. Repopulatie is de beweging waarbij ouderen die eerder naar de stad zijn vertrokken terugkeren naar het platteland. Een ander model (fig. 2.4)⁴ van Lewis & Maund legt bij deze bewegingen ook een verband in tussen afstanden tot de stad (Pacione 1984). De zwarte taartpunt stelt de stad voor. In de Nederlandse context kan men de 'population' gebieden vergelijken met streken die aan suburbanisatie onderhevig zijn.

De problemen in de gemeenschap die ontstaan als gevolg van depopulatie hangen aan de ene kant af van het aantal mensen dat vertrekt en aan de andere kant wie er vertrekt (Martin 1976). Overwegend zijn het de jongeren die wegtrekken. Zij gaan naar de stad voor betere werk- of educatiemogelijkheden. Dit betekent dat jongeren die niet kunnen of willen werken achter blijven en de leeftijdsstructuur op het platteland wordt verstoord. Anders gezegd: er treedt vergrijzing op. Ook een veranderde familiestructuur en de immigratie van ouderen is een oorzaak van vergrijzing. Vergrijzing komt het meest voor in kleine nederzettingen met een landbouwkarakter, afgelegen gebieden en achtergestelde gebieden met een hoog emigratiecijfer (Woods 2005). Ook ontstaat er een onevenwichtige man-vrouw verhouding als gevolg van depopulatie omdat er over het algemeen meer vrouwen wegtrekken (Woods 2005 en Pacione 1984).

---

⁴ Ook hier moeten enkele kanttekeningen worden geplaatst omdat de processen in de gebieden in het model geen absolute categorieën zijn. De verschillende processen zullen in alle gebieden aanwezig zijn, maar relatief de overhand hebben, variërend per afstand van het stedelijke centrum. Verder zorgen meerdere stedelijke centra voor een verstoort beeld van het model (pacione 1984).

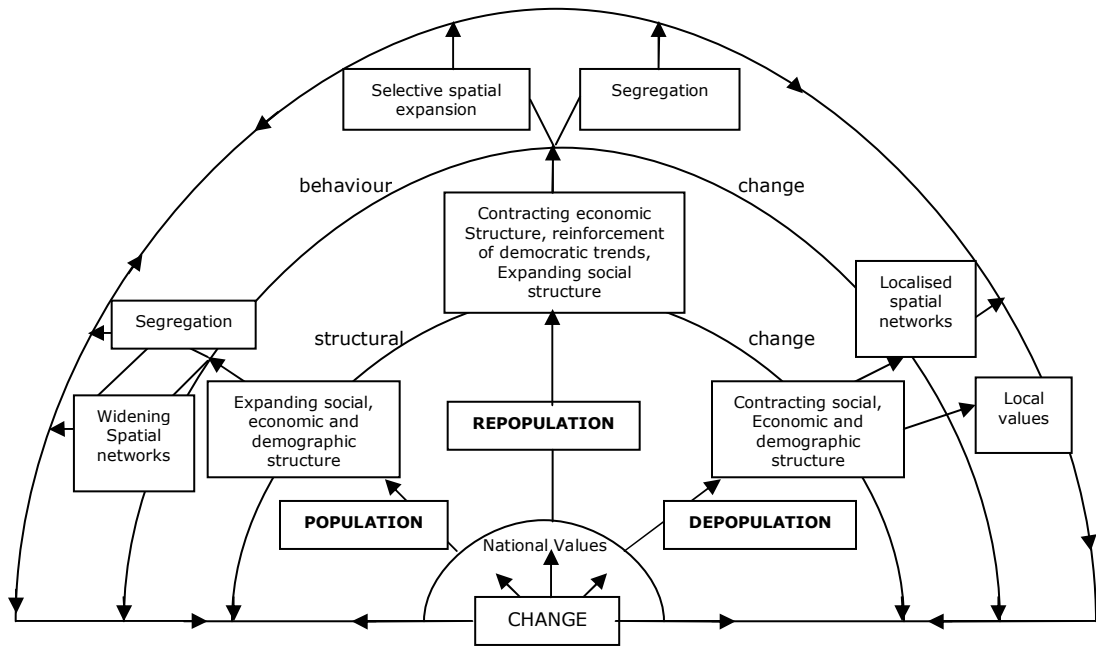

Fig. 2.3. Model van rurale sociale verandering (Pacione 1984, p.159).

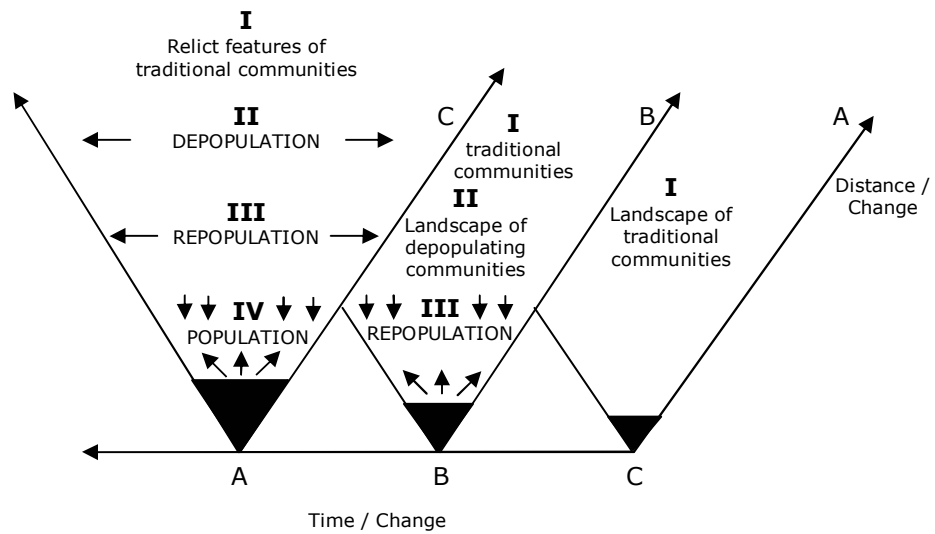

Fig. 2.4. Tijd-ruimte model van rurale bevolkingsbewegingen (Pacione 1984, p.161).

2.2.5 Achtergesteldheid op het platteland

Er is sprake van achtergesteldheid "wanneer er niet meer in de behoeften die een samenleving nodig acht kan worden voorzien" (Pacione 1984, p.199). Achtergesteldheid wordt vaak geassocieerd met economische factoren, maar het heeft ook betrekking op andere termen zoals gezondheid, opleiding en toegang tot voorzieningen (Woods 2005). Gilg (1985) laat in een schema zien dat er drie vormen van achtergesteldheid die met elkaar in verband staan (fig. 2.5). Het zijn niet de specifieke problemen zelf, zoals werkloosheid of gebrek aan voorzieningen dat voor achtergesteldheid zorgt, maar een combinatie van verschillende factoren (Shaw 1979).

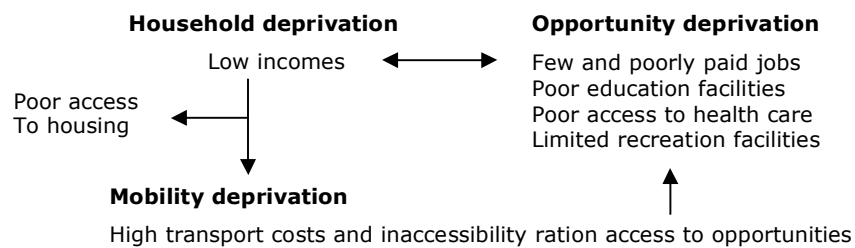

Fig. 2.5 Drie vormen van achtergesteldheid en hun verband (Gilg 1985, p.105)

Er is veel onderzoek gedaan naar de effecten van locatie factoren zoals grootte van nederzetting and de afgelegenheid op de kwaliteit van leven in rurale nederzettingen. In het algemeen kan worden gesteld dat bewoners in perifere gebieden een grotere mate van achtergesteldheid ondervinden dan bewoners van gebieden dichterbij het stedelijke centrum. In combinatie met een kleine nederzettingsgrootte kan dit voor nog meer problemen zorgen (Pacione (1984, p. 201):

It is clear that small settlement size and remoteness each bring their own associated problems but where they are combined the likelihood of an individual resident's social and economic opportunities being circumscribed is greatly increased.

Wanneer men in een klein dorp ver van de stad woont, heeft men dus minder kansen.

Dit eerste deel van het theoretische kader ging in op de algemene dynamiek en problematiek die zich afspeelt met betrekking tot rurale depopulatie. De volgende stap is om dit in een Nederlandse context te plaatsen.

2.2.6 Bereikbaarheid en openbaar vervoer op het platteland

Uit figuur 2.5 blijkt dat er op het platteland achtergesteldheid kan optreden wat betreft de bereikbaarheid en mogelijkheden tot openbaar vervoer. De bereikbaarheid heeft betrekking op het gemak waarmee mensen bepaalde goederen en voorzieningen kunnen bereiken. Het openbaar vervoer op het platteland is van mindere kwaliteit omdat de vraag naar openbaar vervoer lager geworden is door het toenemende autobezit (zie fig. 2.6). Vooral mensen die minder mobiel zijn ondervinden hier hinder door (ouderen, kinderen en jongeren, armen, zwakkeren en huisvrouwen die geen auto bij huis hebben) (Pacione 1984).

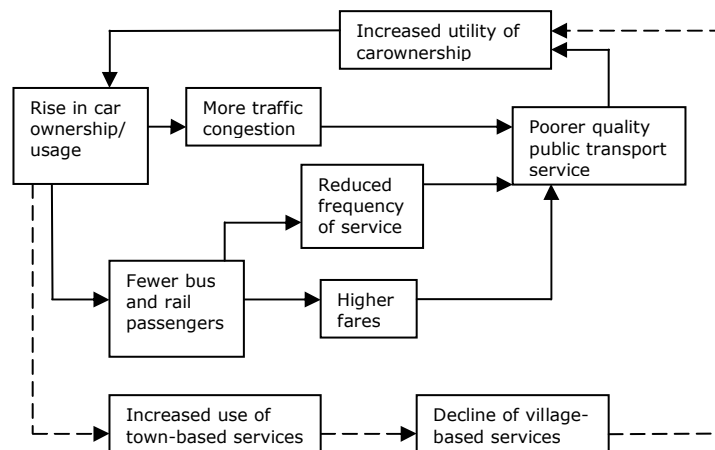

Fig. 2.6 Verband autobezit en openbaar vervoer (Pacione 1984, p. 285)

2.2.7 Voorzieningen op het platteland

Bij achtergesteldheid op het platteland speelt ook de afwezigheid van voorzieningen een rol. Deze voorzieningen waren vaak vroeger wel in dorpen aanwezig maar zijn in de loop der jaren verdwenen. Gilg (1985) geeft aan dat er twee duidelijke oorzaken zijn die ervoor zorgen dat het voorzieningenniveau op het platteland lager wordt.

Als eerste kijken zowel bedrijven als de overheid naar het feit of voorzieningen wel rendabel zijn. Voor de overheid betekent de afname van de bevolkingsaantallen op het platteland dat er financiële problemen ontstaan door de relatieve hoge kosten voor publieke diensten in het rurale gebied Martin (1976). Een ander probleem is dat sommige publieke diensten ondergebruikt worden. Recentelijk wordt er in Duitsland veel onderzoek gedaan naar de gevolgen voor de publieke infrastructuur met betrekking tot wegtrekkende bevolking (o.a. Moss 2008, Schiller & Siedentop 2005, Hummel & Lux 2007, Gutgesell *et al.* 2006 en Kocks 2007).

Ten tweede is er door de toename van het autobezit een hogere mate van toegankelijkheid naar voorzieningen die verder weg liggen (Gilg 1985). Beide redenen zorgen voor een vicieuze cirkel in de afname van voorzieningen op het platteland.

Bijna alle soorten voorzieningen hebben hier last van. In het Britse kader worden het postkantoor en de basisschool als belangrijke voorzieningen gezien. Bij het postkantoor kan men voor meerdere diensten terecht en de basisschool functioneert ook als ontmoetingsplek voor de gemeenschap. Deze sociale functie heeft de buurtwinkel ook. Verder is dit de plek voor mensen die minder mobiel zijn om hun dagelijkse boodschappen te doen. Doordat het overgrote deel van de mensen op het platteland steeds mobieler worden, betekent dit dat zij ergens anders boodschappen gaan doen met als gevolg hogere prijzen in de buurtwinkel waardoor er nog meer mensen wegblijven. Ook de voorzieningen in de gezondheidszorg hebben te lijden. Over het algemeen betekent dit dat de mensen die de voorzieningen het hardst nodig hebben (vrouwen, ouderen en armen en mensen die geen auto hebben) ook de minste toegang hebben tot deze voorzieningen (Gilg 1985 en Pacione 1984). Volgens Woods (2005, p. 103) zorgen deze veranderingen in het voorzieningen patroon voor "een ander manier van leven van de gemeenschap en voor nieuwe scheidingen binnen de gemeenschap tussen de bewoners die wel toegang hebben tot voorzieningen en zij die beperkt zijn in hun mobiliteit". Door de komst van de moderne communicatietechnologie zijn de mogelijkheden voor het leveren van voorzieningen in rurale gebieden de laatste jaren echter weer toegenomen (Woods 2005). Te denken valt aan internet- en telebankieren, e-learning, online winkelen en medisch advies.

2.3 Theoretisch achtergrond rurale gebied – Nederlandse situatie

2.3.1 Inleiding

Dat het afnemende bevolkingsaantal op het platteland voor problemen zorgt, is nu wel duidelijk geworden. In deze paragraaf zal ik ingaan op hoe deze algemene problematiek voorkomt op het Nederlandse platteland. Niet elk thema uit 2.2 zal terugkomen in deze paragraaf omdat deze thema's in de Nederlandse situatie niet anders is. Als eerst wordt de unieke situatie van het Nederlandse landschap beschreven. Hierna wordt beschreven welke bevolkingsbewegingen in Nederland plaats vinden. Vervolgens wordt ingegaan de functieverandering wat voor het Nederlandse platteland een belangrijke ontwikkeling is. Daarna worden twee belangrijke thema's van de plattelandsvraagstukken in Nederland behandelt: de bereikbaarheid en het openbaar vervoer en het voorzieningenniveau.

2.3.2 Het Nederlandse landschap

Het Nederlandse landschap laat zich kenmerken door een relatieve hoge bevolkingsdichtheid: 484 inwoners per km² (CBS statline 2008)⁵. Van het totale oppervlakte wordt 70% als ruraal gebied bestempeld, maar 10% is stedelijk, de 20% die overblijft bestaat voornamelijk uit water. Van het rurale gebied wordt 16% omschreven als weinig-stedelijk en 56% als niet-stedelijk. In de afgelopen 10 jaar heeft er een lichte verstedelijking plaatsgevonden Simon (2006).

Ook in Nederland kan er wat betreft de problemen op het platteland een onderscheid worden gemaakt tussen verschillende vormen van platteland. In Nederland kan het platteland worden opgedeeld in drieën (VROM-raad (1999)). Overdrukgebieden komen voor in het stedelijk centrum van Nederland (de randstad provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht), hier is er sprake van druk op het platteland; Overloopgebieden zijn de stedelijke groeiregio's in Oost- en Zuid-Nederland bestaande uit de provincies Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg; en de onderdrukgebieden, dit zijn de perifere regio's in Noordoost- en Zuidwest-Nederland

---

⁵ Cijfer uit 2007.

bestaande uit de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Zeeland, in deze gebieden is er nauwelijks sprake van stedelijke druk op het naastgelegen platteland. De gebieden die in de Nederlandse context perifeer worden genoemd en zich kenmerken door openheid en een lage bevolkingsdichtheid zijn in vergelijking met de gebieden in andere Europese landen (bijvoorbeeld Scandinavische landen of Schotland) echter nauwelijks perifeer te noemen. De leegte in die landen tref je in Nederland nergens aan (Van der Wouden 2005a, 2005b; VROM-raad 1999), misschien alleen langs de randen van Noord-Nederland (Van der Wouden 2005a).

De verschillende vormen van het platteland komt ook terug in het aantal plattelandsgemeenten per regio. In 2007 behoorde 40% van de gemeenten tot de plattelandsgemeenten (CBS statline 2008). In de drie Noordelijke provincies en Zeeland wonen er echter naar verhouding meer mensen op het platteland (Simon 2006). Ook in Nederland vervaagt de grens tussen stad en platteland. Dit uit zich onder ander in fysiek opzicht. Buitenvijken worden groener en de bevolkingsdichtheid op het platteland rondom de steden wordt hoger. Derksen *et al.* (2007) beschrijft verder een nieuw fenomeen, de 'Zwischenstadt', dit is een overgangsgebied tussen stad en platteland waar zich bijvoorbeeld bedrijventerreinen, opgeslokte dorpen of recreatieterreinen bevinden.

2.3.3 Demografie van het Nederlandse Platteland

De algemene trends qua bevolkingsgroepen op het platteland komt overeen met de trends beschreven in paragraaf één van de theoretische verkenning. Tot het eind van de jaren '60 had het platteland te maken met depopulatie (ontvolking)⁶. Modernisering en mechanisering zorgden voor hogere productie, maar ook dat de landbouw arbeidsextensief werd wat zorgde voor een afnemende werkgelegenheid op het platteland (Simon 2006, VROM-raad 1999). Deze depopulatie leidde volgens Simon (2006) in de perifere gebieden van Nederland tot "een verschraling van de economische activiteiten en voorzieningen". In de jaren '70 en begin jaren '80 was er net als in de rest van de westerse landen een omkerende beweging merkbaar, repopulatie (counterurbanisation). Door toename in welvaart en mobiliteit gingen meer mensen op het platteland wonen omdat dit als een goede woonlocatie werd

---

⁶ Volgens van Dam et al (2006) was er van volledige ontvolking van het platteland echter nooit sprake.

gezien. Deze beweging wordt in Nederland ook wel de trek naar buiten genoemd (Simon 2006 en VROM-raad 1999).

Simon (2006) stelt dat uit onderzoeken blijkt dat er een lichte trend is in Nederland van mensen die van het platteland naar de stad verhuizen dan andersom (zie voor onderscheid tussen platteland en stad bijlage 1). Maar volgens haar eigen bevindingen is deze bewering onjuist. Uit migratie cijfers tussen gemeenten blijkt dat het aantal mensen dat van een plattelandsgemeente naar een stadsgemeente verhuist en vice versa sinds 1995 gelijk is⁷. De verhuizingen binnen de gemeenten namen absoluut gezien tussen 1995 en 2003 af. Dit gold ook voor het verhuizen binnen de gemeente van een postcode in een plattelandsgebied naar een stedelijk postcodegebied en vice versa. Relatief gezien verhuisden er tussen 1995 en 2003 meer bewoners binnen de gemeenten van een stedelijk postcodegebied naar een plattelandsgebied. Maar tegelijkertijd verhuisden er relatief ook meer mensen van plattelandspostcode naar stedelijke postcode. Eigenlijk zijn er dus nauwelijks verschillen opgetreden (Simon 2006). In het volgende blok wordt er niet gekeken naar de bevolkingsbewegingen tussen het platteland en de stad, maar naar de verandering in bevolkingsomvang in het algemeen.

Krimp

Volgens Derks et al. (2006) zal in Nederland rond 2035 de totale bevolkingsomvang voor het eerst gaan dalen. Tot die tijd zal de groei geconcentreerd zijn in de Randstad. De krimp en haar gevolgen zullen volgens van Dam et al. 2006 vergeleken met andere Europese landen erg meevallen. Op regionaal en lokaal niveau zullen echter verschillen ontstaan en zal krimp in bepaalde gebieden wel merkbaar zijn. Zo krijgt maar liefst 55 % van de gemeenten krijgen te maken met bevolkingsafname (demografische krimp) (Van Dam *et al.* 2006). Dit zal vooral voorkomen in kleinere plattelandsgemeenten in met name Noordoost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en Limburg (zie fig. 2.8). In het noordoosten van Groningen en het zuiden van Limburg kampen gemeenten al een aantal jaren met een bevolkingskrimp. De oorzaken hiervoor zijn een negatief natuurlijk verloop (minder geboorten, hogere sterfte⁸) en de hogere uitmigratie naar andere delen van Nederland of het buitenland (Van Dam

---

⁷ Sterker nog, tussen 1995 en 2003 is het aantal mensen dat van een stedelijke naar een plattelandsgemeente verhuist zelfs lichtelijk afgenomen, van 21,2% naar 20,0% (Simon 2006).

⁸ Dit kan verklaard worden door het relatief hoge aantal ouderen dat in deze regio's wonen.

et al. 2006). Bij krimp wordt vaak gedacht aan negatieve gevolgen als leegstand, verpaupering en economische achteruitgang. Maar het biedt ook kansen. Zo zal de druk op de woningmarkt in overdrukgebieden afnemen. En kan er gericht worden op kwaliteit in plaats van kwantiteit. Bepaalde woonbuurten en woonwijken die minder in de markt liggen kunnen worden geherstructureerd door verdunning en vervolgens toevoegen van kwaliteit (Van Dam *et al.* 2006).

Volgens Van Dam *et al.* (2006) zijn de effecten van de bevolkingsdaling zelf echter van ondergeschikt belang. Voor de toekomst zullen demografisch gezien vooral veranderingen van het aantal en soort huishoudens en de veranderde bevolkingsopbouw belangrijk zijn. "Vooral ten aanzien van de woningmarkt, de woonomgeving en het milieu" zal dit gevolgen hebben.

Het aantal huishoudens zal in de toekomst gaan groeien. Dit betekent dat er een grotere en veranderde vraag in woningen komt. Minder mensen zal dus niet meteen betekenen dat er minder vraag naar woningen is. Maar ook hier is weer een regionaal verschil te zien. In de perifere provincies (Groningen, Friesland, Drenthe, Zeeland en Limburg) zal de groei van huishoudens veel lager zijn. In de al eerder aangegeven krimpgebieden als het zuiden van Limburg en het noordoosten van Groningen zal het aantal huishoudens wel dalen (CBS 2008a). Ook zullen de huishoudens in de toekomst kleiner worden.

De bevolkingsopbouw zal in de toekomst ook gaan veranderen. De groep jongeren (in de leeftijd van 20 tot 34 jaar) wordt een steeds kleinere groep in Nederland. Op het platteland is deze afname veel sterker dan in de stad. Het aandeel van deze groep op het platteland is afgenomen van 22.1% in 1995 tot 16.6% in 2004. Deze jongvolwassenen trekken weg omdat er meer werkgelegenheid en opleidingsmogelijkheden in de stad zijn. Men spreekt ook wel van de ontgroening van het platteland⁹ (Simon 2006). Aan de andere kant vergrijsst Nederland als geheel. Op het platteland gebeurt echter ook dit heviger en sneller. Verhoudingsgewijs wonen er meer ouderen op het platteland dan in de stad. Dit aantal zal dus in de toekomst toe gaan nemen (Simon 2006, CBS 2008a). Een oorzaak voor het verschil is onder andere dat gepensioneerden naar het platteland

---

⁹ In vergelijking met de stad wonen er naar verhouding op het platteland wel meer mensen van 0 tot 19 jaar (Simon 2006).

trekken om er te wonen¹⁰. Deze pensioensmigratie ziet men vooral in de provincies Gelderland en Drenthe (Simon 2006). Trends van ontgroening en vergrijzing kunnen samen worden gevat in de mate van 'groengrijze druk' in een gebied. Dit geeft aan hoe groot het percentage beroepsbevolking in een regio is. Het Noorden lijkt meer last te krijgen van een kleinere beroepsbevolking in de toekomst (zie fig. 2.7) (van Dam et al 2006).

Het is duidelijk dat de krimp zich niet overal even sterk voor zal doen, en de gevolgen ervan op regionaal en lokaal niveau van verschillende aard zullen zijn. Daarom zal algemeen beleid voor het omgaan met de gevolgen van krimp weinig zinvol zijn maar moet er regionaal en lokaal worden ingegrepen (Van dam et al. 2006)

---

¹⁰ Van Dam *et al.* (2006) geven echter aan dat pensioensmigratie weinig voor komt in Nederland. Wanneer het percentage ouderen dat verhuist constant blijft, verhuizen er meer ouderen (Nederland vergrijst immers). Hierdoor lijkt het of er een trend zit in de verhuisbewegingen van ouderen.

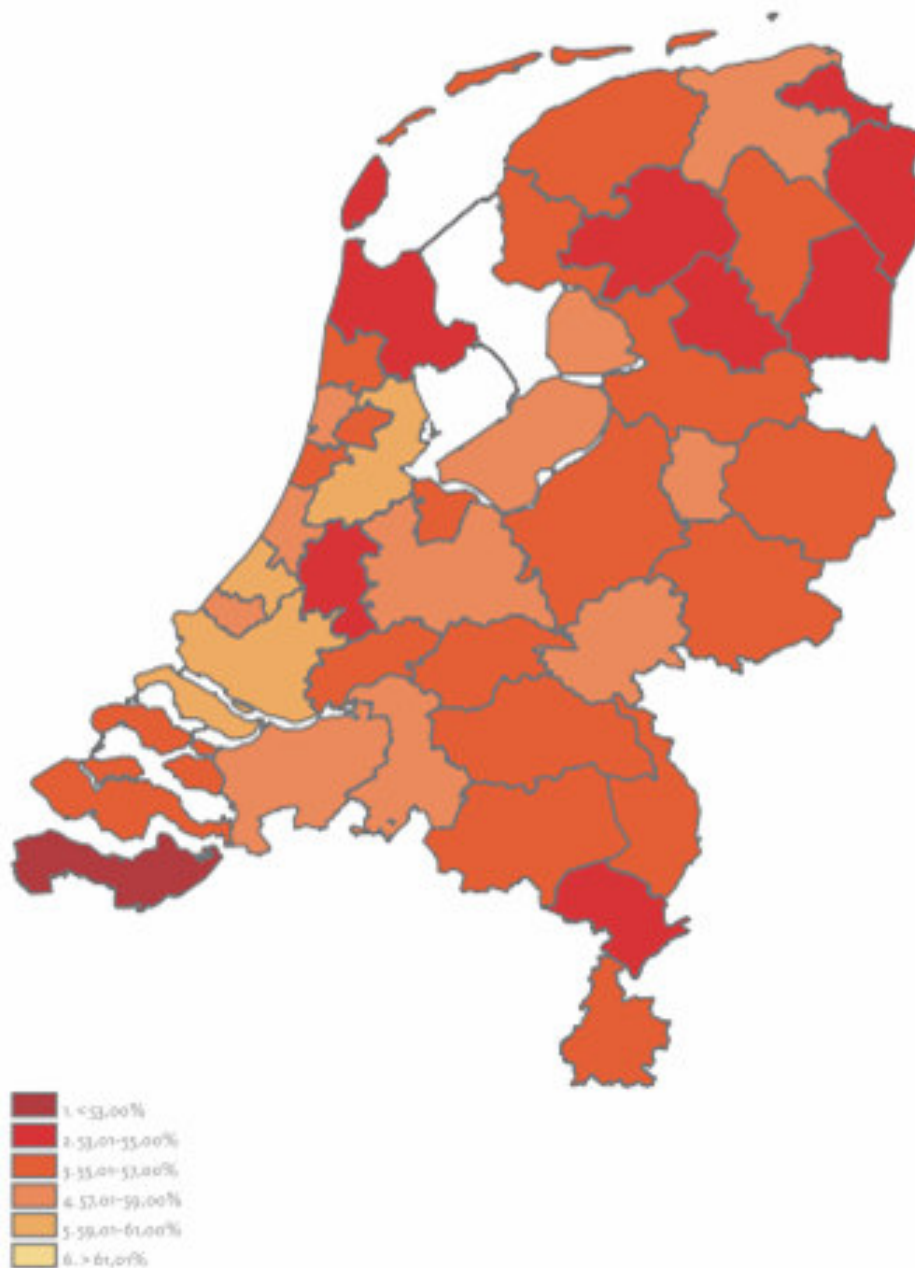

Fig. 2.7 Prognose aandeel potentiële beroepsbevolking (20-64 jaar) voor 2025, naar COROP-regio ¹¹ (Bron: Van Dam et al. 2006).

¹¹ De indeling in 40 COROP-gebieden is één van de regionale indelingen die door het CBS wordt gebruikt voor regionale statistiek. Elke COROP-regio is een samenvoeging van gemeenten.

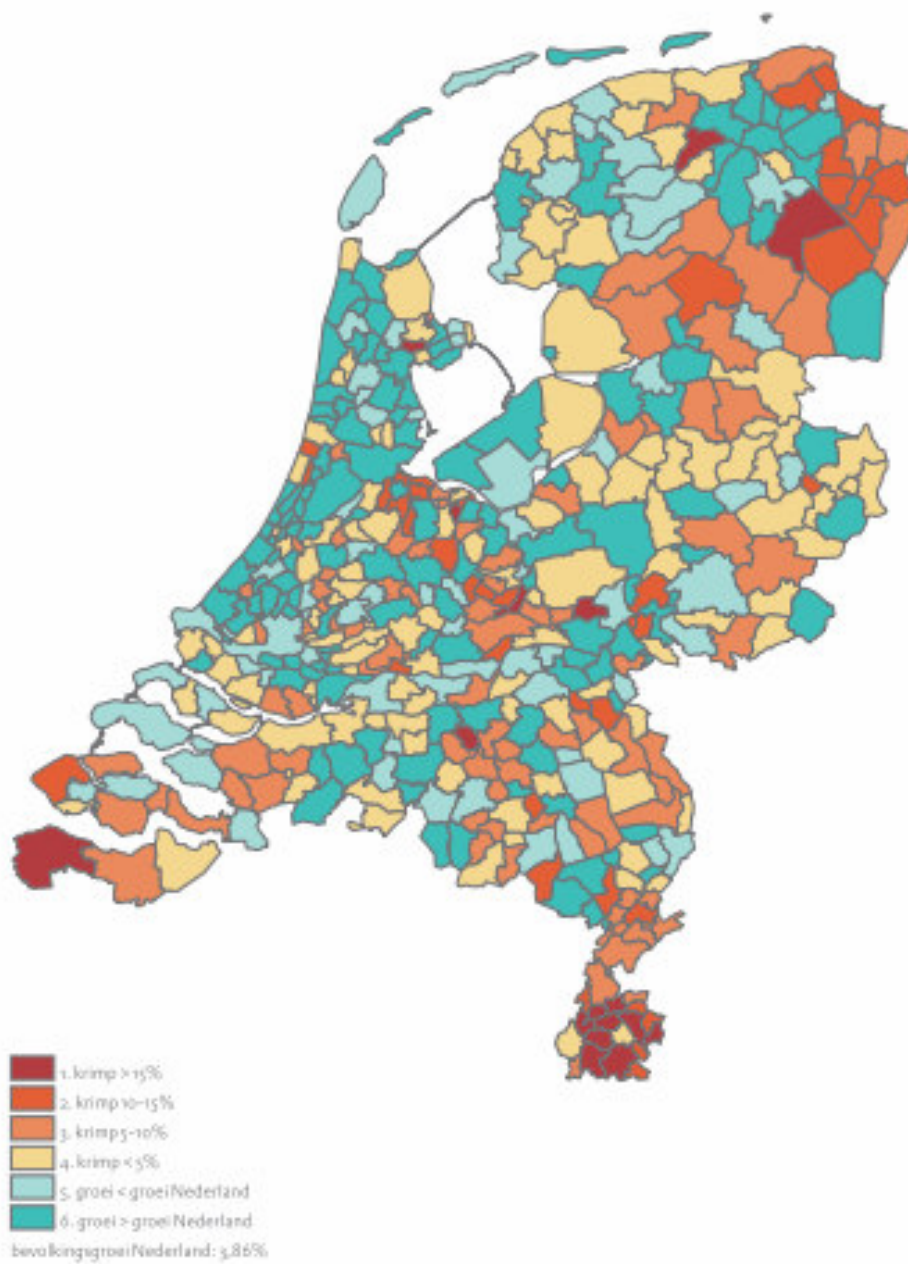

Fig. 2.8 Bevolkingsontwikkeling 2005-2025, naar gemeenten (Bron: van Dam et al. 2006)

2.3.4 Functieverandering van het platteland

Landbouw verdwijnt

De landbouw verdwijnt natuurlijk niet helemaal maar de dominante functie van de landbouw op het platteland verdwijnt wel. Hiervoor komen andere functies als wonen, recreëren en natuurontwikkeling in de plaats (Derksen *et al.* 2007). Simon (2006) noemt dit ook wel de "verschuiving van een agrarische productieruimte naar een consumptieruimte". Deze veranderingen zorgen niet alleen voor een ander landschap, maar zorgt ook voor een sociale verandering op het platteland.

Er worden twee oorzaken voor de veranderingen op het platteland genoemd. Ten eerste nam de werkgelegenheid door de modernisering en schaalvergroting in de landbouw af (Derksen *et al.* 2007). Volgens de VROM-raad (1999) had dit een aantal gevolgen. De mensen die geen werk meer konden vinden trokken weg en door schaalvergroting nam het voorzieningenaanbod af, vooral in de kleine kernen. Voorzieningen werden daardoor minder bereikbaar, wat vooral gevolgen had voor de minder mobiele bewoners van het platteland (ouderen, gehandicapten en jongeren). In de jaren '70 en '80 werd met behulp van subsidies van de overheid tevergeefs geprobeerd het voorzieningenniveau op het platteland in stand te houden. Dit was volgens de VROM-raad (1999) echter niet de oplossing omdat op deze manier "de veranderingen op het platteland door de overheid werd ontkend".

Ten tweede verdwenen veel boerenbedrijven. 50 Jaar geleden waren er 5.5 keer meer boerenbedrijven dan tegenwoordig (CBS Statline 2009a). Dit komt doordat de boerenbedrijven vanwege aangescherpte milieu-eisen, de invoering van het quotumsysteem en Europese afspraken niet meer rendabel waren (een trend die zich nog steeds voort zet). Dit betreft vooral kleinere boerenbedrijven Simon (2006). Dit heeft tot gevolg dat er grotere bedrijven ontstaan, gebouwen leeg komen te staan door bedrijfssluiting en de leefbaarheid afneemt. Deze ontwikkelingen vragen natuurlijk om een antwoord (VROM 2004).

Daalhuizen (2001a) geeft aan dat nieuwe ontwikkelingen op het platteland jarenlang werden geweerd door de overheid. Het beleid van het rijk was er op gericht om het platteland groen te houden. Het platteland was bedoeld voor agrarische activiteiten en voor niet-agrarische activiteiten en woningen was geen plaats. In 1995 werd door

middel van de nota 'Dynamiek en Vernieuwing' erkend dat er nieuwe economische activiteiten op het platteland nodig waren vanwege de krimpende agrarische sector en de daar uit resulterende verslechterde plattelandseconomie. De komst van deze nieuwe economische activiteiten wordt ook wel plattelandsvernieuwing of rurale revitalisering genoemd VROM-raad (1999). Ook in recentere beleidsdocumenten zoals de Agenda Vitaal Platteland (2004) wordt aangegeven dat "verbreding van de landelijke economie" wordt gezien als middel om het afnemende voorzieningen niveau en de sociale structuur in stand te houden (Derksen *et al.* (2007).

De trek naar buiten

Doordat Nederland steeds meer verstedelijkt, raakte het platteland als woongebied meer in trek, de rust en de natuur trekt de mensen uit de stad aan¹² (RLG 2000, VROM-raad 1999 en LNV 2004). Hoewel zelfs in de meest perifere delen van het platteland willen mensen wonen, komt dit voornamelijk voor in de gebieden met stedelijke druk¹³ (VROM-raad 1999). Er wordt ook meer verhuist naar gebieden rondom de stad, omdat men dan dicht bij de stedelijke voorzieningen woont (Daalhuizen 2001b en Derksen *et al.* 2007). Dit geldt extra voor mensen die al in de stad woonden, omdat zij het liefst over korte afstand willen verhuizen¹⁴ (Heins 2001).

De komst van nieuwe bewoners zorgt voor een verandering in de sociale structuur van het platteland (RLG 2000 en Derksen *et al.* 2007). Deze verandering kan volgens LNV (2004) een positieve invloed zijn op de sociale structuur. Het platteland verandert ook in fysiek opzicht. Zo verliezen opgekochte boerderijen hun agrarische functie, waardoor het gebruik verandert (Derksen *et al.* 2007). De RLG waarschuwt ervoor dat dit een positief effect op het landelijke gebied kan hebben, maar ook de kwaliteit, openheid en toegankelijkheid in gevaar kan brengen RLG (2000).

---

¹² Het platteland is vooral in trek gekomen voor mensen uit de autochtone middenklasse (Derksen *et al.* 2007).

¹³ In Europees opzicht geldt dat Nederland wat betreft het platteland vooral te maken heeft met stedelijke druk. Leegloop komt weinig voor, iets wat in andere Europese gebieden weer wel een probleem is (LNV 2004).

¹⁴ Dit komt overeen met de migratie wetten van Ravenstein in het eerste deel van het theoretisch kader.

2.3.5 Bereikbaarheid op het Nederlandse Platteland

Inleiding

In de Nota mobiliteit geeft de overheid aan dat bereikbaarheid een belangrijke kwaliteit is van "een stad, een dorp, een woonwijk of een werkgebied" (VROM 2005). Voor bewoners van het platteland is het moeilijker om activiteiten en voorzieningen te bereiken dan voor bewoners van stedelijke gebieden. Zij moeten grotere afstanden overbruggen, en de mogelijkheden om zich te verplaatsen zijn kleiner (het openbaar vervoer aanbod is lager en er is minder infrastructuur). Hierdoor hebben bewoners van het platteland minder mogelijkheden en kansen om zich te ontwikkelen en mee te doen in de samenleving, dan bewoners uit de stad (Harms 2008). De auto speelt een belangrijke rol op het platteland om voorzieningen te bereiken (Van der Kooij 2003).

Mobiliteit op het platteland

De mobiliteit in Nederland neemt toe, in de periode 1995-2003 steeg de mobiliteit met 15 % (V&W en VROM 2005). Ook op het platteland neemt de mobiliteit toe. Kenmerkend hiervoor is het toegenomen autobezit. Mensen op het platteland bezitten vaker een auto dan mensen uit de stedelijke gebieden. Zij hebben ook vaker een tweede auto. Algemeen genomen heeft één op de vijf huishoudens in Nederland twee of meer auto's, maar op het platteland geldt dat voor één op de drie huishoudens (Van der Kooij 2003 en Harms 2008)¹⁵.

Verhoudingsgewijs leggen bewoners van het platteland ook meer kilometers af dan bewoners van stedelijke gebieden. De tijd die men aan reizen besteed is echter gelijk omdat men zich op het platteland sneller verplaatst (Harms 2008).

De volgende alinea zal ingaan op de mobiliteit op het platteland per vervoersmiddel.

Auto

Zoals al is aangegeven ligt het autobezit op het platteland hoger dan in de stad. Bewoners van het platteland maken ook vaker gebruik van de auto dan bewoners in stedelijke gebieden. Bewoners van de meest rurale gebieden kiezen zes van de tien keer voor de auto, terwijl bewoners in de meest verstedelijkte gebieden vier van de

---

¹⁵ cijfers uit 2004

tien keer voor de auto kiezen (Harms 2008). Wanneer er gekeken wordt naar het aantal kilometers per vervoersmiddel wordt duidelijk dat de auto een belangrijke plaats inneemt in de rurale samenleving. 80% van de totaal gereisde kilometers wordt op het platteland met de auto afgelegd tegenover 60% van de meest verstedelijkte gebieden (Harms 2008).

Er zijn echter ook mensen op het platteland die geen beschikking over een auto hebben, dit betreft 10% van de plattelandsbewoners (t.o.v. 40% in de zeer stedelijke gebieden) (Harms 2008). Uit een steekproef blijkt dat driekwart van deze mensen alleen woont, en dat meer dan de helft alleenstaande vrouwen van boven de 65 zijn. 86% van de personen zonder auto heeft geen rijbewijs (Harms 2008).

Er bestaan echter wel regionale verschillen rond het autobezit van bewoners van het platteland, zo hebben bewoners op het platteland van de meer verstedelijkte regio's (Randstad) als Noord-Holland, Zuid-Holland en Noord-Brabant vaker de beschikking over twee of meer auto's dan bewoners van het platteland in het noorden van Nederland (Harms 2008). Deze verschillen hebben waarschijnlijk te maken met de inkomensverschillen van de verschillende gebieden.

Openbaar vervoer

Alhoewel het gebruik van het openbaar vervoer (OV) tussen 1995 en 2003 in geheel Nederland is afgenomen (V&W en VROM 2005), is het openbaar vervoer (OV) minder populair op het platteland dan in de stad. Hoe hoger de mate van verstedelijking, des te vaker men met het OV reist (Harms 2008). Tussen 1994 en 2006 is het aantal verplaatsingen op het platteland per bus met meer dan 40% afgenomen en in kilometers uitgedrukt, met een derde (Harms 2008). Ook uit cijfers van de Ministeries van V&W en VROM (2005) blijkt dat het aantal ritten en aantal kilometers tussen 1995 en 2003 sterk is afgenomen in de perifere regio's in Nederland. Harms (2008) onderscheid twee oorzaken van de afname van het gebruik van het OV op het platteland, de verslechterde kwaliteit (als gevolg van bezuinigingen) en de toename van het autobezit. Deze laatste oorzaak wordt door Harms (2008) als belangrijkste gezien. Het autobezit nam toe door de toenemende welvaart en niet door het verslechterde OV. Door het hoge autobezit onder inwoners van het platteland zijn minder mensen afhankelijk van het openbaar vervoer.

Harms (2008) geeft aan dat er in de periode 1999-2003 1340 halten zijn opgedoekt en dat 1500 kilometer van het (reguliere) busnetwerk is verdwenen. Ook is de frequentie van het aantal verbindingen afgenomen. Dit wordt beaamd door van der Kooij (2003). Toch mag men in Nederland qua dichtheid van het busnetwerk niet klagen ten opzichte van andere landen, dit heeft weer te maken met de relatieve hoge bevolkingsdichtheid van het Nederlandse platteland¹⁶. Zo heeft 90% van alle woningen een OV-halte¹⁷ binnen 500 meter en 60% zelfs binnen 250 meter. Logischerwijs zijn de afstanden op het platteland groter dan in de stad (Harms 2008).

In 1998 kregen provincies en gemeenten door decentralisatie de bevoegdheid over het stads- en streekvervoer. Dit werd gedaan om dit vervoer beter af te stemmen op de lokale situatie (MuConsult 2004 en Harms 2008), en met succes (MuConsult 2004). De decentralisatie zorgde voor een aantal nieuwe vormen van OV met een hogere efficiency, zoals Collectief Vraagafhankelijk Vervoer (regiotaxi) en Vraagafhankelijk Lijngebonden Openbaar Vervoer (belbus) (MuConsult 2004 en Harms 2008). Ook in de Nota Mobiliteit wordt aangegeven dat het OV het beste kan worden vormgegeven op decentraal niveau (V&W en VROM 2005).

In de Nota Mobiliteit geeft de overheid aan dat men het openbaar vervoer belangrijk vind. Een goede verbinding tussen de stad (waar zich belangrijke maatschappelijke voorzieningen bevinden) en het platteland wordt belangrijk gevonden. De voorzieningen moeten bereikbaar zijn voor mensen die van het openbaar vervoer afhankelijk zijn (Min van V&W en VROM 2005 en RLG 2000). In de Nota Mobiliteit wordt de sociale functie van het OV onderschreven. De overheid ziet de auto als het ideale vervoersmiddel op het platteland, maar voor de mensen die niet voor hun eigen vervoer kunnen zorgen zien zijn een belangrijke rol voor het OV weggelegd (Min van V&W en VROM 2005 en Harms 2008).

De overheid streeft naar kostendekking van het stads- en streekvervoer, daardoor dreigen lijnen met een lage kostendekkingsgraad minder vaak te rijden of zelfs te verdwijnen. Dit komt vooral voor op het platteland (MuConsult 2004). MuConsult

---

¹⁶ In landen als Schotland komen er op bepaalde plekken van het platteland 'rurale vervoersarmoede' voor (Harms 2008).

¹⁷ Dit is een halte waar minimaal één of meerdere keren per uur een bus langs komt.

(2004) ziet de toekomst van het openbaar vervoer op het platteland niet rooskleurig in. Het openbaar vervoer op het platteland is niet kostendekkend.

Mobiliteit naar verschillende gebruikers

Vrouwen op het platteland blijken zich vaker te verplaatsen dan mannen, maar zij leggen wel minder kilometers af. Volgens Harms (2008) wordt dit gedeeltelijk verklaard door de verschillende activiteitenpatronen van mannen en vrouwen. Mannen maken woon-werk verplaatsingen en vrouwen maken verplaatsingen die huishoudelijk of zorggerelateerd zijn. De laatste jaren begint het verplaatsingsgedrag van vrouwen echter steeds meer op die van mannen te lijken. Deze ontwikkeling is van emanciperende aard; vrouwen werken meer, hebben vaker een rijbewijs en beschikken vaker over een auto door het toenemende (tweede) autobezit. Het idee uit de wat oudere literatuur dat vrouwen verplicht thuis moesten zitten vanwege verminderde mobiliteit ('groene weduwe') lijkt steeds meer te verdwijnen.

Bewoners van het platteland die niet over een auto beschikken maken de helft minder verplaatsingen dan mensen die wel een auto tot hun beschikking hebben (in kilometers uitgedrukt: een kwart minder). Zij maken vooral gebruik van de fiets en gaan vaker met het OV (Harms 2008).

Volgens onderzoek reist maar 4% van de bewoners van het platteland van 12 jaar en ouder met het OV. De helft daarvan zijn studenten en scholieren (jongeren). Woon-werkverplaatsingen van bewoners van middelbare leeftijd nemen ook een deel in. De eerder aangegeven oudere vrouwen zijn echter een minderheid. Zij maken vooral gebruik van nieuwere vormen van OV zoals CVV (Harms 2008).

Het RLG (2000) geeft aan dat jongeren, ouderen, minima en vrouwen minder mobiel zijn. Volgens Harms (2008) bestaat echte vervoersarmoede echter alleen bij een klein deel van de plattelandsbevolking, het gaat hier om alleenstaanden, voornamelijk oudere vrouwen zonder rijbewijs. Zij zijn van anderen afhankelijk of de regiotaxi (cvv).

2.3.6 Voorzieningen op het Nederlandse platteland

Inleiding

Doordat het platteland een lagere bevolkingsdichtheid heeft, betekent dit volgens Knol (2006) dat er ook een gering draagvlak voor voorzieningen is. Het gevolg kan een vicieuze cirkel zijn. Wanneer voorzieningen verdwijnen, kan de leefbaarheid afnemen, waardoor vooral jonge gezinnen er voor kiezen om weg te trekken. Hierdoor wordt het draagvlak steeds minder voor voorzieningen. Volgens van der Kooij (2003) moet het afnemende voorzieningen niveau op het platteland in Nederland worden genuanceerd. Hogere orde voorzieningen zijn helemaal verdwenen en een aantal voorzieningen als winkels en huisartsen is inderdaad afgenomen. Maar met basisscholen, dorpshuizen en bibliotheken gaat het goed (Knol 2006 en van der Kooij 2003). Ook vergeleken met andere landen is het voorzieningenpeil in Nederland van hoog niveau. Ook dit komt onder andere door de relatieve hoge bevolkingsdichtheid van het Nederlandse platteland. Belangenorganisaties hebben hier volgens Knol (2006) ook een belangrijke rol in gespeeld, zij zorgden ervoor dat voorzieningen konden blijven.

Schaalvergroting op het platteland

Een reden voor het verdwijnen van voorzieningen op het platteland is de schaalvergroting (Knol 2006). Schaalvergroting heeft te maken met 'economics of scale'. Het is goedkoper om in grotere eenheden goederen te produceren of diensten te verlenen. Knol (2006) maakt een onderscheid tussen geografische schaalvergroting (bedrijven concentreren zich op een plek) en 'bestuurlijke schaalvergroting' (grotere organisatorische eenheden, die oorspronkelijke vestigingen in stand houden). Vooral geografische schaalvergroting heeft een gevolg voor het ruimtelijk gedrag van de bewoners van het platteland. Zij moeten vaak verder reizen om de voorzieningen te bereiken.

Het schaalvergrotingsproces was vooral van invloed op de dorpswinkels. Midden jaren '80 waren al veel winkels uit dorpen verdwenen, dit zette zich in de jaren '90 voort. Ook de SRV-wagen reed steeds minder. Toch lijkt deze beweging niet door te zetten, het aantal sluitingen op het platteland neemt af en dorpswinkels lijken zelfs terug te komen. Huisartsen zijn steeds minder te vinden op het platteland, zij voegen zich samen in groepspraktijken. Voor bibliotheken geldt een zelfde verhaal,

door bezuinigingen kunnen zijn hun deuren niet meer open houden en worden zij geconcentreerd in grotere kernen (Knol 2006). Doordat de schaalvergroting doorzet denkt Knol (2006) dat het huidige voorzieningenniveau ook zal afnemen. Volgens Moseley & Owen (2008) zal het belang van de 'economies of scale' door de komst van moderne communicatietechnieken echter afnemen. Doordat met relatief weinig middelen diensten kunnen worden geleverd zullen kleine ondernemingen levensvatbaar worden.

Dorpswinkel

Zoals eerder is aangegeven verdwenen steeds meer dorpswinkels van het platteland. De dorpswinkel heeft een sociale functie, het is een ontmoetingsplek en een plek waar minder mobiele mensen hun boodschappen kunnen doen (Onbekend 2008). Van der Kooij (2004) heeft uitgerekend dat er bij een marktaandeel van 30% 2500 inwoners nodig zijn om een dorpswinkel draaiende te houden (70% van de boodschappen zal dus worden gedaan in een grotere supermarkt buiten het dorp). Voor een rijdende winkel geldt dat kleinere kernen bereikt worden, maar het beroep van melkboer is weinig aantrekkelijk, hij zal veel uren zal moeten maken voor een relatief laag inkomen.

De dorpswinkel lijkt echter terug te komen. Zo worden er steeds meer 'buurtsupers met een sterretje' geopend. Dit zijn winkels waar mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een uitkering of vrijwilligers werken (Onbekend 2008). Met de toenemende vergrijzing zou het volgens van Dam *et al.* (2006) kunnen zijn dat de vraag naar winkels op korte afstand toe zal nemen.

Multifunctionele gebouwen

Multifunctionele gebouwen worden als oplossing gezien voor het afnemende voorzieningenniveau in dorpen omdat het efficiënter is om meerdere voorzieningen in hetzelfde gebouw onder te brengen. Hierdoor kunnen voorzieningen worden behouden of gecreëerd (Van der Kooij 2004 en Knol 2006). Het kan hierbij gaan om een bestaand gebouw die een extra functie krijgt of een nieuw gebouw. Bij bestaande gebouwen valt te denken aan de buurtwinkel, dorps huis, parochie huis en de basisschool. Het dorps huis is voor de dorpsbewoners een belangrijke plek met een sociale functie, het wordt gezien als een basisvoorziening. Ook de basisschool heeft een belangrijke sociale functie. Wanneer een basisschool meerdere functies

huisvest is er sprake van een brede school. Deze multifunctionele gebouwen komen niet alleen voor op het platteland, ook in de stad kan men ze vinden (Knol 2006). Van der Kooij (2004) geeft aan dat zelfs in heel kleine dorpen een dorps huis rendabel is.

Verskil groot en klein dorp

Wat betreft de voorzieningen in dorpen, is het volgens Van der Kooij (2003) belangrijk om het platteland op te delen in verschillende gebieden. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen het platteland dicht bij de stad en het platteland dat op grotere afstand van de stad ligt. Het tweede onderscheid is het verschil tussen kleine en grotere kernen. Vooral in de kleine dorpen die verder van de stad af liggen is het voorzieningenniveau gedaald is (RLG 2000 en Van der Kooij (2003). Dit verschijnsel ziet men vooral in de noordelijke provincies.

Een klein dorp heeft volgens Van der Kooij (2004) minder dan 500 inwoners. Hier zijn vaak alleen basisvoorzieningen aanwezig (basisschool, dorps huis, peuterspeelzaal en een sportveld). Deze voorzieningen worden in stand gehouden door vrijwilligers en subsidies van de overheid. Grote dorpen hebben tussen de 2000 en 2500 inwoners. Naast de basisvoorzieningen zijn hier vaak ook winkels een huisarts, tandarts, consultatiebureau, bank, postagentschap en bibliotheek aanwezig. Wel staan in deze dorpen de commerciële voorzieningen en de bibliotheek onder druk. In de middelgrote dorpen (ca. 1000 inwoners) lijkt de situatie het meest op die van een klein dorp.

Uit een onderzoek naar het voorzieningenniveau in de provincie Groningen werden 33% van de 196 dorpen worden bestempeld als een compleet dorp. Dit betekent dat er minimaal een basisschool, huisarts, winkel, dorps huis en een aansluiting op het openbaar vervoer aanwezig was. Grotere dorpen bleken vaker completer dan kleinere dorpen. Het inwonertal is dus een belangrijke factor voor het voorzieningenniveau. Een ander factor is de geografische ligging, zo liggen dorpen met een laag voorzieningenniveau vaak dichterbij een dorp met een hoger voorzieningenniveau (Van der Kooij 2003).

Voorzieningen naar gebied

Zoals al is aangegeven ligt voorzieningenniveau op het platteland in Noord-Nederland lager, vergeleken met de rest van Nederland. In Noord-Nederland heeft 20% van de bewoners in de niet-stedelijke gebieden geen winkel in het eigen postcode gebied. Ook huisartsen zijn meer afwezig dan in andere delen van Nederland. Voorzieningen als dorpshuizen, bibliotheken en sportaccommodaties zijn vergelijkingswijs wel voor meer bewoners voorhanden (Knol 2006). Toch blijkt dat algemeen gezien weinig mensen in Nederland helemaal van voorzieningen verstoken zijn, zelfs in de niet-stedelijke gebieden in Noord-Nederland¹⁸ (Knol 2006). Voorzieningen lijkt dus niet echt een probleem te zijn voor het dorpen op het platteland. Waarschijnlijk zal het voorzieningenniveau dan ook weinig invloed hebben op de aantrekkelijkheid van een dorp. In de volgende paragraaf wordt er dieper ingegaan op de aantrekkelijkheid van een dorp.

2.4 Het dorp en haar aantrekkelijkheid

2.4.1 Inleiding

In de tweede paragraaf van dit hoofdstuk werd aangegeven dat een aantal gebieden meer last van depopulatie hebben dan anderen. Gilg (1985) haalt een aantal onderzoeken aan uit de jaren '60 waaruit bleek dat in gebieden die meer afgelegen lagen en slechtere voorzieningen hadden er een hogere mate van depopulatie optrad. Verder kwam naar voren dat de grootte van het dorp belangrijk was om mensen vast te houden en aan te trekken, kleine dorpen hadden dus meer last van depopulatie.

In de vorige paragraaf zijn de dynamieken op het Nederlandse platteland behandeld. Het bleek dat er in de gebieden aan de randen van Nederland minder mensen wonen. Ook zal de bevolkingsdaling zich in deze gebieden concentreren onder andere als gevolg van verhoogde uitmigratie. Blijkbaar zijn deze gebieden dus minder aantrekkelijk om te wonen.

---

¹⁸ In niet-stedelijke gebieden in het Noorden is slechts 5% van de bewoners verstoken van elke voorziening (Steenbekkers A. et al. 2006).

Binnen deze gebieden zullen er ook verschillen zijn in de populariteit van de plaatsen zijn. Vaak hebben steden een grotere aantrekkingskracht op mensen dan dorpen. Toch zijn er genoeg mensen die in dorpen wonen. Wat betreft de aantrekkingskracht van dorpen zal nu eerst de term dorp worden uiteengehaald. Waar bestaat een dorp uit?

2.4.2 Positionering

Dorpen zijn er in verschillende soorten en maten. De van Dale (2004) definieert een dorp als een: "(bebouwde kom van een) gemeente op het platteland (kleiner dan een stad en groter dan een gehucht)". Het is dus een plek van een bepaalde grote waar een aantal gebouwen bij elkaar staan. In het dorp kan worden gewoond, geleefd en gewerkt. Een dorp heeft dus meerdere functies. Het is naast een fysieke plaats ook een sociale entiteit, waar de bewoners een gemeenschap vormen.

Voor dit onderzoek wil ik een relatie leggen tussen het dorp en haar aantrekkelijkheid. Ik heb geprobeerd om het dorp te ontleden tot vier componenten. Deze componenten heb ik vervolgens in relatie met de aantrekkelijkheid van het dorp geprobeerd in een schema te zetten (zie fig. 2.9).

Wat betreft de aantrekkelijkheid van een plaats wordt vaak de term 'leefbaarheid' gebruikt (tegenwoordig ook 'vitaliteit' wat betreft het platteland). De Roo & Thissen (1997) lenen in hun onderzoek naar leefbaarheid op het platteland in de Belgische Westhoek de volgende definitie van leefbaarheid van Groot (blz. 37) die inmiddels al 40 jaar oud is:

De subjectieve waardering van een sociaal-ruimtelijke situatie met betrekking tot de verwerving van een redelijk inkomen en het genieten van een redelijke mate van sociale zekerheid, de adequate bevrediging van de behoeften aan goederen en diensten door de verzorgende outillage, de verschaffing van woongenot door de fysieke uitrusting en het zich wel bevinden in de betreffende sociale eenheid.

Groot onderscheidt de volgende factoren die van belang zijn voor de leefbaarheid: inkomen en sociale zekerheid; de verzorgingssituatie; het fysieke woonklimaat; het sociale klimaat; en de mate waarin mensen greep hebben op hun eigen omgeving.

Later zijn hier nog de twee volgende factoren aan toegevoegd (Stegeman 2000): bestuurlijk klimaat en bereikbaarheid.

Uit deze factoren heb ik twee factoren gehaald die ook als component van het dorp kan worden onderscheiden. Dit zijn de sociale en fysieke omgeving. Hier heb ik de componenten: dorpsbewoners en locatie van het dorp aan toegevoegd. Deze vier verschillende componenten kunnen zelf ook weer verder onderverdeeld worden. De mogelijkheden hiervoor zijn eindeloos. De verschillende componenten hebben ook een relatie tot elkaar en dit heb ik ook weergegeven.

De verschillende componenten hebben hun invloed op de aantrekkelijkheid van een dorp. Zo zorgt een sterke sociale omgeving en een kwalitatief hoge fysieke omgeving voor een aantrekkelijk dorp. De dorpsbewoners zijn de spil van deze twee componenten. Zij zijn de gebruikers van de fysieke omgeving. (zie 2.2.4) Zij hebben samen invloed op de sociale omgeving en kunnen deze op een positieve dan wel negatieve manier beïnvloeden. Wanneer zij in een aantrekkelijk dorp wonen, zal dit invloed hebben op hun leefgenot. De dorpslocatie is ook van belang voor de aantrekkelijkheid van een dorp. paragraaf 2.2 dat laat zien dat er meer mensen wegtrekken op grotere afstand. Het gaat hier om de ligging van het dorp in het landschap en de ligging van het dorp ten opzichte van andere factoren als: steden, andere dorpen, snelwegen en voorzieningen. De ligging van deze woonplaats is echter steeds meer van ondergeschikt belang, omdat de factor afstand door de toegenomen mobiliteit en communicatietechnieken steeds minder belangrijk wordt (De Roo & Thissen 1997, Heins 2001b).

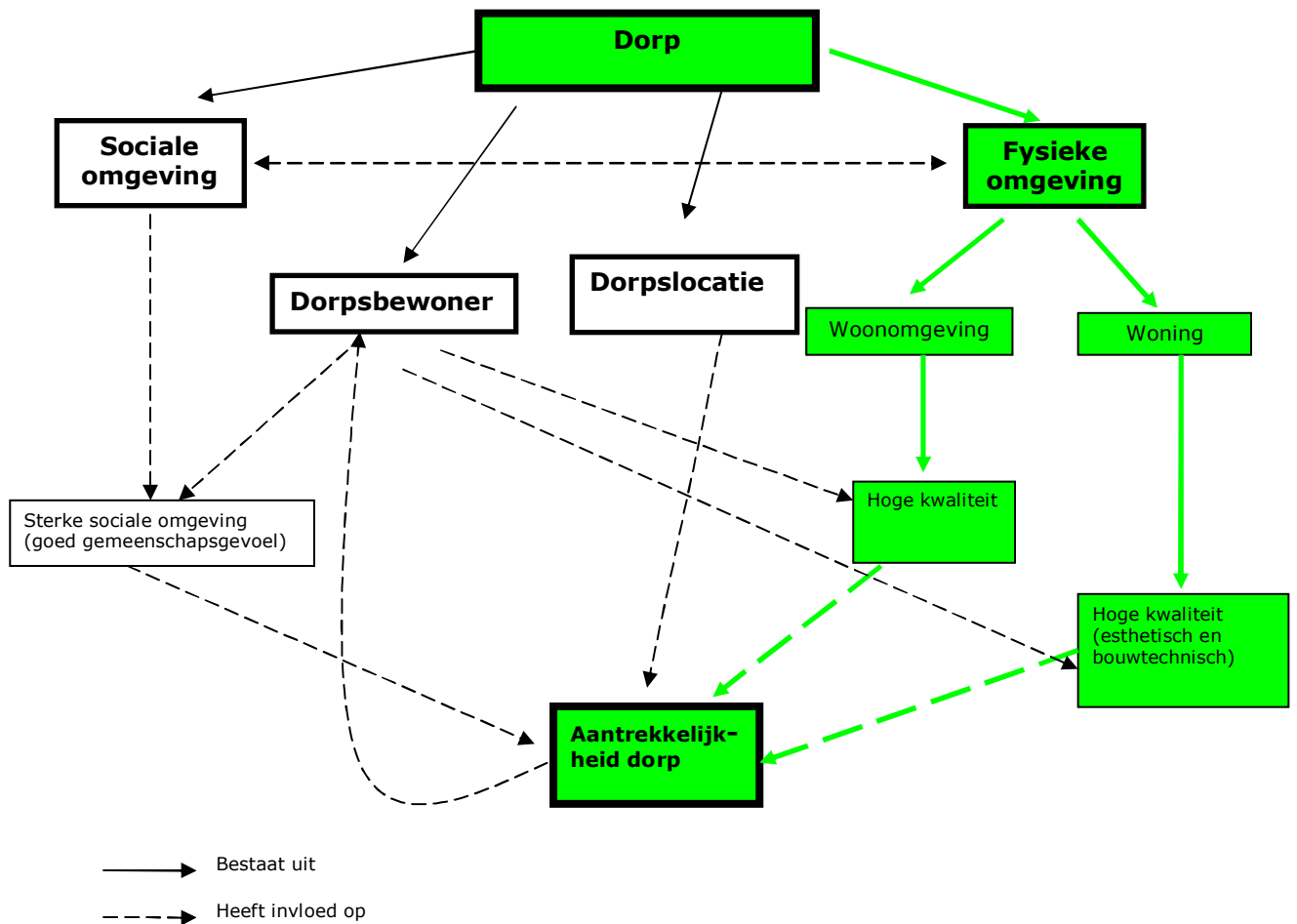

Fig. 2.9 Schematische weergave dorp en haar aantrekkelijkheid.

Maar wat maakt een dorp aantrekkelijk? Dit zal voor elke bevolkingsgroep en zelfs individu anders zijn. De dorpsbewoners kunnen namelijk niet over een kam worden geschoren, er bestaan veel onderlinge verschillen in gedrag en meningen. De één houdt bijvoorbeeld wat betreft de sociale omgeving van de sociale controle de ander vindt dit benauwend. Het zelfde verschijnsel doet zich voor bij onderzoeken naar de waardering van de leefbaarheid in een bepaalde plaats (De Roo & Thissen 1997). Daarom moet bij het toekomstige ontwerp rekening worden gehouden voor wie het dorp aantrekkelijk moet zijn.

Omdat bij een ruimtelijk ontwerp vooral kan worden ingegrepen in de fysieke omgeving zal hier meer aandacht voor zijn in deze paragraaf. Daarom is de fysieke omgeving opgesplitst in twee kerncategorieën: woonomgeving en woning (Thissen en de Roo 1997 en Gall (1984)). Hoe de fysieke omgeving in verband staat met de aantrekkelijkheid van het dorp wordt weergegeven in fig. 2.9 langs de groene weg. De groene weg kan tevens worden gezien als de afbakening van het onderzoeksveld. De fysieke omgeving is dus het belangrijkste element van het dorp voor deze scriptie. Echter, om een goed ontwerp te kunnen maken moeten alle verschillende componenten waar het dorp uit bestaat in ogenschouw worden genomen (dit zal ook terugkomen in hoofdstuk drie: de luisterfase). Uit fig. 2.9 wordt door middel van de pijlen duidelijk dat de componenten onderling ook van elkaar afhankelijk zijn.

Invloed fysieke omgeving op de sociale omgeving

Naar de invloed van de fysieke omgeving op de sociale omgeving wordt vooral geschreven over de 'sense of neighbourhood' en de 'sense of community'. Het gemeenschapsgevoel is algemeen gezien van nature groter in dorpen dan in de stad. Iets wat wordt onderschreven door het verschil in 'gemeinschaft' en 'gesellschaft', beschreven door de Duitse socioloog Tönnies. De term 'sense of neighbourhood' wordt door Li (2008) gedefinieerd als "the sense of cohesiveness within the spatially defined dimension of the neighbourhood", waarbij een 'neighbourhood' een "collection of people and institutions occupying some physical area that is conditioned by a set of ecological, cultural and political forces" is. Dit gevoel is niet alleen belangrijk voor de gemeenschap, maar ook voor het individu. Hoewel de ontwikkeling van dit gevoel een sociale aangelegenheid is, zit er ook een fysieke ontwerp component aan. Een ontwerp om de sense of neighbourhood te vergroten zou moeten liggen in het maximaliseren van de kansen van interactie (openbare plekken, wandelpaden en pleinen) (Li 2008). Mensen moeten dus worden gestimuleerd om de publieke ruimte te gebruiken, hierna moeten ze daar meedoen met de sociale interactie. Deze gedachte wordt ook gebruikt in de theorieën over 'New Urbanism' (Talen 1999 en Hur & Morrow-Jones 2008). Volgens Butterworth (2000) heeft de fysieke omgeving ook invloed op het gemeenschapsgevoel doordat de gezamenlijke identiteit wordt vergroot. De invloed van de fysieke omgeving draait niet alleen om het ontwerp maar ook op het beheer zoals van Gernerden en Staats (2006) opmerken. Leegstand zorgt voor een verlaagde aantrekkelijkheid van een plaats.

Hoewel de meeste onderzoekers het eens zijn dat de fysieke omgeving van invloed is op het vormen van een sense of community, zijn er ook die vinden dat deze rol overdreven wordt. Volgens Talen (1999) is er geen empirisch bewijs van een direct verband tussen de fysieke omgeving en een sense of neighbourhood. De fysieke omgeving is dan ook niet de enige factor die een sense of community creëert. Het zou goed mogelijk zijn dat niet-fysieke en niet-architectonische oplossingen beter zouden kunnen zorgen voor een sense of community. Talen (1999) besluit haar onderzoek met de stelling dat het fysieke ontwerp niet de sense of community moet creëren, maar het wel zal kunnen vergroten.

Na dit uitstapje over de invloed van de fysieke omgeving op de sociale omgeving wordt er teruggedaan naar de kern. Het volgende deel zal verkennen hoe de fysieke omgeving invloed heeft op de aantrekkelijkheid van het dorp.

2.4.3 De fysieke omgeving

Inleiding

Wat betreft de aantrekkelijkheid van de fysieke omgeving van dorpen kunnen de publicaties worden gebruikt van Thissen en de Roo (1997), Thissen (1997) en de sociaal psycholoog Gall (1984). Zij splitsen de fysieke omgeving op in de woning en de woonomgeving. Thissen (1997) spreekt van verschillen in woonkwaliteit en woonomgevingskwaliteit voor verschillende dorpen die zorgen voor een verschillende aantrekkelijkheid. Gall (1984) maakt wat betreft woonsatisfactie een onderscheid tussen de woning en de woonomgeving. Zowel de woning als de woonomgeving bevatten een sociale en een fysieke component. Doormiddel van beoordelingen van bewoners over hun woning en de woonomgeving doet hij onderzoek naar de woonsatisfactie in verschillende woonsituaties. Uit onderzoek blijkt dat er een relatie bestaat tussen woonsatisfactie en levensvreugde. Een verbetering in woonsituatie leidt volgens ook tot verbetering in levensvreugde.

Een verhoogde kwaliteit van de woning en de woonomgeving als wel een hoge woonsatisfactie betekend in dit verband een aantrekkelijke woonplek, in dit geval een aantrekkelijk dorp. Deze aantrekkelijkheid kan relevant zijn voor de huidige bewoners (mensen behouden) als de potentiële bewoners (mensen trekken).

Woning

Net als het dorp verschillende functies heeft geldt dit ook voor de woning, zo beschermt de bewoners tegen de elementen en heeft een verblijffunctie (men kan er o.a. slapen en eten) Gall (1984). De kenmerken van de woning wordt als het belangrijkste factor gezien voor het al dan niet verlaten of vestigen in een dorp (De Roo & Thissen (1997). De aantrekkelijkheid van wonen in een dorp heeft vaak te maken met het aanbod van geschikte woningen waar men graag wil wonen en niet met de aantrekkelijkheid van het dorp zelf (Gall 1984).

Woonomgeving

De ruimte die om het woonperceel heen ligt wordt de woonomgeving genoemd. Voorbeelden hiervan zijn andere gebouwen, de straten met haar meubilair en groenvoorzieningen. De woonomgeving heeft ook invloed op de aantrekkelijkheid van het dorp. Zo geeft Heins advies (2008) aan dat bij de verkoopbaarheid van een huis de kwaliteit van de omgeving een belangrijke rol speelt. Een voorbeeld hiervan is leegstand en verpaupering van andere woningen. Dit heeft een negatief effect op de aantrekkelijkheid van het dorp. In de Netwerk uitzending van 23 juli 2009 werd laten zien wat de gevolgen van leegstand en verpaupering zijn voor de aantrekkelijkheid van een fries dorp.

De fysieke omgeving heeft dus invloed op de aantrekkelijkheid van een dorp. En de mate van aantrekkelijkheid van een dorp heeft invloed op of mensen in een dorp willen komen wonen en of de huidige bewoners willen blijven of juist vertrekken. Hoe dit precies werkt word in het volgende deel behandeld.

2.4.4 Mensen trekken en mensen houden

Inleiding

Het is van belang om te kijken welke keuzes gemaakt worden bij het verhuizen naar een plek toe en van een plek weg. In het bijzonder naar en van het platteland. Heins (2001a, 2001b, 2002) heeft onderzoek gedaan naar de rurale woonvoorkeuren van stedelingen. Een groot deel van deze paragraaf is gebaseerd op haar werk.

Verhuisgedrag

Verhuizen kan om meerdere redenen plaatsvinden, bijvoorbeeld de werksituatie, persoonlijke redenen of woonredenen Heins (2001a). Verhuizen om woonredenen gebeurt vaak over korte afstand en verhuizen om werkredenen over langere afstand (Heins 2001b). Bij woonredenen heeft het te maken met de eerder genoemde woonsatisfactie. De woonsatisfactie is de mate waarin het gewenste niveau van een woonsituatie overkomt met de werkelijkheid. Wanneer de afstand tussen deze twee (de stress) groot is, dan wil men hier verandering inbrengen. Wanneer de stress een bepaalde waarde overschrijdt zal men willen verhuizen (heins 2001b)

De woonsituatie wordt beïnvloed door push- en pullfactoren. Push-factoren zijn factoren die bijdragen aan de ontevredenheid van de huidige woonsituatie. Deze factoren (vertrekmotieven) kunnen uiteindelijk leiden tot een verhuizing. Bij pull-factoren gaat het om factoren (vestigingsmotieven) die de woonsituatie kunnen verbeteren. Hierbij hoeft er geen sprake te zijn van stress tussen de gewenste woonsituatie en de huidige woonsituatie. De aantrekkelijkheid van de nieuwe woonsituatie kan uiteindelijk leiden tot verhuizing (Heins 2001b).

Welke reden de beslissing tot verhuizen ook heeft, daarna moet er een nieuwe plek worden gevonden. Volgens Heins (2001b) wordt er dan eerst gezocht naar potentiële woningen en daarna een keuze gemaakt tussen de alternatieven.

Bij het zoeken naar alternatieven worden drie aspecten onderscheiden: temporele, locationele en sectorele. Temporele aspecten heeft te maken met de tijdsspanne waarbinnen een geschikte woning moet worden gevonden. Hoe hoger de stress is, hoe kleiner de tijdsspanne. Het locationele aspect heeft te maken met de het gebied waarbinnen met naar een nieuwe woning zoekt en de positie van de beoogde plaats binnen een groter geheel. Het sectorele aspect worden de kenmerken van het woonmilieu bedoeld (o.a. kwaliteit woning en woonomgeving, de prijs).

Omdat men bij het kiezen tussen alternatieven vaak de meeste kennis van het gebied waarin men al woont heeft, zullen de alternatieven vaak in de buurt van de huidige woonplaats liggen. In de regio weet men waar men mooi kan wonen en ook welke huizen waar te koop staan. Verhuizingen vinden daarom ook vaak plaats over korte afstand. Een constatering die overeenkomt met de eerste wet van Ravenstein

(1885, in Pacione 1984, p.126). Wat betreft andere informatiebronnen zijn de informele bronnen als familie en vrienden het meest bruikbaar (Heins 2001b).

Uiteindelijk zal de toekomstige migrant een aantal alternatieven selecteren die voor hem interessant zijn. Hieruit zal uiteindelijk een keuze worden gemaakt. Waarbij men de verschillende alternatieven tegen elkaar afweegt (Heins 2001b). Nu het proces van verhuizen duidelijk is, is het interessant om te kijken naar de manier waarop men een keuze voor een bepaald alternatief maakt.

Vestigingkeuze

Bij het proces van vestigingkeuze wordt eerst de regio gekozen, deze blijft echter vaak gelijk. Hierna kiest men de individuele plek. Bij de individuele plek spelen de kenmerken van de woning een belangrijker rol dan de kenmerken van de woonomgeving of de locatie van de woning. (De Roo & Thissen 1997 en Heins 2002).

Bij het kiezen van een nieuwe woning is de wooncarrière een belangrijk aspect. De geschiedenis van de carrière is hierbij belangrijk. Men wil graag carrière maken wat betreft woningen. Dit betekent dat men er vaak 'op vooruit' wil gaan. Ook zijn ervaring van vroeger belangrijk. Als men in de jeugd op het platteland heeft gewoond, zal men eerder terugverhuizen naar het platteland (Heins 2001b). Uit recent onderzoek van het CBS blijkt dat ongeveer één op de zes ouderen terugverhuisd naar hun geboorteregio (De Stentor/Zwolse Courant 2009).

Men maakt de keuzes aan de hand van een woonvoorkeur. Deze zijn voor elk individu anders. Bij het kiezen van een nieuwe woonplek wordt de keuze voor een woning en de woonomgeving gezien als een uitdrukking van de identiteit. Heins heeft een onderzoek gedaan naar mensen met een rurale woonvoorkeur. De aspecten die men belangrijk vond worden hieronder vermeld.

Mensen trekken

Maar wat vindt men eigenlijk zo aantrekkelijk aan het platteland? Oftewel wat zijn de pull-factoren van het platteland? In een onderzoek van Heins (2002)¹⁹ naar de woonvoorkeuren op het platteland van stedelingen blijkt dat men bij het zoeken naar een rurale woonmilieu vooral waarde hecht aan rust, openruimte, groen (vooral in de

---

¹⁹ Is wel een onderzoek gericht op het midden van Nederland: Utrecht, maarssen, den Bosch en vught

directe omgeving zoals de tuin), natuur, veiligheid en sfeer. Dit zijn ook vaak de kenmerken van de rurale omgeving die als motief worden gezien om naar deze rurale omgeving te verhuizen. Rust en sociale veiligheid worden gezien als harde voorkeuren gezien (dit moet dus per se aanwezig zijn). Ook Thissen & van Engelsdorp Gastelaars (2000) noemen ruimte als een belangrijke positieve eigenschap van het rurale woonmilieu.

De woonvoorkeuren zijn natuurlijk erg persoonlijk, het verschilt ook per bevolkingsgroep. Voor het ontwerp zal er dus een keuze moeten worden gemaakt voor welke bevolkingsgroep

Er zijn verschillende categorieën wat betreft de woonmilieukenmerken, welke vindt men het belangrijkste? De kenmerken van de woning worden als belangrijkste gevonden, met name de functionele kenmerken zoals het type en het aantal kamers. Ook de locatiekenmerken zijn belangrijk als ligging en het soort plaats. Men vindt de aanwezigheid van voorzieningen niet erg belangrijk alhoewel men liever wel een winkel in de nabijheid wil hebben. Voor gezinnen met (toekomstige) kinderen is de nabijheid van een school erg belangrijk (Heins 2002).

Heins (2001b) haalt een onderzoek van Elbersen (2001) aan waaruit blijkt dat voor onlangs verhuisde bewoners van het platteland vooral woonmotieven belangrijk waren, in het bijzonder de kwaliteiten van de woonomgeving. Ook in haar eigen onderzoek kwamen deze woonredenen als belangrijkste naar voren voor potentiële verhuizers met een rurale woonvoorkeur.

In een onderzoek van De Roo en Thissen (1997) op het Vlaamse platteland kwam naar voren dat naast de woning ook de aantrekkelijkheid van de woonomgeving een belangrijke reden was om zich in een plattelandskern te vestigen. Een probleem hierbij was de kwaliteit van de woningvoorraad.

Heins (2001a en 2001b) noemt in haar onderzoek naar stedelingen met een rurale woonvoorkeur de volgende pullfactoren van het platteland:

• rustig wonen	• groter aanbod van eengezinswoningen dan op de
• Veilig	stedelijke woningmarkt
• Natuur	• meer natuur en meer ruimte om de woning

• Mooie omgeving	• meer mogelijkheden om ruimte-eisende activiteiten te
• Ruimte voor dieren	ondernemen (bijvoorbeeld het houden van dieren)
• Gezelligheid	• aantrekkelijkheid om kinderen groot te brengen
• Mentaliteit op het platteland	• hoop op economische voordelen (lage aankoop prijs van
• Prettige leefomgeving	de woning en mogelijke waarde stijging)

De pushfactoren van de stad²⁰ zoals congestie, luchtverontreiniging en onveiligheid spelen volgens Heins (2001b) een kleine rol voor mensen om te verhuizen. Op deze factoren kan door middel van een ontwerp voor een dorp bovendien geen invloed worden uitgeoefend.

Er kan dus geconcludeerd worden dat men graag naar het platteland wil verhuizen vanwege de woongomgevingskenmerken. Terugkoppelend naar de vestigingskeuze kan echter worden gezegd dat wanneer men de keuze voor het platteland heeft gemaakt, dan vooral kenmerken van de woning op dit platteland het belangrijkste is voor de keuze van vestiging.

Mensen houden

Mensen houden doet men door de push-factoren van een dorp te verminderen. Heins (2001b) spreekt van de pushfactoren van de stad die er voor zorgen dat stedelingen voor een woonplaats op het platteland kiezen. Maar ook op het platteland zijn er push-factoren. Voorbeelden zijn er genoeg: afnemende voorzieningen niveaus (scholen die verdwijnen, geen winkels, slecht ov), verpaupering, en het kwalitatieve en kwantitatieve woningaanbod. Problemen met het woningaanbod kwam ook aan de orde in een onderzoek van Thissen (1995) naar vertrekkers in Zeeland. Het gaf aan dat de mogelijkheden om in het eigen dorp te gaan wonen niet al te groot zijn, omdat er weinig geschikte woningen zijn. Men moet geduld hebben en niet te veel eisen stellen. Dit schijnt een probleem te zijn voor meerdere dorpen (Thissen 1983). Als oplossing noemt hij het toepassen van zeer kleine bouwprojecten. Dit zorgt er tevens voor dat de bewoners het gevoel krijgen dat zij meetelt (Thissen 1983, 1995).

---

²⁰ dit gaat sowieso niet op wanneer mensen van het platteland naar een andere plek op het platteland verhuizen.

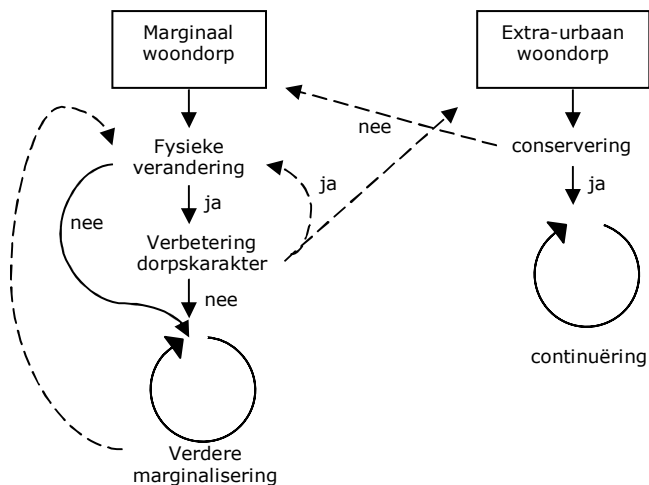
2.4.5 Verschillende aantrekkelijkheid van dorpen

Het ene dorp is aantrekkelijker dan het ander dorp. Wat betreft de woonomgeving moet het dorp iets uitstralen ofwel een dorp "moet smool hebben" (dhr Huigen). Bekkema et al (2000) hebben in een studentenonderzoek naar Groningse dorpen een dynamisch model opgesteld om een onderscheid te maken tussen dorpen met een verschillende aantrekkelijkheid.

Als eerst geven zij aan dat de dorpen in de loop der tijd hun agrarische functie hebben verloren en verandert zijn in woondorpen. Zij onderscheiden twee verschillende soorten woondorpen: marginale en communale woondorpen. De dorpen verschillen van elkaar wat betreft de rol van de voorzieningen.

Deze twee soorten dorpen zijn voortdurend in beweging. Dit wordt weergegeven in een dynamisch model (fig. 2.10).

Bij een communaal woondorp moet het dorp worden geconserveerd en bij een marginaal woondorp moet er ingegrepen worden in de fysieke leefomgeving. Gebeurt dit niet dan zal het dorp verder marginaliseren met de status als 'gemarginaliseerd woondorp' als eindstadium. Marginale woondorpen zijn dorpen die bedreigd worden om een gemarginaliseerd woondorp te worden wat het voortbestaan van het dorp in gevaar kan brengen.

Fig. 2.10 Dynamisch model (bron: Bekkema et al. 2000, blz. 70)

Net als Bekkema et al (2000) maken De Roo & Thissen (1997) een onderscheid tussen verschillende soorten dorpen. Dit onderscheid werd gemaakt voor de Belgische situatie op de woningmarkt in de Westhoek. De verschillende soorten zijn: stagnerende kleine kernen; stagnerende oude centra; kernen met dynamiek door mogelijkheden; kernen met dynamiek door aantrekkelijkheid.

Bedreigde dorpen zijn hier de stagnerende kleine kernen (blz. 56): "dorpen met een klein aantal inwoners –en in samenhang daarmee een beperkte verzorgende functie– en een woningvoorraad van lage kwaliteit. Zij vertonen nog de meeste overeenkomst met het traditionele, autonome dorp". Het is zaak om deze dorpen te veranderen in een dorp met dynamiek door aantrekkelijkheid: "dit zijn bij uitstek de kernen die over de 'troeven' voor ontwikkeling beschikken. Troeven die van belang lijken zijn onder meer 'openheid' en cultuurhistorische monumentaliteit. In deze kernen vestigt men zich het meest bewust om woonredenen en is er niet zozeer sprake van groei, maar veeleer van een veranderende bevolkingssamenstelling". De bedreigde dorpen moet zijn troeven uitbreiden waardoor de aantrekkelijkheid toeneemt.

Om de aantrekkelijkheid te vergroten in deze dorpen moet volgens De Roo & Thissen (1997) de kwaliteit behouden worden en verbeterd. Uitbreiding is alleen weggelegd voor kernen met dynamiek door mogelijkheden en dus nog niet voor de bedreigde dorpen. Als verbetermaatregelen voor stagnerende kernen noemen zij (blz. 130): "aankoop en afbraak van woningen, stedenbouwkundige ingrepen, aankleding straatbeeld. Vooral deze kernen kunnen op basis van specifiek rurale kwaliteiten (rust en ruimte) een aantrekkingskracht hebben voor bepaalde bewoners."

Uit de twee voorgaande onderzoeken blijkt dat niet elk dorp gelijk is qua aantrekkelijkheid. Het is voor mij als ontwerper de taak om te zorgen dat het bedreigde dorp met behulp van fysieke ingrepen veranderd in een aantrekkelijk dorp waar mensen graag willen wonen. Voor deze scriptie heb ik een strategie opgesteld dat wordt gebruikt om een bedreigd dorp te behouden.

Strategie

Als afsluiting van het theoretisch kader kan het voorgaande samengevoegd worden in een strategie voor behoud van het bedreigde dorp. Deze strategie wordt weergegeven in een model (fig. 2.11). Deze strategie moet als leidraad dienen voor deze scriptie.

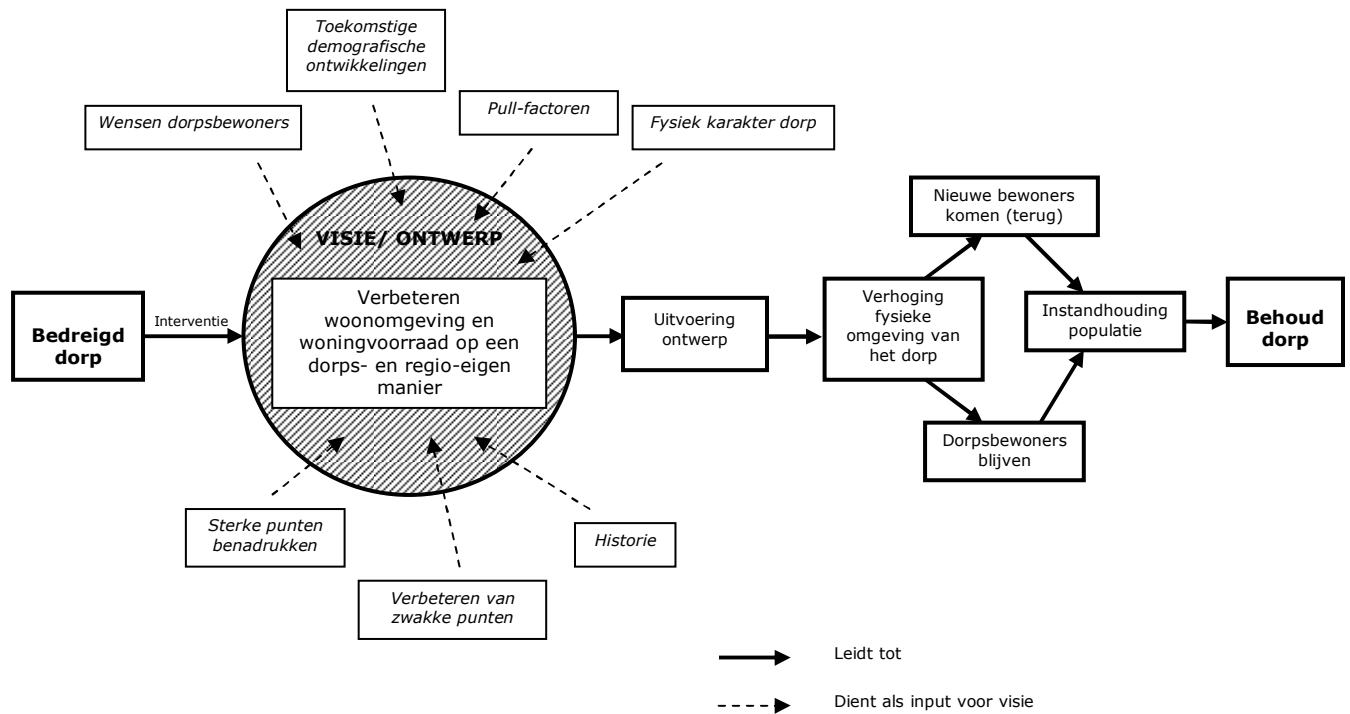

Fig. 2.11 Strategisch model voor behoud van een bedreigd dorp.

Er moet ingegrepen worden in de fysieke omgeving van het bedreigde dorp. Dit zal gebeuren door een ontwerp te maken. Het ontwerp komt niet uit de lucht vallen, vele verschillende factoren zullen als input dienen (deze input zal worden verzameld in het volgende hoofdstuk: de luisterfase). Het ontwerp zal zich richten op de fysieke omgeving. In het ontwerp zal de woonomgeving en woningen worden verbeterd op een dorps- en regio-eigen manier. In hoofdstuk vier zal het belang van deze manier van verbetering worden uitgelegd. Nadat het ontwerp is uitgevoerd zal de fysieke omgeving aantrekkelijker zijn geworden. Dit zal er in eerste instantie voor zorgen dat de huidige bewoners niet hoeven en willen verhuizen. Bijkomend effect zal zijn dat ook nieuwe bewoners zullen (terug) komen naar het dorp omdat ook zij de

toegenomen aantrekkelijkheid van het dorp opmerken. Dit zal betekenen dat de populatie in stand wordt gehouden. Uiteindelijk zal het dorp behouden blijven en een aantrekkelijke plek zijn om te vertoeven.

2.4.6 Conclusie

Het lijkt makkelijker om ingrepen te realiseren die er voor zorgen dat bewoners blijven dan ingrepen die er voor moet zorgen dat mensen van buitenaf worden aangetrokken. Mensen verhuizen namelijk over korte afstand en men wordt het best geïnformeerd in de informele sfeer, grote media campagnes zullen dus weinig zin hebben. Daarom kan men zich in het geval van drieborg beter richten op het behouden van de huidige dorpingen. Dit zal een groter kans van slagen hebben. Als er wordt gericht op het houden van mensen dan is het van belang dat de huidige bewoners genoeg mogelijkheden hebben op de woningmarkt. Vaak willen bewoners ook niet verhuizen maar worden ze min of meer gedwongen.

2.5 Conclusie

Uit dit hoofdstuk blijkt dat het platteland behoorlijk in beweging is. Grenzen vervagen, de bevolking beweegt heen en weer tussen stad en platteland en de functie van het platteland verandert ook. In dit hoofdstuk is er kennisgemaakt met de vraagstukken die betrekking hebben op de gevolgen van een wegtrekkende bevolking. Paragraaf 2.2 behandelde eerst de algemeen toepasbare theorie. In paragraaf 2.3. werd er gekeken naar de Nederlandse situatie. Snel werd duidelijk dat depopulatie niet overal even sterk voorkomt. Dit had te maken met hoe aantrekkelijk een dorp is. In de vorige paragraaf is behandeld welke invloed de fysieke omgeving heeft op de aantrekkelijkheid van een dorp.

Nu de plattelandsvraagstukken zijn verkend en de theorie kenbaar is gemaakt wordt het tijd om de gegeneraliseerde informatie los te laten en te kijken waar zich afspeelt op een unieke plek, in dit geval het dorp. Er wordt nu dus ook gekeken of de praktijk overeenkomt met de bevindingen uit de literatuur.

3 Luisteren naar Drieborg

(gebaseerd op 18 gesprekken met dorpsbewoners²¹)

3.1 Inleiding

Hoofdstuk twee heeft een inzicht gegeven over de thema's van de rurale geografie met betrekking tot de depopulatie van het platteland en vervolgens zijn deze thema's behandeld naar de situatie van het Nederlandse platteland. Het laatste deel van het vorige hoofdstuk heeft laten zien wat de fysieke omgeving van het dorp is, hoe het verhuisproces werkt, wat mensen trekt aan het platteland, hoe mensen te trekken en te behouden. Dit hoofdstuk zal kijken hoe op één specifieke plaats, namelijk Drieborg, de thema's uit hoofdstuk twee terugkomt. Door gesprekken te voeren met de dorpsbewoners probeer ik er achter te komen wat er op deze specifieke plek afspeelt. Is het waar dat de bevolking wegtrekt uit dit dorp? Wat vinden zij van hun dorp, wat zijn de sterke en zwakke punten, wat zouden zij graag in hun dorp zien. In de volgende paragraaf wordt gekeken waar Drieborg precies ligt en wat haar ontstaansgeschiedenis is en belangrijke gebeurtenissen in het verleden zijn. Het deel over de geschiedenis van het dorp is vooral gebaseerd op een publicatie van Bulder (1994) aangevuld met herinneringen van enkele dorpsbewoners.

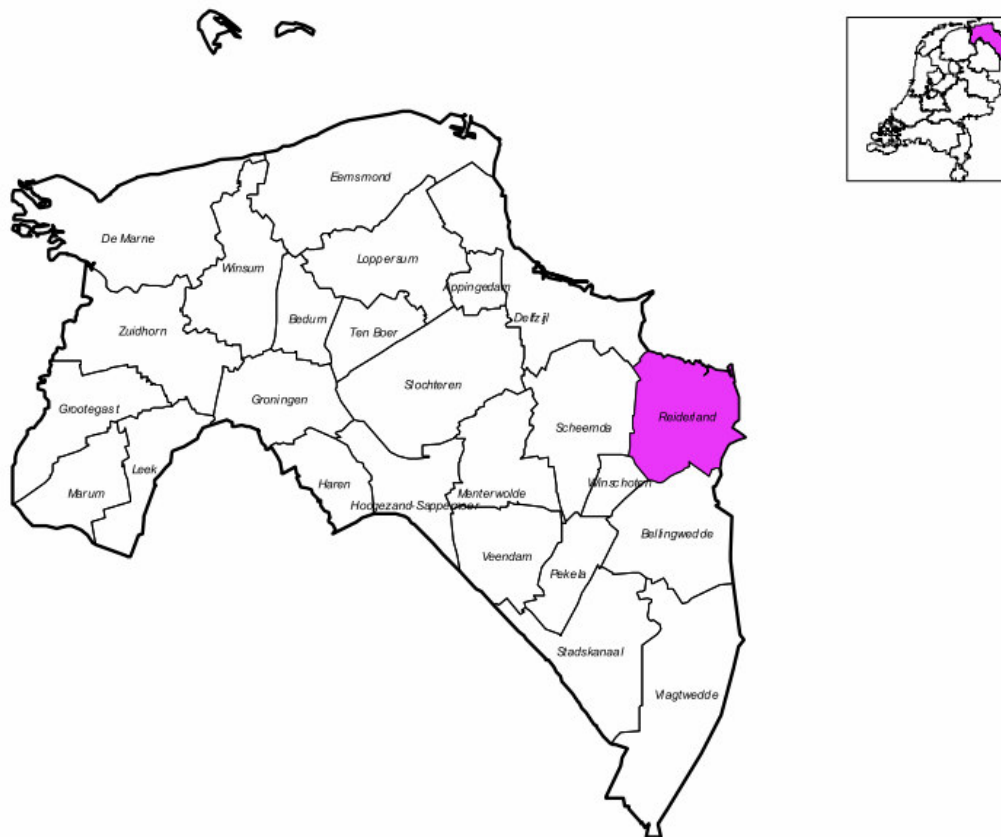
3.2 Ligging en geschiedenis

3.2.1 Geografische ligging

Drieborg kan worden gezien als het meest noordoostelijke dorp van Nederland. En hoewel buitenstaanders regelmatig zeggen dat het dorp het einde van Nederland is zien de bewoners het liever als het begin van Nederland. Drieborg ligt in de gemeente Reiderland (zie fig. 3.1). In fig. 3.2. is Drieborg weergegeven met een ster.

---

²¹ Behalve waar anders vermeld.

Fig. 3.1 Ligging van de gemeente Reiderland in de provincie Groningen (Bron: CBS 2008a)

Fig. 3.2 Ligging van Drieborg in de gemeente Reiderland
(bron: De2egemeente vangroningen.nl 2009).

3.2.2. Geschiedenis

Het gebied waar Drieborg in ligt is terug veroverd op het water. Want vroeger lag er ook al land. Er werden dijken gebruikt om het land te beschermen tegen de zee. Het dorp is gebouwd op één van deze dijken, vandaar dat de inwoners zeggen dat ze óp Drieborg wonen. Tegenwoordig heeft deze dijk geen zeeverende functie meer. De naam Drieborg werd voor het eerst in officiële documenten gebruikt in 1818. Over de oorsprong van de naam bestaat onduidelijkheid, maar volgens Bulder (1994) is de meest waarschijnlijke verklaring dat er één borg (grote woning) was, die door drie families werd bewoond (de Drieborg).

Het dorp ligt in het gebied het Oldambt (tevens de toekomstige naam van de nieuwe gemeente). Dit gebied is van oudsher een akkerbouwgebied. Het gebied is bekend vanwege de tegenstelling tussen de rijke herenboeren en de arme landarbeiders die op landerijen werkten. Dit verschil is volgens Bulder (1994) ontstaan door de komst van de seizoensarbeider waardoor de goede band tussen eigenaar en landarbeider verdween. Rond 1850 was deze band bijna volledig verdwenen. Het gebied staat ook bekend om zijn communistische verleden. De communistische beweging is waarschijnlijk ontstaan door de tegenstelling tussen arm en rijk. Ook Drieborg was vroeger grotendeels communistisch. Tegenwoordig bestaan de oude verhoudingen niet meer en speelt het communisme slechts een kleine rol.

Naast landarbeiders was er vroeger ook een grote groep middenstanders op het dorp aanwezig. Tot in de twintigste eeuw waren er drie tot vijf kruidenierszaken, kleermaker, een kolenboer, twee stelmakers, bakkers, drie tot vier smederijen en een barbier. Vroeger was er ook een gereformeerde kerk en stond er een molen, deze laatste brandde echter in 1945 af. Als gevolg van de mechanisatie is het inwoneraantal in het dorp flink afgenomen. Dit is zichtbaar aan de dijk waar door het afbreken van huizen gaten in de lintbebouwing zijn te zien.

3.3 Genius loci (Geest van de plek)

3.3.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt door middel van foto's²² een beeld gegeven van Drieborg zoals het er op dit moment uit ziet. Bij deze foto's vertel ik als onderzoeker wat mij opvalt als ik naar het dorp kijkt. In fig. 3.3 is een kaart van Drieborg weergegeven waarbij de nummers en pijlen aangeven uit welk standpunt welke foto is genomen. Deze virtuele tour door het dorp moet de lezer een gevoel laten krijgen voor de geest van de plek.

---

²² Alle foto's zijn van de auteur, behalve waar anders vermeld.

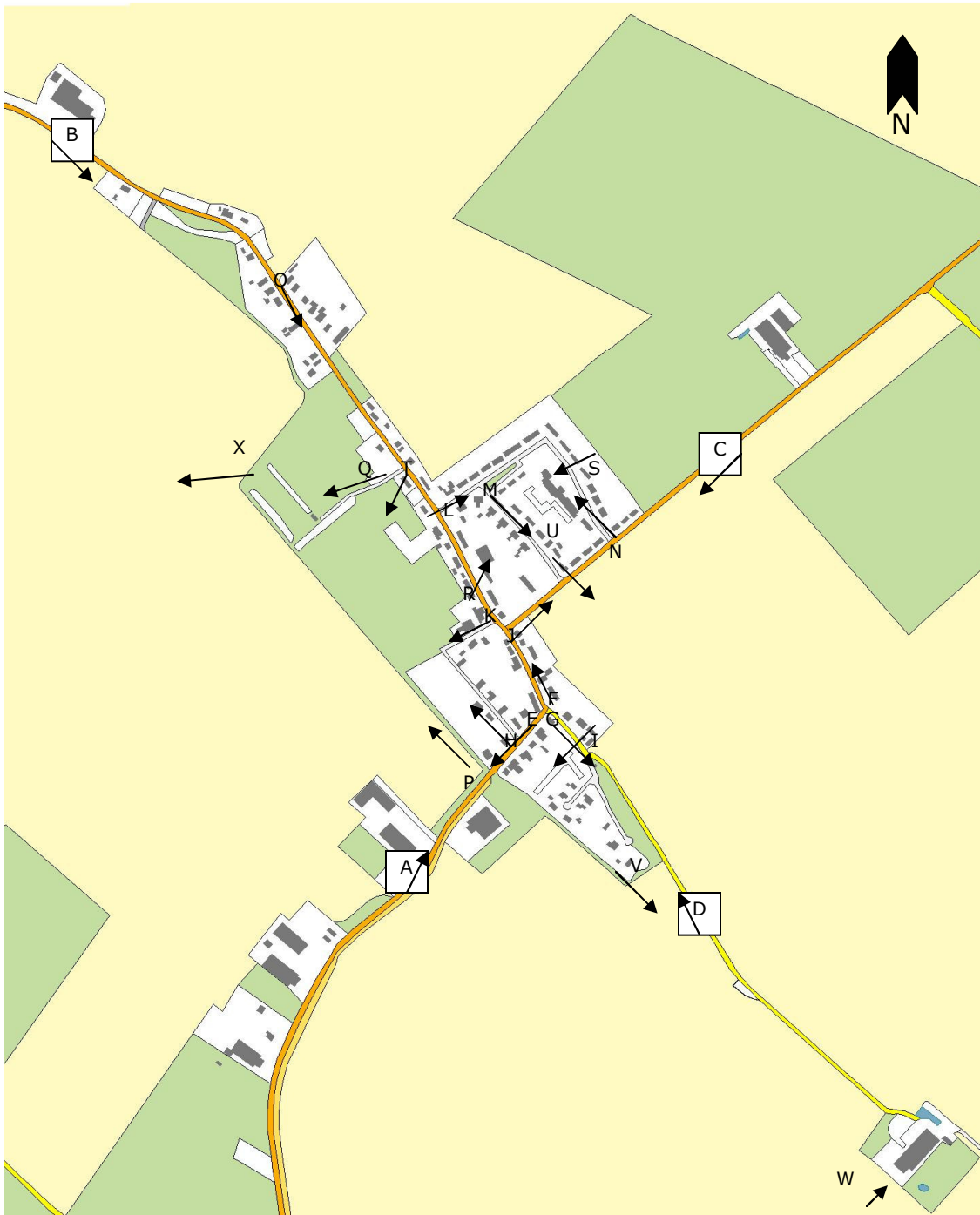

Fig 3.3. Overzichtskaart Drieborg

3.3.2 Dorpsingangen

In fig 3.4. wordt de ingang van het dorp vanaf de Verlengde hoofdweg weergegeven. Aan de rechterkant staat een oude Oldambsterboerderij in de steigers. Als men het dorp binnengaat rijdt men tegen de dijk aan. De deze dijk loop door richting kostverloren. Fig 3.5. laat de ingang van Drieborg zien vanaf de Oudedijk komende uit de richting van Kostverloren. Op deze foto is al duidelijk te zien dat Drieborg op een dijk ligt. Aan de rechterkant is ook het open veld goed te zien. Drieborg is ook te bereiken vanuit de polder (fig. 3.6). Zowel links als rechts zijn het open landschap goed zichtbaar. In fig. 3.7 is Drieborg vanaf de Schanskerdijk te zien. Dit is geen echte ingang omdat de Schanskerdijk een doodlopende weg is die vanaf Drieborg kan worden bereikt. De Schanskerdijk liep vroeger door naar Nieuweschans, maar loopt tegenwoordig alleen nog maar tot de karakteristieke boerderij van Ten Have (zie fig. 3.29). Al deze dorpsingangen laten zien dat Drieborg in een open landschap liggen dat voornamelijk als akkerland wordt gebruikt.

Fig. 3.4 Ingang vanaf de Verlengde hoofdweg (aangegeven in fig. 3.3 met A).

Fig. 3.5. Ingang vanaf Kostverloren (B)

Fig. 3.6 Ingang vanaf Koonpolder (C)

Fig. 3.7 Zicht vanaf Schanskerdijk (D)

3.3.3 Straten

De Verlengde hoofdweg gaat over in een straat ook Drieborg heet (fig. 3.8. en 3.9).. De weg draait als het ware de dijk op, hij bestaat dus voor een deel uit een dijk. Haaks op de straat Drieborg ligt Het Laantje (fig. 3.10), een nauw weggetje met huizen. In fig. 3.9 is aan de linkerkant het enige café in het dorp te zien. Als men zich omdraait ziet men de Schanskerdijk die vroeger doorliep naar Nieuweschans. De Schanskerdijk doet in het eerste deel knus aan omdat de huizen dichtbij de weg staan (fig 3.11). Wanneer men deze dijk verder doorloopt ziet men aan de rechterkant een aantal nieuwe woningen die in een rondje zijn gebouwd (fig. 3.12). Wanneer terug wordt gegaan naar de straat Drieborg en men het café voorbij loopt ziet men aan de rechterkant de Kroonpolder (fig 3.13), deze weg leidt richting de polder. De weg behoort tot het deel van Drieborg dat na de oorlog tegen de dijk is aangelegd. De rode stenen van de huizen zijn karakteristiek voor de woningwetwoningen die in de jaren '60 veelvuldig werden gebouwd. Naast het voetpad ligt een haag. Aan de rechterkant staan bomen en is wederom het open veld te zien. Teruggaand naar de dijk loopt de straat Drieborg over in de Oudedijk.

Oudedijk is een voormalig buurtschap, maar maakt tegenwoordig uit van het dorp Drieborg. Aan de linkerkant van de Oudedijk is een klein weggetje te zien, de Oudeweg (fig. 3.14). Vanaf hier loopt men richting het voetbalveld. Aan de linkerkant op de foto staan enkele huizen, aan de rechterkant de kantine van de plaatselijke trots S.V. Drieborg. De weg Drieborg is hier inmiddels overgegaan in de Oudedijk. Eigenlijk heeft één en dezelfde dijk drie namen, Schanskerdijk, Drieborg en Oudedijk.

De weg vervolgend op de Oudedijk langs het buurthuis kan men aan de rechterkant van de dijk af, het aangebouwde deel in. Dit is de Luppo Stekstraat (fig. 3.15). Vernoemd naar een plaatselijke communistische politicus en verzetsstrijder. Ook op deze foto zijn de rode bakstenen van de woningwetwoningen te zien. Haaks op deze weg liggen twee straten, de Dominee B.J. Aderstraat en de G. Topelenstraat (zie fig. 3.16 en fig. 3.17). Ook de huizen in de B.J. Aderstraat komen uit de jaren '60 en hebben de karakteristieke rode bakstenen. De huizen in de G. Topelenstraat zijn jonger en hebben geen rode bakstenen. In deze straat staat ook de school en enkele vrije kavels. Weer terugkomend bij de Oudedijk en de weg vervolgend richting Kostverloren valt te zien dat aan de linkerkant van de dijk, de huizen verder van de dijk afstaan dan aan de rechterkant (fig. 3.18).

Fig. 3.8 Drieborg (de straat) (E)

Fig. 3.9 Drieborg (de straat) (F)

Fig. 3.10 Het laantje (G)

Fig. 3.11 Schanskerdijk (H)

Fig. 3.12 Kroonborg (I)

Fig. 3.13 Kroonpolder (J)

Fig. 3.14 Oudeweg (K)

Fig. 3.15. Luppo Stekstraat (L)

Fig. 3.16 Dominee B.J. Aderstraat (M)

Fig. 3.17. G. Topelenstraat (N)

Fig. 3.18. Oudedijk (O)

3.3.4 Dorpszichten

Naast de straten van Drieborg zijn er nog een aantal belangrijke plekken. Het schelpenpad (fig. 3.19) is voor een aantal jaren geleden aangelegd aan de zuidwestkant van het dorp. Het is een plek voor de dorpingen om een ommetje te maken. Het is gelegen naast het voetbalveld (fig 3.25), waarop men moet zorgen dat de bal niet te hard over de zijlijn gaat omdat niks de bal dan tegenhoudt om te verdwijnen in de eindeloze vlaktes. In Drieborg is ook een ijsbaan aanwezig (fig. 3.20), deze ligt naast het voetbalveld en wordt in de zomermaanden bewoond door schapen. Het buurthuis (fig. 3.23) is een centraal punt van het dorp. Voor het

buurthuis ligt een pleintje dat tevens dient als parkeerplaats voor ouders die hun kinderen ophalen van de in het buurthuis gevestigde peuterspeelzaal. In fig. 3.24 is de openbare basisschool te zien waar kinderen uit het dorp en het omliggende gebied naar school gaan. Fig. 3.21 en 3.22 laten de karakteristieke daglonershuisjes zien. Deze liggen buiten de dorpskern op de Oudedijk richting Kostverloren, en zijn daardoor niet op de overzichtskaart aangegeven.

Fig. 3.19 Schelpenpad (P)

Fig. 3.20 De ijsbaan (Q)

Fig. 3.21 Daglonershuisje

Fig. 3.22 Daglonershuisje

Fig. 3.23 Buurthuis (aan de Oudedijk) (R)

Fig. 3.24 De basisschool²³ (S)

Fig 3.25 Voetbalveld (T)

3.3.5. Zicht naar buiten en de omgeving

Op de volgende fotoreeks wordt een beeld geschetst van de ligging van het dorp in de omgeving. Vanuit een groot deel van het dorp kan men uitkijken over de velden, het open landschap in. In fig. 3.27 is vanaf Kroonborg verdukt tussen de bomen de boerderij van Ten Have te zien die los in het open veld staat als een vesting. Vlakbij de ijsbaan is een bankje geplaatst naast het schelpenpad waarop in alle rust van het landschap kan worden genoten (fig. 3.28). In fig 3.29 is een collage te zien van de omgeving. Onder andere is het dijkgat te zien naar een van de polders toe. Het akkerlandschap is erg karakteristiek voor de omgeving. De koolzaadvelden kleuren de hele omgeving geel.

²³ Bron: <http://www.dijkdorpdrieborg.nl>

Fig. 3.26 Vanaf Domine B.J. Aderstraat (U)

Fig. 3.27 Vanaf Kroonborg (V)

Fig. 3.28 Boerderij van Ten Have (W)
(bron: nummer114.nl 2009)

Fig. 3.29 Zicht vanaf schelpenpad (X)

Fig. 3.29 Collage omgeving Drieborg.

3.4. Dynamieken

3.4.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt er gekeken naar welke processen zich in het dorp afspelen en welke actoren belangen hebben in het dorp. De eerst volgende vijf delen van de paragraaf behandelen de actoren. Waarbij de nadruk ligt op de dorpsbewoners. Vervolgens worden de woningen op het dorp onder de loep genomen. De laatste vier delen behandelen onder andere de thema's bereikbaarheid en voorzieningen die in hoofdstuk twee werden geïntroduceerd. Over het algemeen is deze paragraaf gebaseerd op de gesprekken met de inwoners aangevuld met statistische data, interviews met vertegenwoordigers van woningbouwcorporatie Acantus; de wethouder ruimtelijke ordening van de gemeente Reiderland; en wat betreft de woningen, een gesprek met ir. Heins en een publicatie van Heins Advies (2008a en 2008b).

3.4.2 Bevolkingssamenstelling

Qua demografisch verloop heeft Drieborg in het verleden de lijn gevolgd zoals deze in de literatuur beschreven is. Het dorp was vroeger groter, maar na de mechanisatie liep het inwoneraantal terug. Vroeger waren er ook meer kinderen, wat logisch is omdat de gezinnen ook groter waren. Het aantal kinderen maakt een golvende beweging door de jaren heen. Dit komt terug in het aantal leerlingen op de basisschool. Er wordt aangegeven dat Drieborg een goede plek om te wonen is voor kinderen. Er is sociale controle, een goede basisschool, overzicht; en veiligheid.

Een aantal dorpsbewoners geeft aan dat er nog vrij veel jongeren op Drieborg wonen. Anderen laten echter weten dat er toch wel veel jeugd wegtrekt. Dit heeft vaak te maken met studie en werkgelegenheid en woonruimte. Deze jongeren komen later vaak terug. De hoogopgeleide jongeren trekken echter wel weg. Het aantal jongeren met een binding met het dorp is relatief groot, deze jongeren zouden ook het liefst op Drieborg willen wonen. De groep 30 tot en met 60 is het grootst. De dertigers komen vaak weer terug op het dorp wonen.

Vergrijzing volgt niet de algemene trend. Er zijn relatief weinig ouderen. De oorzaak hiervan is dat er weinig woonruimte voor ouderen is. Acanthus heeft in de afgelopen jaren een aanzienlijk aantal seniorenwoningen gesloopt. De dorpsbewoners geven aan dat veel senioren graag willen blijven wonen op het dorp.

Wat betreft de totale bevolkingsomvang merken de dorpingen niet dat het inwoneraantal terugloopt. Van krimp is volgens hen geen sprake. In tabel 3.1 zijn de inwoneraantallen van Drieborg weergegeven volgens het CBS. Hieruit blijkt dat het inwoneraantal inderdaad niet terugloopt, maar zelfs stijgt. De leeftijdsopbouw vertoont ook weinig veranderingen.

Jaar	Inwoneraantal			Leeftijdsklasse				
				<i>totaal</i>	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>	<i>0 tot 15 (in %)</i>	<i>15 tot 25</i>
2001	480	240	240	18	9	29	31	13
2004	490	250	240	16	11	26	34	12
2006	510	260	250	16	12	25	36	11

Tabel 3.1 Inwoneraantallen van 2001 tot 2006, op basis van CBS-Buurtindeling (code: 166102) (Bron: CBS 2003, 2005, 2008b)

Prognoses van inwoneraantallen van Drieborg van de toekomst zijn er niet. Er zijn wel toekomstverwachtingen voor de gemeente Reiderland. Deze gemeente ontstond in 1990 uit de gemeentes Beerta, Finsterwolde en Nieuweschans als gevolg van een gemeentelijke herindeling. Tot 2008 is het inwoneraantal van de gemeente redelijk stabiel gebleven met gemiddeld circa 7000 inwoners (CBS Statline 2009b). Dit komt niet overeen met Heins Advies (2008), die stellen dat de bevolkingskrimp in deze gemeente al is begonnen. Volgens de bevolkingsprognoses van CBS Statline (2007) zal het inwoneraantal van de gemeente in de toekomst afnemen. In 2015, 2020 en 2025 zal de bevolking dalen naar respectievelijk 6369, 6071 en 5775. Of een afname in bevolkingsomvang van de gemeente Reiderland ook Drieborg zal raken is de vraag. Het aantal inwoners van de gemeente Reiderland is op dit moment stabiel en die van Drieborg ook. Omdat Reiderland in de toekomst met krimp krijgt te maken

krijgt en Drieborg op dit moment zich niet lijkt te kunnen onderscheiden van andere dorpen in de gemeente zal Drieborg zich waarschijnlijk niet aan het krimpscenario kunnen onttrekken. In het ontwerp in het volgende hoofdstuk zal dus de strategie uit hoofdstuk twee moeten worden toegepast om het bevolkingsaantal op peil te houden (fig. 2.11)

3.4.3 De sociale omgeving

Op de vraag, "zou u Drieborg in een paar woorden kunnen omschrijven?" werd bijna door elke geïnterviewde het woord 'saamhorigheid' gebruikt. Als er iets aan de hand is, doet men het met elkaar. De eensgezindheid is vrij groot, dit valt terug te leiden tot het verleden toen iedereen in het dorp landarbeider was. In omliggende dorpen zoals Nieuweschans waren er meerdere beroepsgroepen. De sociale controle is hoog op Drieborg wat zowel een veilig als beklemmend gevoel kan geven. Het noaberschap, het klaar staan voor elkaar, is er hoog.

De laatste jaren is er een trend te zien van de komst van meer import op Drieborg. Er is een lichte scheiding tussen echte Draibörgrers en mensen die van elders komen. Deze mensen onttrekken zich ook eerder aan het dorpsleven. Zij komen vaak naar Drieborg voor henzelf; voor de rust. De mensen die van buiten komen zijn vooral oudere mensen. Zij komen voor hun rust en bemoeien zich minder met het dorpsleven. Dit wordt door de oorspronkelijke bewoners als jammer ervaren. Het ligt vaak aan de 'westerlingen' zelf als zij niet worden opgenomen, want wanneer men openstaat voor het dorpsleven wordt men gemakkelijk opgenomen. Zo zijn er ook genoeg westerlingen die helemaal in de gemeenschap zijn opgenomen. De westerlingen zijn ook vaak de mensen die wegtrekken uit het dorp. Zij kunnen niet wennen aan de stilte of willen dichterbij hun familie wonen.

Door een aantal inwoners wordt het onderscheid gemaakt tussen wonen in een dorp en leven in een dorp. Vooral de import komt naar Drieborg om er te wonen. De echte Draibörgrers leven (en werken) er echter. Dit zorgt voor onbegrip. Mensen die voor hun rust komen ergeren zich aan doorwerkende landbouwers (in de nacht), vrachtwagens, trekkers en spelende kinderen. De Draibörgrers storen zich eraan dat hun rurale levensstijl wordt teruggedrongen door klachten bij de gemeente (zo is de

skelterbaan vanwege lawaaioverlast verdwenen en moeten vrachtwagens buiten het dorp worden geparkeerd).

Op het dorp zijn er in het verleden enkele illegale schuren en loodsen verschenen. Deze bevonden zich in tuinen van dorpelingen en zorgden voor irritaties bij andere dorpsbewoners vanwege het aanzicht of het feit dat andere mensen wel vergunningen moeten aanvragen. De gemeente is wat betreft handhaving te laks volgens de bewoners.

De gemeente Reiderland staat bekend als de armste gemeente van Nederland. Toch is de werkloosheid laag op Drieborg. De bewoners van Drieborg werken vaak in loondienst.

3.4.4 Dorpsbelangen

Een aantal dorpsbewoners hebben zitting in de Vereniging Dorpsbelangen Drieborg. Dorpsbelangen wordt als een belangrijke actor gezien voor het behoud van het dorp, ze lobbyen veel en zorgen ervoor dat het dorp in de picture blijft. Naast het behartigen van de belangen van het dorp organiseren ze ook activiteiten in het dorp. Het wordt echter steeds moeilijker om activiteiten voor de jeugd te organiseren. Waarschijnlijk ligt dit aan de tijdsgeest waarin de jeugd moeilijk is te prikkelen.

Dorpsbelangen heeft ook een belangrijke functie in het leefbaar houden van het dorp. Bewoners die hun huis en tuin niet goed onderhouden worden hier op aangesproken. Verder fungeert het als schakel tussen de dorpsbewoners en actoren van buiten zoals de gemeente de woningbouwcorporatie.

3.4.5 Gemeente Reiderland

De relatie van de bewoners met haar gemeente is niet optimaal. Binnen het dorp heerst het gevoel dat de gemeente te weinig binding met het dorp heeft en dat het dorp binnen de gemeente op het derde plan staat. Toch zijn er ook dorpsbewoners die positiever zijn over de rol van de gemeente zijn, zo is er een goede band met de contactambtenaar voor het dorp.

De gemeente Reiderland gaat op 1 januari 2010 samen met de gemeenten Winschoten en Scheemda op in de gemeente Oldambt. De dorpsbewoners denken dat de gevolgen van deze gemeente herindeling niet positief zullen zijn en dat het dorp nog minder aandacht krijgt.

3.4.6 Woningbouwcorporatie Acantus

Woningbouwcorporatie Acantus heeft een negatieve naam op Drieborg, al is de relatie aan de beterende hand. Acantus heeft volgens de dorpsbewoners een grote vinger in de pap op het dorp. De dorpingen vinden dat de problemen op Ganzedijk voor een deel door Acantus zijn veroorzaakt. Zij vinden dat de woningbouwcorporatie te veel een commercieel bedrijf is. Vroeger waren de corporaties kleiner en meer betrokken. Ze zijn van mening dat Acantus te groot is geworden.

De dorpsbewoners zijn ook niet tevreden over de toewijzingen van de huurhuizen. Voor de mensen die van het dorp zelf komen is vaak geen plaats. En er was een gevoel dat ongewenste, minder sociale mensen met opzet in de gemeente Reiderland werden geplaatst. Ook is er volgens de dorpsbewoners een probleem dat vaak de verkeerde mensen in de verkeerde huizen wonen (bijv. alleenstaanden in eengezinswoningen). Acantus meldt dat ze bezig zijn om het toewijzingssysteem te veranderen van een lotingmodel naar een optie model (interview Acantus 2009). Ook is men niet blij met het feit dat meerdere seniorenwoningen een aantal jaren geleden gesloopt zijn en waarvoor (op Drieborg!) niks terugkwam. Hoewel Acantus aangeeft niet voornemens te zijn om zich terug te trekken uit Drieborg, twijfelen de dorpsbewoners hier duidelijk aan.

3.4.7 Woningen

Acantus heeft 44 huurhuizen in bezit op Drieborg (interview Acantus 2009). De verhouding huurhuizen-koophuizen ligt iets lager dan in andere dorpen, 22% - 78% tegen 33% - 66% gemiddeld (interview Acantus)²⁴. In totaal staan er in het dorp Drieborg 225 huizen (CBS 2008b)²⁵.

---

²⁴ Acantus gaat uit van een totaal aantal woningen van 198 in Drieborg.

²⁵ Aantal huizen in Drieborg op basis van CBS-Buurtindeling (code: 166102).

De woningvoorraad is niet goed afgesteld in Drieborg. De dorpsbewoners geven aan dat er een vraag is naar senioren- en starterswoningen. De vraag naar seniorenwoningen wordt ook onderschreven door Heins Advies 2008b voor de gemeente Reiderland als geheel. De dorpsbewoners zien voor het beantwoorden van deze vraag een rol voor Acantus. Deze denkt er echter niet aan om te bouwen.

Er zijn enkele kavels beschikbaar op Drieborg. Deze zijn eigendom van de gemeente en Acantus, ook deze kavels staan lang te koop. De leegstaande kavels worden door de dorpsbewoners niet aantrekkelijk gevonden, omdat ze te groot zijn. De kavels van Acantus zijn beschikbaar gekomen doordat de woningbouwcorporatie een aantal seniorenwoningen heeft gesloopt. Volgens de dorpsbewoners waren deze woningen nog geschikt om te bewonen.

De meeste woningen op Drieborg zijn tegen de dijk aangebouwd. Ze worden gekenmerkt door diepe tuinen. Deze grote tuinen zorgen voor problemen in onderhoud, vooral voor senioren. Op de dijk richting Kostverloren staan enkele karakteristieke daglonerhuisjes (zie fig. 3.21 en fig. 3.22). Toen de arbeiders uit het dorp verdwenen liep het bewonersaantal terug. Daarom zijn er in het verleden een groot aantal woningen tussen het lint weggehaald, wat heeft geleid tot open plekken aan de dijk. Halverwege de vorige eeuw is het dorp uitgebreid door aan het lint van de dijk een blok met huizen aan te plakken. Dit gedeelte wordt door sommige bewoners en in de literatuur ook wel de 'puist' genoemd. In die tijd werden de puisten gezien als de beste manier om een lintdorp uit te breiden, vroeger werd het lint niet mooi gevonden. De puist is duidelijk herkenbaar door zijn rode bakstenen en woningwetbouwstijl. In de afgelopen tien jaar is er nieuwbouw gerealiseerd achter de straat Drieborg, naast de Schanskerdijk. Ook deze vorm van uitbreiding kan worden gezien als puistvorming. Er is niet gekeken naar de oorspronkelijke vorm van het dorp. Er lijkt te zijn gekozen voor de makkelijke oplossing door uit te breiden op een stuk land dat toevallig beschikbaar was.

Buiten het dorp staan enkele vervallen boerderijen. Dit wordt als storend ervaren door de dorpsbewoners. Leegstand is funest want het leidt tot verpaupering. Van structurele leegstand op Drieborg zelf is echter geen sprake. In Drieborg is ook geen sprake van weekendbewoning dat voor tijdelijke leegstand kan zorgen.

In vergelijking met andere delen van Nederland zijn de huizen relatief goedkoop. Uit het onderzoek van Heins Advies (2008) zijn 43 woningen gevonden met een WOZ-waarde van minder dan 150.000 euro, deze huizen vallen onder het kopje 'goedkope koop'.

Goedkope koop

Uit het onderzoek van Heins (2008a, 2008b) wordt de problematiek van de goedkope koop in Oost-Groningen behandeld. De vraag naar woningen neemt hier af wat tot gevolg heeft dat huizen lang te koop staan of dat mensen hun huis niet kwijt raken. Ook staat er een toenemend aantal goedkope woningen te koop. Op huizensite Funda.nl stonden in de kernen van de vier onderzochte gemeenten medio 2007, 240 woningen onder de 150.000 euro te koop, eind 2008 was dit aantal toegenomen tot 320 woningen. De bewoners geven aan dat huizen lang te koop staan op Drieborg (ca. 3 jaar). De vraag is of dit ligt aan de algemene trend op de huizenmarkt of dat dit specifiek voor Drieborg is.

In de gemeente Reiderland werden 932 huizen goedkope koopwoningen gevonden. Hiervan waren 20 % van slechte kwaliteit, voor deze huizen is renovatie noodzakelijk. 2% Van deze huizen waren dermate slecht dat zij volgens specialisten gesloopt moeten worden.

De goedkope koop problematiek kent twee kernproblemen. Als eerst is er het overschot aan woningen, er staan te veel huizen te koop. Als gevolg van krimp zullen sommige huizen niet meer verkocht worden. Dit zal vooral de goedkope koop betreffen, waarbij de slechtste huizen op de slechtste plaatsen als eerst zullen overblijven. Ook het (sterk) zakken in prijs zal voor deze huizen geen zin hebben. Ten tweede is er een probleem voor de huidige bewoners als zij hun huis niet kunnen verkopen. Zij zullen te maken krijgen met huisvestingsproblemen, vermogensverlies of zelfs schulden.

Voor ouderen betekent dit bijvoorbeeld dat ze niet naar een seniorenwoning kunnen en voor starters dat ze niet naar een ander huis. Ook kan het zorgen voor verpaupering, wat erg negatief voor de leefbaarheid van de omgeving is. Een nog groter probleem ontstaat bij urgente verhuizingen (ander werk, gezondheidsproblemen of gezinsuitbreiding).

Ook de problematiek van de goedkoop vraagt om ingrepen die plaatsvinden op de unieke situatie Heins Advies (2008a). De goedkope koop problematiek zal dan ook zeker terugkomen in het ontwerp voor Drieborg.

3.4.8 Bereikbaarheid

Doordat Drieborg in het meest noordoostelijkste puntje van Nederland ligt denken buitenstaanders vaak dat Drieborg geïsoleerd ligt. De dorpsbewoners zelf ervaren dit totaal anders. Afstanden zijn misschien groter voor een dorp als Drieborg maar de reistijd is laag, files komen nauwelijks voor en stoplichten zijn er in de omgeving ook niet. In 35 minuten reist men met de auto naar Groningen. De snelweg A7 is dichtbij en snel bereikbaar. Duitsland ligt op een steenworp afstand. De dorpingen zien de ligging van het dorp dan ook niet als een belemmering. Het bezit van een auto wordt echter wel als noodzakelijk gezien.

Van het openbaar vervoer wordt weinig gebruik gemaakt, het is niet constant en het duurt te lang. Veel mensen weten ook niet precies hoe het werkt. Er is een schoollijn naar Woldendorp en één keer in het uur is er een belbus. De bewoners geven aan dat ze graag een goede busverbinding zouden willen hebben. Dit willen ze niet voor henzelf maar voor andere dorpingen zoals ouderen. Van de trein in Nieuweschans wordt ook weinig gebruik gemaakt. Voor studenten is het echter wel ideaal. Met de fiets ben je er binnen 15 minuten en na een treinreis van 50 minuten komt men aan op het station in Groningen.

3.4.9 Verkeerssituatie

De kern van Drieborg is een 30 kilometerzone. Er wordt echter vaak te hard gereden. Op de weg richting de polder (Kroonpolder) komt ook veel vrachtverkeer langs dat soms voor gevaarlijke situaties zorgt. De kom van Drieborg (waar de straten Kroonpolder, Drieborg en Oudedijk samenkomen) wordt als een gevaarlijk punt gezien.

Het was 's ochtends voor de basisschool een chaos, daar heeft de gemeente wat aan gedaan door een deel van de Luppo Stekstraat en de G. Topelenstraat

eenrichtingsverkeer te maken en parkeerhavens aan te leggen. Kinderen van buiten het dorp worden namelijk veelal met de auto gebracht.

3.4.10 Voorzieningen

Het dorp heeft een groot verenigingsleven en er zijn dus ook vele sportvoorzieningen: voetbal, zumba (dans), gym, volleybal, ijsvereniging, darten en er is een sporthal. In de loop der jaren is de voetbalvereniging een sportvereniging geworden om op deze manier meerdere sporten onder één orgaan te brengen. Naast de sportvereniging zijn er ook andere (culturele) verenigingen zoals een shantykoor, kaartclub, volksdansen, bingo en toneel. Hoewel het verenigingsleven groot en divers is, merken de verenigingen dat het moeilijker wordt om actieve leden te vinden.

Zoals eerder is aangegeven fluctueert het leerlingenaantal op de basisschool door de jaren heen. Op dit moment zijn er veel leerlingen. De school staat goed aangeschreven, kinderen uit omliggende dorpen gaan ook op Drieborg naar school. Ook kinderen die in Duitsland wonen en Nederlandse ouders hebben worden over de grens naar school gebracht. De basisschool wordt als zeer belangrijk gezien voor het behoud van het dorp. Mocht de basisschool verdwijnen dan zullen er ook jonge gezinnen verdwijnen. Er is naast de basisschool ook een peuterspeelzaal in het dorps huis, waar de kinderen twee ochtenden in de week kunnen spelen. Ook is er een particuliere kinderdagopvang op het dorp aanwezig.

Het buurthuis is de plaats waar verschillende activiteiten plaats vinden en wordt door de dorpsbewoners als een belangrijke plek ervaren. Het buurthuis is geprivatiseerd en werkt zonder subsidies van de overheid. In het weekend is het buurthuis open als snackbar. Het wordt samen met de voetbalkantine gezien als het centrale punt in het dorp. Hoewel er een café in het dorp aanwezig is wordt hier weinig gebruik van gemaakt. De openingstijden zijn beperkt en de cafébaas ligt niet goed bij de dorpelingen.

3.4.11 Boodschappen

Mensen berusten zich erin dat ze moeten reizen om boodschappen te halen. Ze passen zich aan. Men doet vaak één keer in de week boodschappen met de auto in Nieuweschans, Beerta, Winschoten of Bunde (in Duitsland). De buurvrouw is de buurtsuper voor de vergeten boodschappen. De dorpingen geven aan dat het voor ouderen en voor nood fijn zou zijn als er een buurtsuper zou zijn. Ze weten echter dat dit niet rendabel is. Mensen die geen auto hebben (o.a. ouderen) doen boodschappen met familie. De boodschappen kunnen eventueel ook door de supermarkt bezorgd worden. Sinds kort komt eens in de week (donderdag) een kippenboer langs die brood, kaas, worst (kortom specialiteiten) verkoopt. De ijsman komt ook eens in de drie weken. Tot voor kort geleden was er een groenteboer die ventte maar hij is er mee opgehouden vanwege teruglopende klandizie. De melkboer is tevens uit straatbeeld verdwenen. Voor ouderen en hulpbehoevenden is er de mogelijkheid tot maaltijdverzorging (tafeltje-dek-je).

Box 3.1 Verschil met Ganzedijk

De dorpsbewoners gaven verschillende redenen op waarom Ganzedijk in de problemen is gekomen en waarom het in Drieborg goed lijkt te gaan. Ganzedijk is kleiner dan Drieborg. Drieborg heeft precies de goede grootte om dingen te kunnen organiseren. Dit komt terug in het verenigingsleven, in Drieborg is genoeg te doen in tegenstelling tot Ganzedijk. Ook de basisschool van Drieborg wordt als een belangrijke factor gezien; het trekt jonge gezinnen.

Volgens de dorpingen worden de problemen ook veroorzaakt door Acantus. Ze willen zich terugtrekken, en schenken weinig aandacht meer aan Ganzedijk waardoor verpaupering is opgetreden. Een aantal dorpsbewoners is bang dat Acantus hetzelfde van plan is met Drieborg .

De eerder genoemde vereniging dorpsbelangen in Drieborg is hierbij ook van belang. Zij zijn sterker en actiever dan de dorpsbelangen in Ganzedijk. Men heeft ook het gevoel dat er in Ganzedijk meer bewoners zijn die zich minder sociaal gedragen.

Verder wordt er gesuggereerd dat de gemeente en Acantus gezamenlijk van het dorp af wilden vanwege het aanzicht en is er een vermoeden dat er plannen zijn om een vaarverbinding van de Blauwe Stad naar het Dollard aan te leggen en dat (het minder pittoreske) Ganzedijk daarbij in de weg lag.

3.5. SWOT en wensen (luisteren naar de dorpsbewoners)

3.5.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt een samenvatting gegeven van de antwoorden op vijf vragen met betrekking tot het dorp die aan de dorpingen zijn gesteld. Aan de dorpsbewoners is gevraagd wat zij de sterke en zwakke punten van het dorp vinden met de focus op de fysieke omgeving. In het kader van een SWOT analyse (Strengths, Weaknesses, Opportunity en Threats) is ook gevraagd wat de kansen voor Drieborg zijn en met welke bedreigingen er voor Drieborg zijn. In tabel 3.2 Tot slot is er gevraagd wat de wensen van de bewoners voor hun dorp waren. In de volgende vijf delen wordt er dieper op de uitkomsten in tabel 3.2 ingegaan.

Sterke kanten	Verbeterpunten
Fysiek: Weidsheid/Uitzicht Ruimte De rust Boerderijen Schelpenpad Schone lucht Natuur: vogels, dieren De dijk Kom van Drieborg Polder Slingerweg Velden in bloei Daglonershuisjes Goedkoop Sociaal: Veilige omgeving Sociale controle Saamhorigheid Dorpsbelangen School Buurthuis Sporthal Voetbalkantine	Gaten in de dijk Er is geen dorpskern Seniorenwoningen Ruimte om te wandelen / Groen Kinderboerderij Grasveld naast buurthuis Vervallen gebouwen buiten het dorp Verpaupering hier en daar De puist (Stekstraat, Ds. Adersstraat, Kroonpolder) Wegenonderhoud Hardrijden/onveilige verkeerssituaties Verwaarloosde tuintjes Huizen zijn te klein voor een familie
Kansen	Bedreigingen
Goedkope grond Goedkope huizen Toerisme/recreatie (eco/natuur/fiets/duitsers) fietsroute langs boerderijen/Nieuw Statenzijl School Pensionada's Kunstenaars Ambachten Ligging tussen Dollard en Blauwe Stad Dichtbij Duitsland Kinderen/jonge gezinnen	Herindeling gemeenten Acantus Afnemende interesse in verenigingsleven
Wensen	
Noodboodschappenwinkeltje Beter OV Hangplek voor jongeren Meer groen	Kroegje Starterswoningen Seniorenwoningen

Tabel. 3.2 SWOT en wensen volgens de dorpsbewoners

3.5.2 Sterke punten

Het valt op dat wanneer er naar de mening wordt gevraagd over de sterke kanten van het uiterlijk van het dorp, men weinig kan opnoemen. Het dorp zelf heeft geen monumentale gebouwen, deze zijn in het verleden gesloopt. De sterke kanten gaan vaak over de omgeving van het dorp. De weidse omgeving en de rust wordt veelvuldig genoemd. Verder worden de grote herenboerderijen en de villa's bij binnenkomst van het dorp genoemd. De boerderij van ten Have die statig in het open veld tussen Nieuweschans en Drieborg staat wordt specifiek genoemd. Langs het dorp ligt sinds een paar jaar een schelpenpad die door dorpsbelangen zelf wordt onderhouden, hier wordt veelvuldig gebruik van gemaakt.

De natuur is ook een belangrijk element. Men beleeft de seizoenen intens en de omgeving is een paradijs voor vogelspotters (de in Nederland zeldzame grauwe kiekendief komt hier veelvuldig voor). Ook ander dieren als reeën worden vaak gezien. De grote akkers die in bloei staan worden ook erg aantrekkelijk gevonden.

Sociaal gezien worden als sterke punten de veilige omgeving, sociale controle en saamhorigheid genoemd. Er zijn op het dorp meerdere ontmoetingsplekken, die men erg waardeert.

3.5.3 Verbeterpunten

De dorpingen hebben een aantal punten genoemd die zij graag verbeterd zouden willen zien. Er zijn een aantal plekken in en buiten het dorp die er niet aantrekkelijk bij liggen. Zo staan buiten het dorp enkele vervallen boerderijen en schuren. Binnen het dorp worden een aantal tuinen slecht onderhouden. De open plekken op de dijk zorgen voor onderbreking van de bebouwingsstructuur. De dorpingen zouden graag zien dat deze plekken bebouwd worden. Een ander voorbeeld van een openplek is te vinden naast het dorpshuis. Hier ligt een grasveldje dat min of meer braak ligt en hard op weg is om een verwilderde tuin te worden.

3.5.4 Kansen

Toerisme wordt als grote kans gezien. In Drieborg is rust, ruimte en de omgeving is er mooi. Wanneer er een vaarverbinding van de Blauwe Stad naar het Dollard zou worden aangelegd, heeft Drieborg een perfecte ligging. Het dorp ligt tussen de Dollard en de Blauwe Stad in en zou dus een goede plek zijn om als tussenstop te worden bezocht, dit geldt ook per fiets. In de Blauwe Stad zijn de huisprijzen en grond aanzienlijk duurder dan in Drieborg, terwijl het toch dicht bij elkaar ligt. Drieborg zou als goedkoop alternatief van de Blauwe Stad worden gezien als de vaarverbinding wordt aangelegd.

Verder is het dorp ideaal voor gezinnen met kleine kinderen. Het is er aangenaam wonen voor kinderen en de belangrijkste voorziening is aanwezig: een school. Opvallend is verder dat er relatief veel kunstenaars in de omgeving wonen, wellicht dat dit ook kansen biedt.

3.5.5 Bedreigingen

De meeste dorpsbewoners zien niet veel echte bedreigingen voor het dorp. Tussen de regels door vallen er toch wat bedreigingen op te merken. De dorpingen hebben het gevoel dat Acantus zich langzaam maar zeker wil terugtrekken uit het dorp. De gemeentelijke zou kunnen betekenen dat Drieborg wegvalt in de massa van een grotere gemeente. Door verschillende mensen die actief zijn in het verenigingsleven wordt kenbaar gemaakt dat het steeds moeilijker wordt om mensen actief te krijgen.

Opvallend is dat hoewel de kranten er vol van staan; de minister voor Wonen, Wijken en Integratie, Eberhard van der Laan het land in trekt om krimgebieden te bezoeken; en de prognoses voor de gemeente Reiderland niet hoopvol zijn; de bewoners van Drieborg zien krimp niet als een bedreiging.

3.5.6 Wensen

Naast een buurtsuper en beter openbaar vervoer zouden de dorpsbewoners graag meer starters- en seniorenwoningen zien. In het verleden zijn er veel gaten op de dijk ontstaan doordat huizen zijn afgebroken. Men zou graag zien dat deze plekken weer bebouwd worden. Ook zou het fijn zijn als er iets zou komen voor jongeren op dat er op dit moment voor hen weinig te doen is op het dorp. Te denken valt aan een Multifunctionele OntmoetingsPlaats (MOP).

Enkele bewoners zouden ook graag meer groen in hun woonomgeving zien. Dit groen heeft dan vooral betrekking op meer bomen. Een bos is er niet echt, maar wellicht past dit ook niet echt bij het open landschap.

Als laatste werd aan de informanten gevraagd welke strategie er gekozen moet worden als blijkt dat toch mensen weg gaan trekken en het dorp in moeilijkheden komt. Men zou dan liever geen bijzondere projecten (trekpleister) zien om mensen van buitenaf aan te trekken. Deze strategie past niet bij Drieborg, een oplossing moet dorpseigen zijn. Men zou als dorp ook liever kleiner worden dan geforceerd groeien. Liever de nadruk op kwaliteit dan op kwantiteit.

3.6. Conclusie

De luisterfase zit er nu op. Een goed moment om even terug te kijken naar wat opviel in Drieborg.

Drieborg heeft een bijzondere ligging, het ligt in het open landschap en wordt omsloten door akkervelden. Deze ligging wordt door de bewoners als sterke eigenschap gezien. Drieborg is een lintdorp dat gebouwd is op een dijk. In het verleden zijn er tegen het lint aan nieuwbouwwijken gecreëerd. De puist die ontstond in de jaren '60 wordt niet mooi bevonden. Doordat er huizen uit het lint zijn weggehaald zijn er op dit moment gaten in de bebouwingsstructuur waarneembaar dit wordt door de dorpsbewoners als storend ervaren.

De regio waarin Drieborg ligt staat bekend om zijn goedkope grond en woningen. Deze goedkope woningen zorgen ook voor problemen zoals blijkt uit de problematiek

van de goedkope koop. Niet elke woning op Drieborg is esthetisch en kwalitatief van een hoog niveau. Woningvoorraad verandering lijkt een must. Niet in de laatste plaats om dat ook vraag en aanbod niet in harmonie verloopt.

Thema's die terugkwamen in hoofdstuk twee als bereikbaarheid en voorzieningen worden door de dorpsbewoners niet belangrijk gevonden. Voor het ontwerp zullen deze thema's dus buiten beschouwing worden gelaten.

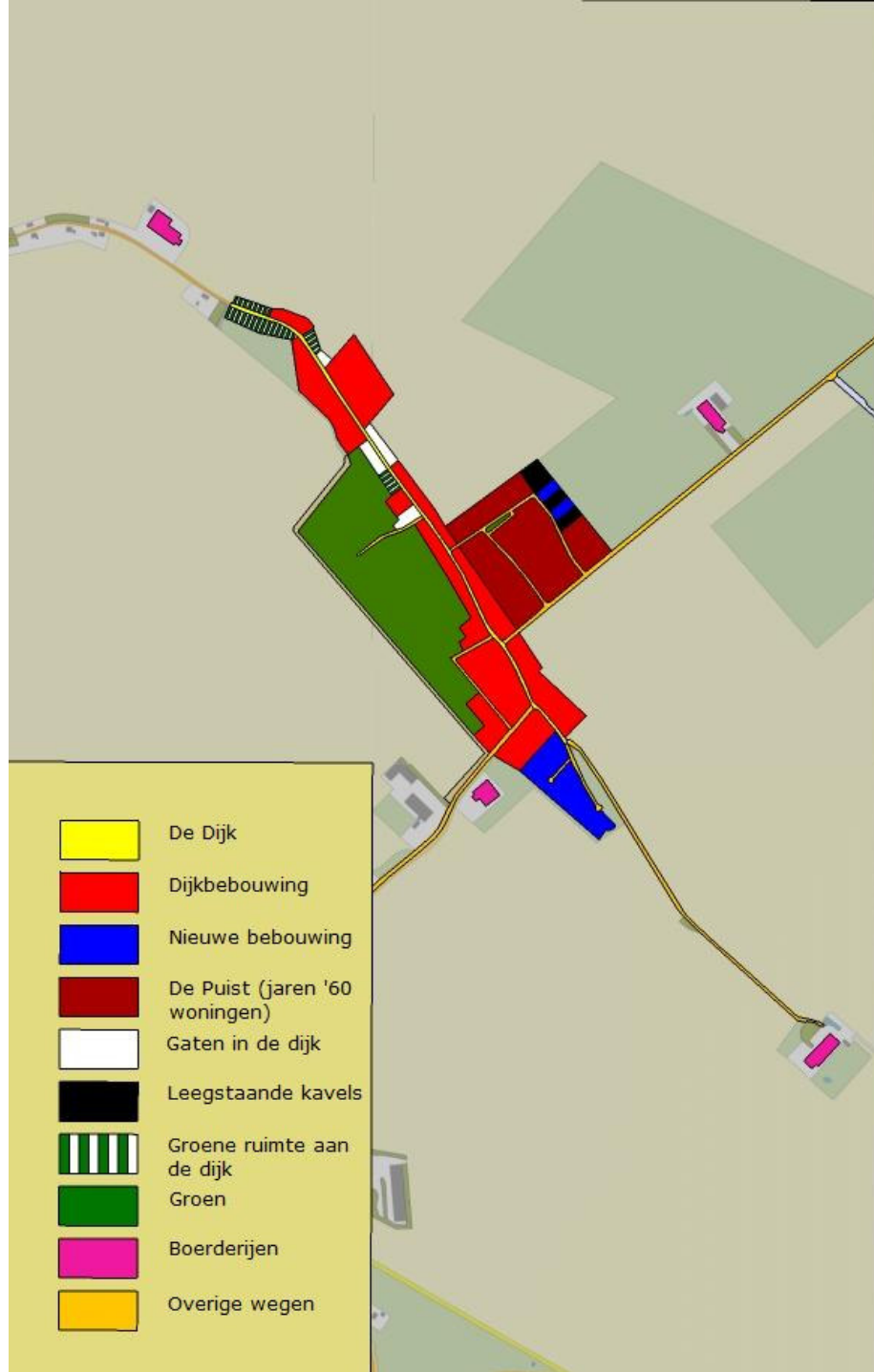
Wat verder opvalt is dat krimp nog niet optreedt in Drieborg en dat de bewoners dit ook niet zien als een probleem voor de toekomst. Met de bevindingen uit 3.2 tot en met 3.4 en de SWOT analyse en wensen in 3.5 zullen in het volgende hoofdstuk eerst een aantal ontwerpopgaven worden geformuleerd. Maar daarvoor zal ik als ontwerper eerst mijn visie voor Drieborg uiteenzetten.

4. Ontwerp

4.1 inleiding

Nu de informatie over Drieborg is verzameld, zijn we toegekomen aan het creatieve gedeelte van deze scriptie, het ontwerpen. Het ontwerpen zal gebeuren met een bepaalde gedachte in het achterhoofd. Deze visie wordt opgesteld in paragraaf 4.2. Vervolgens worden de ontwerpgegevens geformuleerd die afgeleid zijn uit de luisterfase. In paragraaf 4.4. worden de concepten gepresenteerd. In 4.5. worden deze concepten verder uitgewerkt.

Tijdens een ontwerp opdracht van drie dagen (Ontwerpsessies Openbare Ruimte) van de vereniging Stadswerk in Nijmegen leerde ik van studenten landschapsarchitectuur van de Hogeschool Van Hall Larenstein uit Velp om eerst eens op de kaart van het projectgebied aan te geven wat de plek je vertelt. De uitkomsten zijn weergegeven in fig. 4.1. Al tekenend werden mij een aantal zaken duidelijk. Het blijkt dat de dijk als een lint door het dorp heen loopt. Uit hoofdstuk 3 blijkt dat niet alle huizen dezelfde esthetisch en kwalitatieve waarde hebben, het onderscheid is nu weergegeven in fig. 4.1. De dijk heeft een mix van huizen met een esthetisch en kwalitatief hoge en lage waarde. Op de puist staan vooral huizen esthetisch en kwalitatief lage waarde. De nieuwe bebouwing heeft wel kwalitatief goed huizen. Het is alleen jammer dat deze huizen op de verkeerde plek zijn gebouwd, waardoor het lint niet wordt verstevigd. Verder valt op dat er een aantal monumentale boerderijen bij de ingangen van het dorp staan. Binnen het dorp zijn enkele open plekken. In de puist staan kavels vrij en aan de dijk zijn er ongebouwde gaten.

Figuur 4.1 Structuur analyse van Drieborg.

4.2. Visie

Het probleem van Drieborg is dat er geen visie voor ruimtelijke ontwikkelingen ligt. Er is geen leidraad waarlangs het dorp zich kan ontwikkelen. Een goed voorbeeld hiervan is het stuk nieuwbouw dat een aantal jaren geleden is gebouwd op een plek die totaal geen recht doet aan de kwaliteiten van Drieborg. Een visie moet eens in de zoveel jaren worden bijgesteld waarbij rekening wordt gehouden met de huidige situatie en de toekomstverwachtingen.

Vaak is het doel van gemeenten en dorpen om te groeien. Dit gevoel leeft ook in Drieborg, men wil graag huizen bijbouwen. Echter in Drieborg zou men niet moeten groeien in kwantiteit, maar juist in kwaliteit. De vereniging dorpsbelangen is al druk aan de weg aan het timmeren om de kwaliteit te verbeteren. Zo is er onlangs een schelpenpad aangelegd die zorgt voor wandelmogelijkheden. Op de kwaliteit die dorpsbelangen heeft toegevoegd moet worden voort gebouwd. Dit komt overeen met de bevindingen uit paragraaf 2.4 waaruit blijkt dat de aantrekkelijkheid van een dorp kan worden vergroot door de kwaliteit van het dorp te behouden en te verbeteren.

Het dorp is op het eerste gezicht niet erg mooi. Het is niet karakteristiek en er zijn geen monumentale gebouwen op Drieborg. Alleen de daglonershuisjes (arbeidshuisjes) zouden als monumentaal kunnen worden aangewezen, omdat deze karakteristiek zijn voor de regio. De dorpingen zelf kunnen ook weinig mooie plekjes in het dorp aanwijzen. Voor de omgeving kunnen zij dit echter wel. De ligging van Drieborg in deze omgeving is dan ook uniek te noemen. De omgeving en het dorp moeten dus met elkaar verbonden worden. Er moet van binnen naar buiten worden gekeken.

Om het dorp aantrekkelijk te maken is het van belang dat het dorp iets uitstraalt. Het dorp moet smoel krijgen (Dhr Huigen). Mensen willen graag wonen in een dorp met smoel. Deze 'smoel' moet worden opgebouwd in de woonomgeving. Heins Advies (2008a) stelt dat kernen met uitstraling zich mogelijk kunnen onttrekken aan het krimpscenario. Het is dus van belang dat Drieborg bij deze dorpen hoort en dat zal stralen!

Mijn idee is om de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen van Drieborg te laten verlopen op een dorpseigen manier. Dorpseigen betekend voor Drieborg dat het lint wordt verstevigd. Het lint bestaat uit de dijk. Deze dijk is hét kenmerk van Drieborg. Dit moet verstevigd worden. Dit zal onder andere worden gedaan door het dijkprofiel aan te pakken en de 'gaten' in de dijk te vullen. Elk initiatief dat het lint verstevigt, moet aangemoedigd worden. Dit zal betekenen dat er soms van het strakke bestemmingsplan moeten worden afgeweken. Twee landschapsarchitecten van la4sale omschrijven deze gedachte als "meer vrijheid met meer voorwaarden" (Bleumink 2003, blz 24-25). Anders gezegd: alles kan, mits het aansluit bij de visie voor Drieborg.

Het gemeenschapsgevoel is een belangrijke pijler van het dorp. Verschillende ontwerpers houden zich bezig met het vergroten van het gemeenschapsgevoel door fysieke ingrepen toe te passen. Deze ingrepen hebben betrekking op de architectuur, dichtheid, straten en de openbare ruimte. De kern is om de persoonlijke ruimte te verkleinen en de publieke ruimte te vergroten, waarbij de buurt duidelijk afgebakend is en waar een duidelijk centrum is. Hiermee wordt de interactie tussen mensen vergroot wat leidt tot een versterking van het gemeenschapsgevoel (Talen 1999 en Li 2008). Omdat een duidelijk centrum mist in Drieborg, wil ik Drieborg ook een duidelijk centrum geven. Ook ga ik in mijn ontwerp de afbakening van het dorp nog duidelijker maken.

Sense of urgency en awareness creëren

Een belangrijk onderdeel van de visie is het creëren van een 'sense of urgency' en 'awareness'. Uit de gesprekken met de dorpsbewoners en het dorpsblad blijkt dat men niet verwacht dat er mensen uit het dorp zullen wegtrekken. Verder verwacht men niet dat het dorp hierdoor in de toekomst in de problemen kan komen. Door awareness te creëren moet er draagvlak komen voor de fysieke ingrepen die zullen moeten plaatsvinden. Ook zal het nodig zijn dat een aantal mensen binnen het dorp verhuist. De awareness geldt echter niet alleen voor de dorpsbewoners, ook de (toekomstige) gemeente en Acanthus zullen dit als actoren in Drieborg moeten beseffen. De gemeente moet inzien dat er een visie voor Drieborg moet komen. Heins Advies (2008) stelt in het licht van het probleem van de goedkope koop ook dat er investeringen zullen moeten plaats vinden. Als er niet wordt ingegrepen zullen deze kosten waarschijnlijk ook worden gemaakt, waarom niet dit geld gebruiken op

een positieve manier? Er worden gedacht op de langere termijn. Ik beseft me terdege dat de gemeente Reiderland of de nieuwe gemeente Oldambt geen geld in overvloed hebben. Hulp van buitenaf zou dus ook erg welkom zijn. Gelukkig realiseert minister Van der Laan (Wonen, Wijken en Integratie) dat krimp samen moet worden aangepakt en dat niet alleen de krimpgemeenten hiervoor opdraaien (Ministerie van VROM 2009). Naast hulp van de overheid valt er ook te denken aan publiekprivate samenwerking.

Acantus heeft vergeleken met de dorpsbewoners een grotere armslag, zij kunnen dus een voortrekkersrol gaan spelen door hun beleid in Drieborg ook af te stemmen op de visie en de ontwerpen.

Waarschijnlijk is het creëren van een sense of urgency en awareness de moeilijkste opgave. Voor de dorpsbewoners is het altijd moeilijk om te beseffen dat er iets moet gebeuren in hun dorp. Burgers houden er niet van dat er veranderingen optreden in hun omgeving. Men zal zich echter moeten realiseren dat de ruimte constant veranderd. Het dorp ziet er nu immers ook niet hetzelfde uit als zestig jaar geleden. En als je niks actief verandert, dan zal dit passief ongetwijfeld gebeuren. Gezien de geschiedenis en cultuur van de streek zal dit in het Oldambt wellicht nog wel extra moeilijk zijn, hoewel de medewerking die verleend werd bij deze scriptie veelbelovend is.

Doelgroep

De doelgroep voor de concepten die volgen uit de visie zijn de huidige bewoners. Het is jammer dat er nu mensen hun dorp moeten verlaten die er wel graag hadden willen blijven. Het is dus van groot belang deze mensen niet uit hun eigen dorp weg te jagen. Dit zijn namelijk de mensen die al een band met het dorp hebben en wanneer zij in een aantrekkelijk dorp kunnen wonen, zullen zij er niet weg willen. En hoewel de visie primair op de huidige bewoners is gericht, zal het ook mooi zijn om wat mensen van buitenaf te trekken. Er wordt dus van binnen naar buiten gewerkt. Eerst de eigen bewoners en waarna dit een succes is, zal door de uitgestraalde aantrekkingskracht vanzelf mensen van buiten komen.

Waarschijnlijk zal een andere doelgroep voor het ontwerp weinig kans van slagen hebben op Drieborg. Uit de gesprekken met de bewoners blijkt ook dat het realiseren van een bijzondere trekker niet past bij Drieborg. Ook nu komen er mensen van

buiten in het dorp wonen. Over het algemeen gaan deze mensen moeilijker op in het sociale leven. Af en toe zorgen verschillen in levensstijl voor wrijving. Dit is een onwenselijke situatie en daarom is het verstandiger om in het ontwerp eerst op de eigen bevolking te richten. De huidige bewoners hebben logischerwijs ook meer binding met het dorp dan mensen die van buiten zouden moeten worden aangetrokken. De metafoor uit de hogere klassen van het amateurvoetbal kan dit wellicht beter weergeven. Vaak wordt voor geld spelers van buiten de club aangetrokken. Deze spelers zijn echter vaak snel weer weg omdat zij geen binding met de club hebben. De jongens uit de eigen jeugd blijven vaker hangen. Op de vraag uit hoofdstuk twee voor wie het ontwerp aantrekkelijk moet zijn kan dus geantwoord worden: voor de huidige bewoners.

Dorp samen in stand houden

Een dorp in stand houden moet je met elkaar doen zei een van de geïnterviewden. Hier hoort ook het dorp onderhouden bij. De bewoners storen zich nog wel eens aan tuintjes van andere dorpingen. Wellicht dat een wedstrijd voor de mooiste tuin van het dorp de dorpingen kan activeren om hun tuin netjes te houden. Het onderhouden van het eigen dorp zal het ook betekenen dat men eens in de zoveel tijd met het hele dorp het dorp schoonmaakt. Als men zelf het dorp schoonmaakt, dan zal men het ook niet vervuilen. Wanneer de kwaliteit van de woonomgeving in de toekomst eenmaal verhoogt is, is het ook taak om dit zo te houden. De Roo & Thissen (1997) stellen dat men bij verbetering van de aantrekkelijkheid van de woonomgeving de bewoners ook activeert om hetzelfde te doen.

4.3. Ontwerpopgaven

In hoofdstuk drie is er geluisterd naar de plek Drieborg. De informatie die hier uit is gehaald zal nu worden omgezet in een aantal ontwerpopgaven. Hieronder zullen eerst de bevindingen die verbetering behoeven worden omschreven waarna er een ontwerpopgave wordt geformuleerd.

1. In de gesprekken met de bewoners werd aangegeven dat men graag nieuwe woningen ziet in Drieborg. Er is een lokale vraag naar senioren- en starterswoningen. Maar door de verwachte bevolkingskrimp lijkt deze wens niet reëel. Huizen staan ook lang te koop, mensen vinden de huizen dus niet aantrekkelijk. Acantus wil ook niet

bouwen. Verder zijn de beschikbare kavels niet aantrekkelijk omdat ze te groot zijn en sommige dorpsbewoners vinden de huizen te klein (zie 3.4.2 en 3.4.7).

Ontwerpopgave 1:

Verander de woningvoorraad zonder het aantal huizen te vergroten.

Dit zal er voor zorgen dat het aanbod van de woningvoorraad op de vraag is afgestemd, zonder dat er nieuwe huizen leeg komen te staan. De kwaliteit van de woningvoorraad zal ook omhoog gaan.

2. Drieborg is een dijkdorp en de bewoners willen dit graag benadrukken. Het is één van de sellingpoints van Drieborg. Op dit moment doet het dijkprofiel echter troosteloos aan. De dijk moet dus meer nadruk krijgen.

Ontwerpopgave 2:

Benadruk de dijk.

Dit zal leiden tot een verhoging van de omgevingskwaliteit en tevens zal het lint worden verstevigd. In de toekomst zal Drieborg niet alleen bekend staan als een dijkdorp maar als een dijkdorp met een bijzondere dijk.

3. Groen wordt algemeen als prettig ervaren. Hoewel het open landschap van Drieborg van oudsher niet bekend staat om zijn groen (weinig bomen en geen parkjes), is hier wel vraag naar.

Ontwerpopgave 3:

Vergroot het groen.

De werking van groen heeft een positieve invloed op de kwaliteit van de woonomgeving (Van dam *et al.* 2006, Bleumink 2003). In fig. 4.2 wordt dit door middel van het vergelijken van vier foto's duidelijk. Met groen doet een ruimte gezelliger en gemoedelijker aan. Tevens wordt duidelijk dat een op het eerste oog misplaatst gebouw kan worden verbloemd door toevoegen van groen (onderste twee foto's).

4. Voor jongeren in de leeftijd van 12 tot 20 is er weinig te doen in het dorp. Waar in de stedelijke gebieden pannakooitjes als paddestoelen uit de grond springen, is er voor jongeren in Drieborg weinig te beleven.

Ontwerpopgave 4:

Realiseer iets voor jongeren.

Dit voorkomt dat de eigen jeugd wordt af gestoten. Dit moet worden voorkomen omdat zij de toekomstige bewoners van het dorp zijn.

5. Na de sloop van drie seniorenwoningen is er naast het buurthuis grasveld voor de ongevallenen plek in de plaats gekomen. Dit stuk ligt er volgens de dorpsbewoners troosteloos bij. Het dorps huis wordt als dorpscentrum gezien, maar het plein voor het dorps huis mag niet de naam dorpsplein dragen.

Ontwerpopgave 5:

Maak het plein en het grasveldje bij het dorps huis aantrekkelijker.

Het aantrekkelijker maken van deze twee plekken in het dorp zorgen voor het verhogen van de woonomgevingskwaliteit. Een mooi dorpsplein zal ook zorgen voor een verbeterd gemeenschapsgevoel.

Fig. 4.2 Werking van groen in het straatbeeld (bron: Remeijer.nl 2009, Bleumink (2003))

6. Bewoners van Drieborg moeten soms hun dorp verlaten omdat ze geen geschikte woningen kunnen vinden, dit geldt vooral voor starters en senioren.

Ontwerpopgave 6:

Behoud de mensen die op dit moment in Drieborg wonen (in het bijzonder jongeren en ouderen).

Door de huidige bevolking te behouden zal het totale bevolkingsaantal niet achteruitgaan. Hierdoor zal het voortbestaan van het dorp niet langer bedreigd zijn.

7. De puist is een stuk wat eigenlijk niet bij een dijkdorp hoort. Deze stukken aanbouw is vroeger in veel dorpen gedaan, maar wordt niet als mooi beschouwd. Het doet dorpsvreemd aan. De woningwetwoningen in de puist zijn zowel esthetisch als kwalitatief van een laag niveau.

Ontwerpopgave 7:

Vindt een oplossing voor de onaantrekkelijke puist.

Door de puist te ontmantelen zal ook het lint verstevigd worden. Tevens zorgt de afbraak van de woningwetwoningen voor een verbetering in woon- en woonomgevingskwaliteit

8. In het verleden zijn er veel huizen in het lint aan de dijk weggehaald. Dit heeft gezorgd voor open plekken aan de dijk. Dorpelings ervaren dit als negatief. Het liefst zouden zij opnieuw huizen zien op deze opengevallen plekken.

Ontwerpopgave 8:

Dicht het gat in de dijk.

Het dichten van het gat in de dijk heeft twee gevolgen. Als eerste is het een mooie kans om de woonomgevingskwaliteit te verhogen. Ten tweede zal het lint worden verstevigd.

9. Op de dijk wordt vaak harder gereden dan de toegestane 30 km/uur. De dijk nodigt hier tot uit doordat het een lang lint is. Vrachtwagens rijden vaak te hard op de Kroonpolder, dit zorgt ook voor onveilige situaties, vooral voor kinderen.

Ontwerpopgave 9:

Vergroot de verkeersveiligheid.

Dit zal logischerwijs leiden tot een verhoging van de verkeersveiligheid in het dorp. Een hoge verkeersveiligheid zorgt er op zijn beurt weer voor dat Drieborg een prettigere plek wordt om in te leven.

10. Buiten het dorp staan een aantal vervallen boerderijen. Deze zijn karakteristiek voor de regio. Het is zonde dat deze mooie boerderijen er zo bij liggen.

Ontwerpopgave 10:

Zoek een oplossing voor de vervallen gebouwen buiten het dorp

Het aanpakken van de vervallen boerderijen zal leiden tot het verhogen van de woonomgevingskwaliteit en het terugbrengen van een stuk cultureel erfgoed.

11. Er is voor toeristen geen plek om ergens op een terrasje in Drieborg iets te drinken, er is dus geen reden voor hen om in Drieborg te blijven.

Ontwerpopgave 11:

Creëer een plek voor toeristen waar ze kunnen verblijven.

Het beantwoorden aan deze ontwerpopgave zorgt ervoor dat Drieborg ook voor toeristen interessant wordt om te bezoeken. Dit is goed voor de naamsbekendheid en kan eventueel ook economisch interessant zijn.

Alle ontwerpopgaven moeten zorgen voor een verbetering van de fysieke omgeving. Deze 11 ontwerpopgaven kunnen worden samengevat in één centrale ontwerpopgave:

"Laat Drieborg groeien in kwaliteit"

4.4. Concepten

4.4.1 Inleiding

Bij de visie en de ontwerpgegevens zijn een aantal concepten bedacht die er voor moeten zorgen dat de kwaliteit van het dorp verhoogd wordt. Eerst zal het hoofdconcept worden behandeld waarna de deelconcepten volgen. Het hoofdconcept is "het lint verstevigen". Daarna worden de deelconcepten uitgelegd: 1. "de dijk kwalitatief ophogen", 2. "verandering van de aard van de woningvoorraad" en 3. " 'n plein voor 't publiek". Het toevoegen van groen wordt bij elk concept (behalve bij deelconcept 2) als achterliggende opgave gebruikt.

4.4.2 Het hoofdconcept: het lint verstevigen

Uit de visie blijkt al dat de dijk een belangrijke eigenschap is voor het karakter van Drieborg. Van oorsprong werden de huizen langs deze dijk gebouwd. Daarom ben ik van mening dat toekomstige ontwikkelen ook langs deze dijk moet plaatsvinden omdat deze manier van ontwikkelen het beste bij het dorp past. In het artikel van Bleumink (2003) zetten twee landschapsarchitecten van la4sale hun visie voor bouwen in het landelijk gebied uiteen. Ook zij zijn van mening dat ontwikkelingen moeten plaats hebben langs een 'landschappelijke ruggegraat'. Zij stellen dat wanneer je dit doet het dorp zich kan ontwikkelen zonder dat de identiteit van het gebied wordt aangetast en dan deze juist wordt versterkt.

In de jaren '60 zijn er huizen in een puist aan het lint bijgebouwd op Drieborg. In die tijd werden dorpen veelvuldig op die manier uitgebreid. Deze puisten worden tegenwoordig als storend ervaren, bovendien belemmert deze manier van bouwen de openheid van het dorp. Mensen willen op het platteland niet ingebouwd wonen (Bleumink 2003 en De Boer 1987). Blijkbaar is in de loop der jaren weinig geleerd van de jaren '60 puisten, want ook het nieuwe wijkje staat totaal niet in relatie met de historische structuur van Drieborg.

In de loop der jaren zijn er veelvuldig huizen tussen het lint uitgehaald. Deze open plekken worden als negatief door de bewoners ervaren en leidt er toe dat het dorp als ware wordt uitgehold. Verder is er het probleem van goedkope koop (Heins

Advies 2008). Mensen raken hun huis niet kwijt en zijn daardoor 'gevangen' in hun eigen huis. Leegstand is funest en zorgt voor verpaupering. Deze panden moeten worden opgekocht of gesloopt met een sloop+bouwpremie.

Om het lint te verstevigen wordt voorgesteld om kleinschalige nieuwbouw toe te voegen aan het lint. Dit zal moeten gebeuren op de open plekken aan het lint. Omdat het in de lijn van de verwachting ligt dat het dorp niet in bewonersaantal zal groeien, moeten er bewoners worden verplaatst. Dit zullen de bewoners zijn die op dit moment in een kwalitatief slechter huis in de puist wonen. Deze vrijgekomen huizen zullen moeten worden gesloopt waarna de braakliggende grond een andere functie zal krijgen. De bewoners uit deze huizen zullen worden geprikkeld om naar de dijk te verhuizen door middel van een sloop+bouw regeling. Men kan een stuk grond aan de dijk krijgen en een premie die in de bouw van een nieuw huis kan worden gestoken. Het lint verstevigen werkt tweeledig, aan de ene kant worden de gaten aan de dijk gevuld en aan de andere kant wordt de kwalitatief mindere puist weggehaald. Dit zorgt (terugkoppelend naar paragraaf 2.3) voor zowel een verbetering in de woonomgevingskwaliteit als de woonkwaliteit.

In paragraaf 4.5 zal het hoofdconcept verder worden uitgewerkt. Om het hoofdconcept te ondersteunen zijn er drie deelconcepten die nu zullen worden uitgelegd.

4.4.3 Deelconcept 1: de dijk kwalitatief ophogen

Dijkprofiel

De dijk speelt een belangrijke rol in het verstevigen van het lint, het lint bestaat namelijk uit de dijk. Hoe kan de dijk benadrukt worden? Als eerst zal het dijkprofiel moeten worden aangepast. Het dijkprofiel moet Drieborg een mooie, aantrekkelijke dijk geven dat tevens de verkeersveiligheid verhoogt. Op de dijk komen de ligusterhagen die vroeger op het dorp stonden terug.

Gaten vullen

De dorpelingen zouden graag zien dat de gaten in de dijk worden opgevuld. Het liefst met huizen. Omdat dit maar in beperkte mate kan gebeuren moet er (tijdelijk) een ander oplossing worden gevonden. De opvulling van de gaten zijn onderdeel van het hoofdconcept. Het belang van het dichtn van opengevallen plekken wordt ook

onderschreven door De Boer (1987) in haar publicatie over Groningse dorpen. Ook zij geeft aan dat het niet altijd mogelijk is om de opengevallen plekken met bebouwing te vullen en dat er dan op zoek moet worden gegaan naar alternatieven. Voor Drieborg is het belangrijk dat de gaten worden opgevuld maar dat het haar open karakter behoudt. Hierdoor moet de opvulling niet al te hoog worden. Bij het dichtmaken van de gaten kan er gekozen worden om de randen te vullen of het hele oppervlak.

Dorpsentree

Het entree van een dorp moet duidelijk zijn. Het vormt de afbakening van het dorp maar ook het visitekaartje. Omdat de dijk de belangrijkste weg naar het dorp toe is, kan de dijk benadrukt worden door ook de entree te benadrukken. Verder staan er bij de Verlengde hoofdweg nog een aantal andere boerderijen waarvan er een vervallen is. Ook de boerderij vlak voor binnenkomst van het dorp ziet er niet sterk uit. Hier moet iets aan gebeuren.

Deze ingrepen komen tegemoet aan ontwerpgegevens 2, 8, 9 en 10. In paragraaf 4.5. zal deelconcept 1 verder worden uitgewerkt.

4.4.4 Deelconcept 2: verandering van de aard van de woningvoorraad

Om de dorpsbewoners niet weg te jagen uit hun eigen dorp heb ik geprobeerd om de woningvoorraad beter op de vraag af te stemmen.

Voor de Roo & Thissen (1997) is bij een onderzoek naar kwijnende kernen in Vlaanderen een kwalitatief slechte woningvoorraad prioriteit nummer één voor het verbeteren van de positie van deze kernen. Als beleidsinstrumenten wordt niet alleen financiële hulp genoemd om deze woningvoorraad te verbeteren maar ook het afbreken van kwalitatief slechte woningen om ruimte te creëren voor nieuwe woningen. In bepaalde situaties opperen zij om de kwalitatief slechte woningen weg te halen en daarvoor in de plaats de omgevingskwaliteiten te verhogen.

Starters- en seniorenwoningen

Uit de luisterfase blijkt dat er een vraag is naar starters- en seniorenwoningen. Dit type woningen tonen overeenkomsten. Daardoor stel ik voor om een woning te ontwikkelen die voor zowel starters als senioren interessant zijn, eventueel met kleine aanpassingen. Zowel senioren als starters zoeken kleinere woningen. Dit soort woningen zou ook interessant kunnen zijn voor alleenstaanden. Kleinere woningen sluit ook aan op de trend die wordt verwacht voor de toekomst; kleinere huishoudens (zie 2.2.2).

Gezinswoningen

Omdat Drieborg een goede plek voor kinderen is om in te wonen, moeten er in het lint ook gezinswoningen worden gebouwd. Deze huizen zullen meer ruimte nodig hebben dan de starters- en seniorenwoningen. Hierbij heb ik een idee voor een dijkwoning gemaakt waarbij de grootte van de woning de kwaliteit van de dijk en de openheid van het landschap niet aantast.

Huurwoningen

Ook enkele huurwoningen zullen moeten worden verplaatst naar het lint. Het is de uitdaging voor de woningbouwcorporatie om dorpseigen huurhuizen van een hoge kwaliteit te bouwen.

Deelconcept 2 laat eigenlijk zien wat voor soort woningen er op de dijk moeten komen, hoe ze er uit moeten zien (uitwerkingen in paragraaf 4.5). Hierbij is het belangrijk dat de huizen gebouwd worden in een gebiedseigen stijl (uit het Oldambt) om de identiteit te behouden. Uit het onderzoek van Heins (2002) naar woonvoorkeuren van stedelingen op het platteland blijkt ook dat men graag wil wonen in huizen met een traditionele bouwstijl.

Het moge duidelijk zijn dat met dit deelconcept vooral de woonkwaliteit in het dorp wordt verhoogd. Dit deelconcept gaat zich bezig houden met ontwerpogave 1, 6 en 7.

4.4.5 Deelconcept 3: 'n plein voor 't publiek

Het dorps huis is een belangrijke plek van het dorp (samen met de voetbalkantine). Het is het onofficiële centrum van het dorp. Dit moet meer nadruk krijgen. Een brink past niet bij een dijkdorp. Maar het centrum kan wel benadrukt worden door een plein te creëren op de dijk zelf. Het nieuwe plein zal tevens een verkeersveiligheid verhogend effect hebben (ontwerpopgave 9). Naast het dorps huis ligt een grasveld dat ontstaan is nadat er een aantal huurhuizen zijn gesloopt. De bewoners zouden graag zien dat hier wat mee gebeurt (ontwerpopgave 5) Dit is tevens een mooie plek om aan ontwerpopgaven 4 en 11 te werken. Op het grasveldje kan een Multifunctionele OntmoetingsPlaats (MOP) voor jongeren worden gerealiseerd. Tevens is het plein een mooi plekje voor bezoekers om te verblijven zo zal blijken uit de uitwerking in paragraaf 4.5.

4.4.6 conclusie

Om overzicht te krijgen welk concept welke ontwerpopgave beantwoord heb ik een schema gemaakt .

Concept	Ontwerpopgaven
Hoofdconcept	Ontwerpopgave 1, 2, 3, 6, 7, 8
Deelconcept 1	Ontwerpopgave 2, 3, 8, 9, 10
Deelconcept 2	Ontwerpopgave 1, 6, 7
Deelconcept 3	Ontwerpopgave 3, 4, 5, 9, 11

Voordat we nu gaan kijken hoe de ontwerpen er uitzien wil ik graag vermelden dat alle visuele beelden ter indicatie dienen. Er is niet gewerkt met precieze afmetingen of geprobeerd een bewerking van werkelijkheid te maken. De huizen die zijn weggehaald zijn alleen uitgekozen om een idee te geven van het concept en betekenen niet dat dit ook de daadwerkelijke woningen zijn die worden weggehaald. Voor de open plekken geldt hetzelfde verhaal.

4.5. Uitwerking

4.5.1 Hoofdconcept

Inleiding

Door het lint te verstevigen zal Drieborg zich ontwikkelen op een dorpseigen manier. Deze dorpseigen manier zal de identiteit van het dorp versterken. Door het verstevigen van het lint wordt ook het open karakter behouden. Elke woning behoudt namelijk het open zicht over de akkers.

Woningen

De woningvoorraad zal worden veranderd door middel van een sloop+bouwregeling. Kwalitatief slechte woningen kunnen met subsidie worden ingeruild voor een kwalitatief betere (nieuwbouw)woning aan het lint. De verandering van de woningvoorraad is ontwikkeld aan de hand van een aantal eigenschappen van Drieborg die als kans kunnen worden gezien. Zo is de grond er landelijk gezien erg goedkoop. Ook ligt het dicht bij de Duitse grens waar de aannemers goedkoper zijn dan hun Nederlandse collega's. Een nieuw huis bouwen is hier dus relatief goedkoop. Dat er een groot aantal kwalitatief slechtere huizen zijn op de puist moet eigenlijk ook als een kans worden gezien. Als het allemaal nieuwbouw huizen waren geweest, waren ze ook meer waard geweest en zouden daarom moeilijker gesloopt kunnen worden.

Het is in principe dus de bedoeling om één op één terug te bouwen. Echter als mensen het dorp willen verlaten moet dit ook mogelijk zijn. Hierbij valt te denken aan ouderen die vanwege de afwezigheid van bepaalde voorzieningen niet langer op het dorp kunnen wonen, of mensen die vanwege het werk moeten verhuizen. Kwalitatief slechte huizen van deze mensen zullen ook worden gesloopt. Wanneer het goed huizen betreft, kan woningruil plaatsvinden. Als deze mensen weggaan, zal er sprake van inwonersaantalverlies, maar dit zal samengaan met een verhoging van de omgevingskwaliteit.

kavels

Er zullen echter wel altijd aantrekkelijke kavels zijn, zodat het voor iedereen mogelijk is om een huis te bouwen. Hierbij is flexibiliteit het toverwoord. Alles is mogelijk, ook kleinere kavels of bouwen op andere plekken. Het moet zo aantrekkelijk worden gemaakt om van de sloop+bouwregeling gebruik te maken of om nieuw te bouwen. De openheid moet echter behouden blijven, want dit is één van de kernkwaliteiten van Drieborg: het open zicht over de akkers. Daarom wordt de puist ook langzaam ontmanteld, het is namelijk tegenstrijdig met de openheid. Hiervoor in de plaats zal er ruimte worden gecreëerd aan het lint. Op deze manier wordt ook de kwalitatief slechte woningvoorraad aangepakt. Niet alleen de huizen uit de puist worden ingeruild. Er zijn ook kwalitatief slecht huizen aan het lint, ook deze worden aangepakt. Deze huizen komen dus ook in aanmerking voor de sloop+bouw regeling. Welke type huizen er op Drieborg moeten komen en hoe deze eruit zien, wordt behandeld in paragraaf 4.5.3. Ik wil hierbij benadrukken dat het niet de bedoeling is om het dorp te slopen. Integendeel, het dorp wordt juist uitgebreid, alleen gebeurt dit niet kwantitatief maar kwalitatief.

Sence of urgency (komt dit overeen met de andere?)

In het concept is de eerder genoemde term sense of urgency en awareness erg belangrijk. Het zal bij de dorpsbewoners moeten doordringen dat voor het belang van Drieborg en henzelf, zij gebruik zullen moeten maken van de sloop+bouwregeling. In het onderzoek van Heins Advies (2008) wordt onder ander gesteld dat bewoners van goedkope koophuizen hun huizen moeilijk kwijt kunnen raken en te maken kunnen krijgen met verlies van kapitaal of erger nog schulden. Het zal bij deze bewoners moeten doordringen dat de bouw+sloop regeling de beste optie is.

Voor de gemeente zal de sloop+bouwregeling en het groeien in kwaliteit betekenen dat er moet worden geïnvesteerd. Maar volgens Heins Advies (2008a) moet er qua investering op de langere termijn worden gedacht, verlies op korte termijn zal hierbij onvermijdelijk zijn.

Acantus heeft rol als voortrekker. Acantus bezit ook zwakke woningen (kwalitatief en esthetisch). Ook zij komen in aanmerking voor de sloop+bouw regeling en kunnen huurhuizen naar de dijk verplaatsen. Als Acantus nieuwe huurhuizen bouwt zullen

deze van betere kwaliteit zijn, hierdoor zullen ze ook duurder zijn. De huurders zullen moeten inzien dat dit zich ook terugbetaald. Er moet awareness komen dat betere kwaliteit zal zorgen voor lagere energiekosten, minder onderhoud en hoger woongenot. De hogere huurprijs betaalt zich dus terug.

Gaten vullen

Wanneer er huizen van de puist naar de dijk worden verplaatst zullen er open plekken komen net als de gaten nu op de dijk. Ook deze open plekken moeten gevuld worden. In paragraaf 4.5.2 zullen enkele mogelijke invullingen worden gepresenteerd. Als kanttekening kan worden opgemerkt dat er ook een gevaar schuilt in het uitknijpen van de puist. De omgeving van de school en de overgebleven huizen moeten wel sterk blijven.

De plek om nieuwe huizen te bouwen op de dijk zullen eerst de plekken zijn die nu ook leeg staan. Andere open plekken die op dit moment al gevuld zijn, bijvoorbeeld door bomen, zullen in een later stadium aan de orde komen (fase 2).

Fases

In fig. 4.2 wordt de huidige situatie weergegeven. De zwarte plekken zijn de vrije kavels die nu vrij zijn. In het rood zijn de open plekken aan de dijk aangegeven. Deze situatie volgt echter niet de visie van het verstevigen van het lint. De uitvoering van het hoofdconcept zal geleidelijk en in fases moeten gebeuren.

Fase 1:

De vrije kavels uit de Topelenstraat worden verplaatst naar de dijk. Deze kavels verkopen slecht, onder andere omdat ze te groot zijn, (tussen de 800 en 1000 m²). Uit het onderzoek van Heins (2002) blijkt dat 77 % van de potentiële bewoners van het platteland graag een perceel wil hebben onder de 500 m². Deze kavels liggen op de verkeerde plaats omdat hiermee niet het lint wordt verstevigd. De verplaatste kavels zijn de eerste plekken waar mensen kunnen gaan wonen met de sloop+bouw regeling, tevens kunnen starters een kavel kopen. De nieuwbouw aan de dijk zal moeten gebeuren in een regio-eigen stijl (zie onder andere deelconcept twee). Gelijktijdig wordt de dijk flink onder handen genomen. De dijk wordt kwalitatief versterkt. Dit zal in deelconcept 1 verder uiteen worden gezet. De opengevallen kavels aan

de Topelenstraat zullen worden gebruikt om het groen in het dorp te verhogen. De gaten (waaronder de nieuw kavels) zullen tijdelijk worden gedicht. Deze fase is ruimtelijk gevisualiseerd in fig. 4.3.

Fase 2:

Nadat de eerste kavels volgebouwd zijn, zullen er andere plekken worden aangewezen die in aanmerking komen voor de sloop+bouw regeling. De opengevallen kavels zullen worden gedicht door groen toe te voegen. Braakliggende kavels zijn net als leegstaande panden funest voor de aantrekkelijkheid van het dorp. Ook de kwalitatief slechtere huizen op de dijk komen in aanmerking voor de sloop+bouw regeling, omdat dit in het belang van het verstevigen van het lint is. Men kan er voor kiezen om het huis op de zelfde plek te bouwen of een andere kavel aan het lint. Men kan in tegenstelling tot de huizen in de puist echter ook kiezen voor een verbouwing die kwaliteit zal toevoegen aan het huis en daarmee aan het lint. (zie fig. 4.4)

Een mogelijke eindsituatie wordt weergegeven in fig. 4.5.

Fig. 4.2 Huidige situatie

Fig. 4.3 Fase 1, kavelruil en aanpassing dijkprofiel.

Fig. 4.4 Bebouwing kavels en bomen op voormalige kavels.

Fig. 4.5 Fase 2, afbraak kwalitatief slechte huizen en in plaats daarvan nieuwbouw aan de dijk, uitbreiding bos.

4.5.2 Deelconcept 1: de dijk kwalitatief ophogen

Inleiding

Het straatbeeld van de dijk is erg sober en ook wordt er te hard gereden hoewel het een 30 km-Zone is. Ook de dijk zal zich moeten ontwikkelen op een gebiedseigen manier, daarom is er door middel van foto's van Drieborg en de regio vroeger en de omgeving inspiratie opgedaan. Als eerst wordt er gekeken welke oplossing er moet komen voor het hardrijden. Daarna hoe de weg eruit moet komen te zien.

Dijkprofiel

Om de verkeersveiligheid te verhogen is er gekozen voor een vorm van een fietsstraat. Een fietsstraat is bedoeld om de fiets tot belangrijkste gebruiker van de weg te maken. De auto krijgt een minder belangrijke plaats op de weg, en is als het ware te gast. Dit moet een snelheidsremmende werking hebben en het fietsen aantrekkelijker maken. De dijk op Drieborg niet voldoet aan de eisen die aan een fietsstraat worden gesteld. In verhouding moeten er namelijk meer fietsers dan auto's gebruik maken van de straat (Andriessse & Ligtermoet 2005). Toch gebruik ik de fietsstraat als inspiratie voor het dijkprofiel. In fig. 4.7 zijn enkele voorbeelden van fietsstraten gegeven. De bovenste twee foto's hebben klinkers op het middenstuk. De foto links van het midden is een gestempelde weg, aan de rechterkant ligt de hele weg vol klinkers. Op het onderste plaatje rijden fietsers midden op de weg.

Voor de fietsstraat heb ik gekozen voor drie wegdelen waarbij het middelste deel verhoogd is. Doordat het middenstuk verhoogd is zijn auto's verplicht om schuin te rijden. Het idee van het verhoogde middenstuk wordt weergegeven in fig. 4.8

Fig 4.7. Inspiratie fietsstraat op de dijk, verschillende versies (Bron: eigen collectie, Andriess & Ligtermoet 2005).

Verhoogd middenstuk

Autos rijden altijd schuin

Klinkers zorgen voor vibraties.

Fig 4.8 Voorkeursalternatief

Nu het duidelijk is geworden wat voor soort straat de dijk zal moeten worden. Moet worden bepaald hoe het straatbeeld eruit komt te zien. Omdat alle concepten een gebiedseigen moet zijn heb ik besloten om een kijkje in het verleden te nemen ter inspiratie voor het ontwerp. Deze beelden zullen in de volgende drie pagina's worden getoond. In fig. 4.9 tot en met fig. 4.11 is Drieborg te zien zoals dat er in de vorige eeuw bij lag. Wat duidelijk terugkomt is de bouwstijl van de huizen en de ligusterhagen. Deze ligusterhagen kwamen ook terug in de verhalen van de over vroeger. Naar het schijnt stond Drieborg bekend om zijn ligusterhagen. Vervolgens is in fig. 4.12 is een uitstapje buiten het dorp genomen. Deze oude foto's komen uit de regio en laten meer bomen in het straatbeeld zien. Het onderste plaatje van de collage laat wederom de karakteristieke bouwstijl zien. Fig. 4.13 laat het beeld zien van Kostverloren. Dit buurtschap ligt tegen Drieborg aan. Toch heeft het een andere uitstraling. Er is meer groen in het straatbeeld en de straat bestaat uit klinkers. Dit samen geeft een knusser gevoel.

Bij het kwalitatief verstevigen van de dijk, is het ook belangrijk dat naast het wegpatroon ook het straatbeeld wordt aangepast. Wat een aantrekkelijke woonomgeving betreft, haalt Gall (1984) ook een aantal onderzoeken aan waaruit blijkt dat men graag bomen en afwisseling in het straatbeeld ziet. Het toevoegen van bomen zal ook tegemoet komen aan ontwerp opgave 3. Een bomenrij met een vol bladerdek zorgt voor vol gevoel op de dijk (fig. 4.14). De bomen die gebruikt zullen worden moeten weinig problemen met wortels veroorzaken, daarom is het verstandig om geen bomen van het pioniers soort (zoals berk, wilg of populier) te kiezen. Een speciaal deken kan worden aangelegd om te voorkomen dat de wortels het wegdek bereiken KOAC•WMD (2002). Bij voorkeur zijn de bomen streekeigen en/of historisch voorkomend. De bomen moeten niet te hoog zijn, want lage bomen zorgen voor een knus gevoel. Verder zullen de karakteristieke ligusterhagen terugkomen. Hier en daar komen ze in het huidige straatbeeld ook al voor, maar niet overal. De haag wordt onderbroken, zodat de huizen bereikbaar zijn. De bomen zullen tussen de hagen komen, wat er dan uit kan komen te zien als het referentiebeeld weergegeven fig. 4.15.

Fig. 4.9 Oude Ansicht van Drieberg (bron: Collectie Roelie Delger)

Fig. 4.10 Oude Ansicht van Drieberg (bron: Collectie Roelie Delger)

Fig. 4.11 Oude Ansicht van Drieborg (bron: Collectie Roelie Delger)

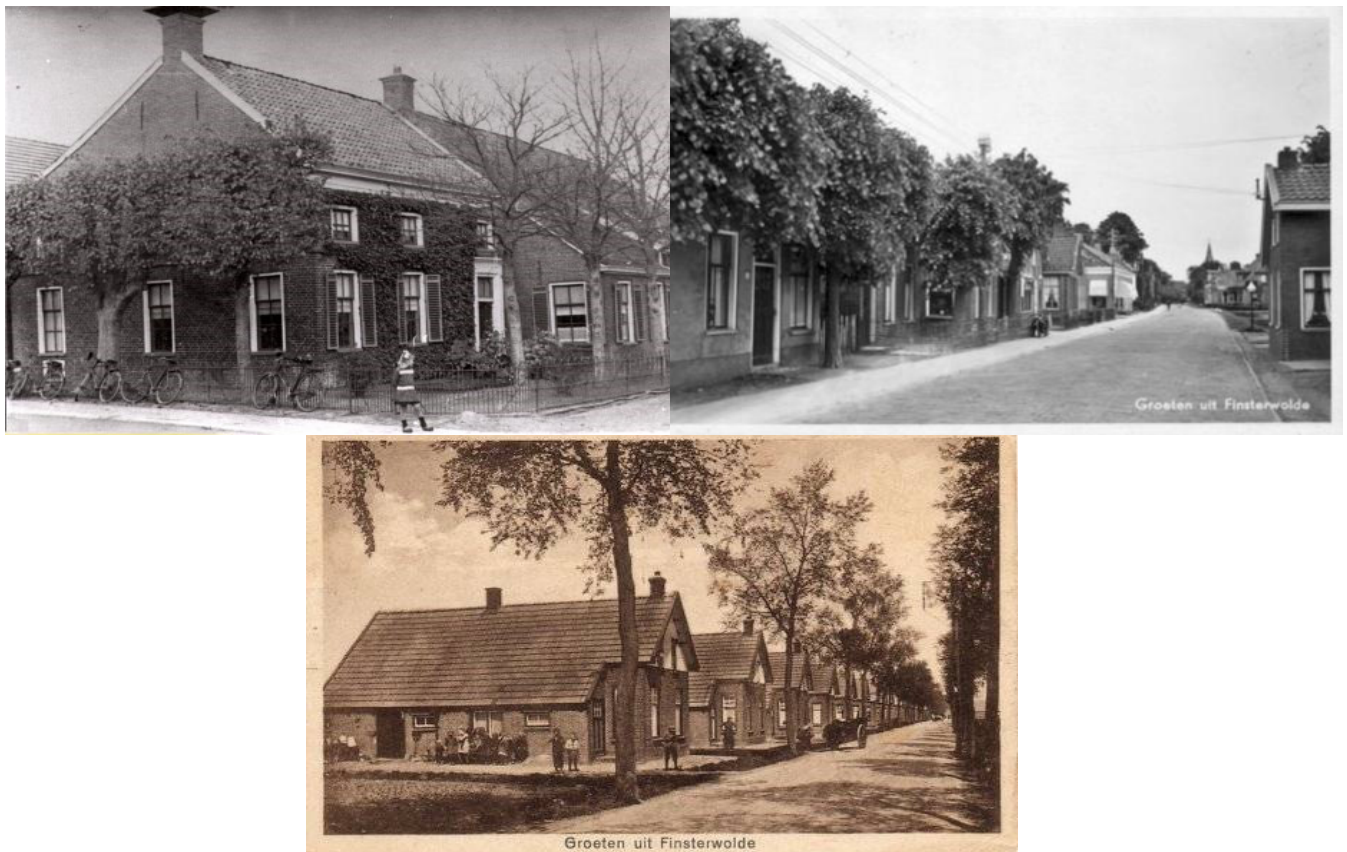

Fig. 4.12 Collage van oude straatbeelden uit de regio (bron: Remeijer.nl 2009)

Fig. 4.13 Collage van huidige aanzichten van aangrenzend buurtschap Kostverloren (bron: eigen collectie)

Fig. 4.14 Collage van een bomenrij met een dicht bladerdek

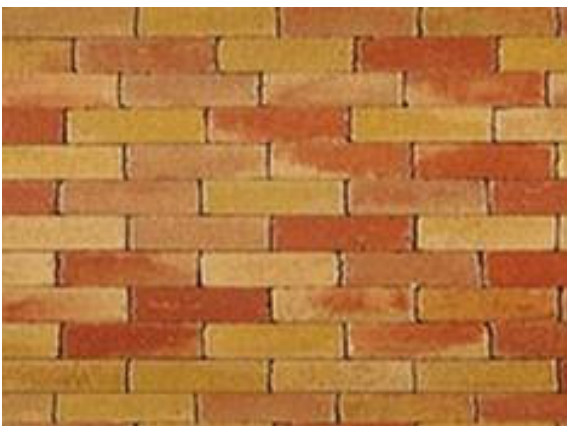
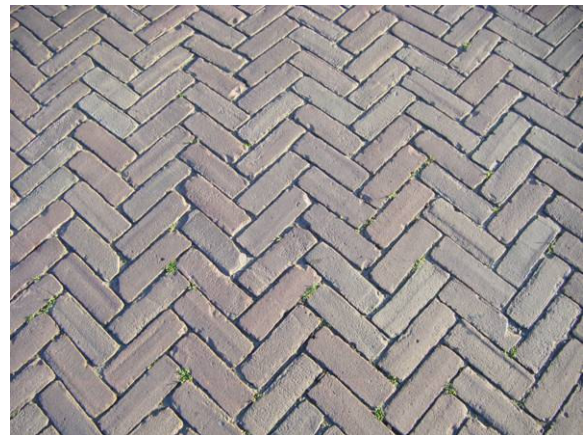
Fig. 4.15 Referentie beeld van bomen tussen de heg (bron: gieteling.nl 2009 en eigen collectie)

Als kers op de taart zullen ook de oude streekeigen straatlantaarns terug komen. De industriële straatlantaarns die nu op de dijk staan zullen niet passen bij het nieuwe beeld van de dijk. In fig. 4.16 zijn twee straatlantaarns die vroeger in de streek voorkwamen. Op de historische website Remeijer.nl (2009) wordt een gevoel bij deze lantaarns geschetst: "Op de voorgrond links staat een gaslantaarn. Deze lantaarns moesten iedere dag bij het vallen van de duisternis handmatig worden aangestoken, waarbij een laddertje tegen de lantaarn werd aangezet".

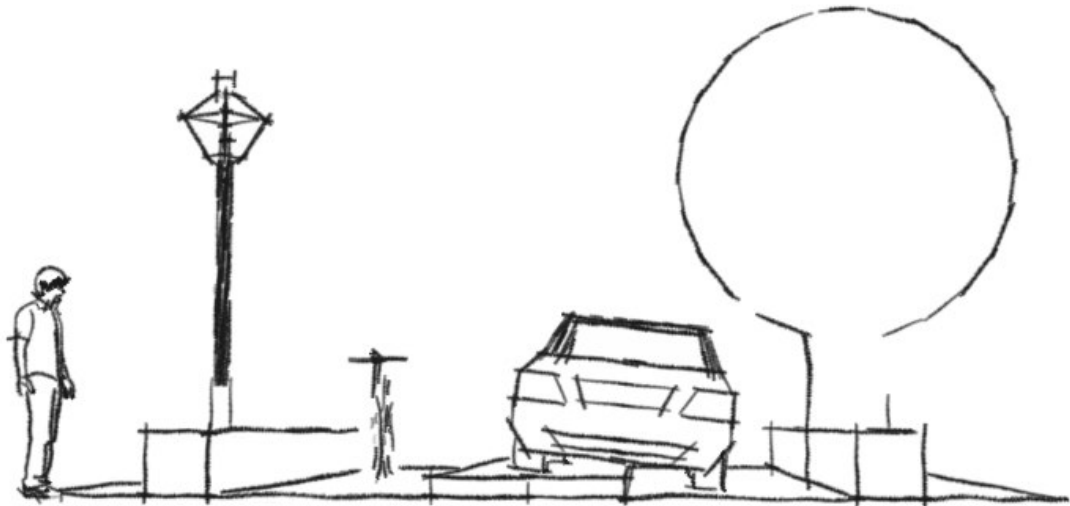
Fig. 4.16 Streekeigen straatlantaarns (bron: Remeijer.nl 2009)

De bestrating op de dijk moet meer karakter krijgen. Op dit moment ligt er asfalt voor het rijverkeer en tegels voor de stoep. Door de bestrating meer karakter te geven wordt de dijk benadrukt. Dit karakter moet komen door de bestrating een historisch tintje te geven. Dit kan door de weg aan te leggen met klinkers zoals dat nu nog steeds het geval is in Kostverloren (zie fig. 4.13). Een modernere oplossing is het stempelen van asfalt, het is goedkoper in aanleg maar het ziet er uit als een klinkerweg. De kleur van de bestrating is ook belangrijk. In fig. 4.17 worden enkele voorbeelden gegeven maar ook de klinkers die op dit moment in de puist liggen zouden een goede mogelijkheid zijn (zie fig. 3.15 en fig. 3.17). Omdat de dijk als fietsstraat wordt geconstrueerd kunnen er op de dijk verschillende kleuren klinkers worden gebruikt. Een andere mogelijkheid is om alle verschillende wegdelen in dezelfde soort steen te leggen waardoor het straatbeeld een meer uniformer beeld krijgt.

Fig. 4.17 vormen van bestrating.

Al deze inspiratie- en referentie beelden hebben uiteindelijk geleid tot een ontwerp voor het dijkprofiel. Het dijkprofiel zal de vorm hebben als weergegeven in fig. 4.18. In dit figuur is de plaats van elke weggebruiker weergegeven. Ook wordt duidelijk dat auto's schuin moeten rijden. Voor het uiteindelijke straatbeeld zijn verschillende varianten gemaakt. Anders dan in fig. 4.8. is het hele wegdek belegd met klinkers, in plaats van zowel klinkers als asfalt. Dit is mooier voor het aanzicht. Het voetgangerspad en de rijweg wordt afgescheiden door de ligusterhagen met daarin de bomen. Het voetgangerspad kan een andere kleur hebben dan de rijweg of hetzelfde zijn. In fig. 4.19 worden verschillende bestratingsvarianten weergegeven. Het verhoogde middenstuk blijft echter voor elke variant hetzelfde.

Fig 4.18 Nieuw dijkprofiel.

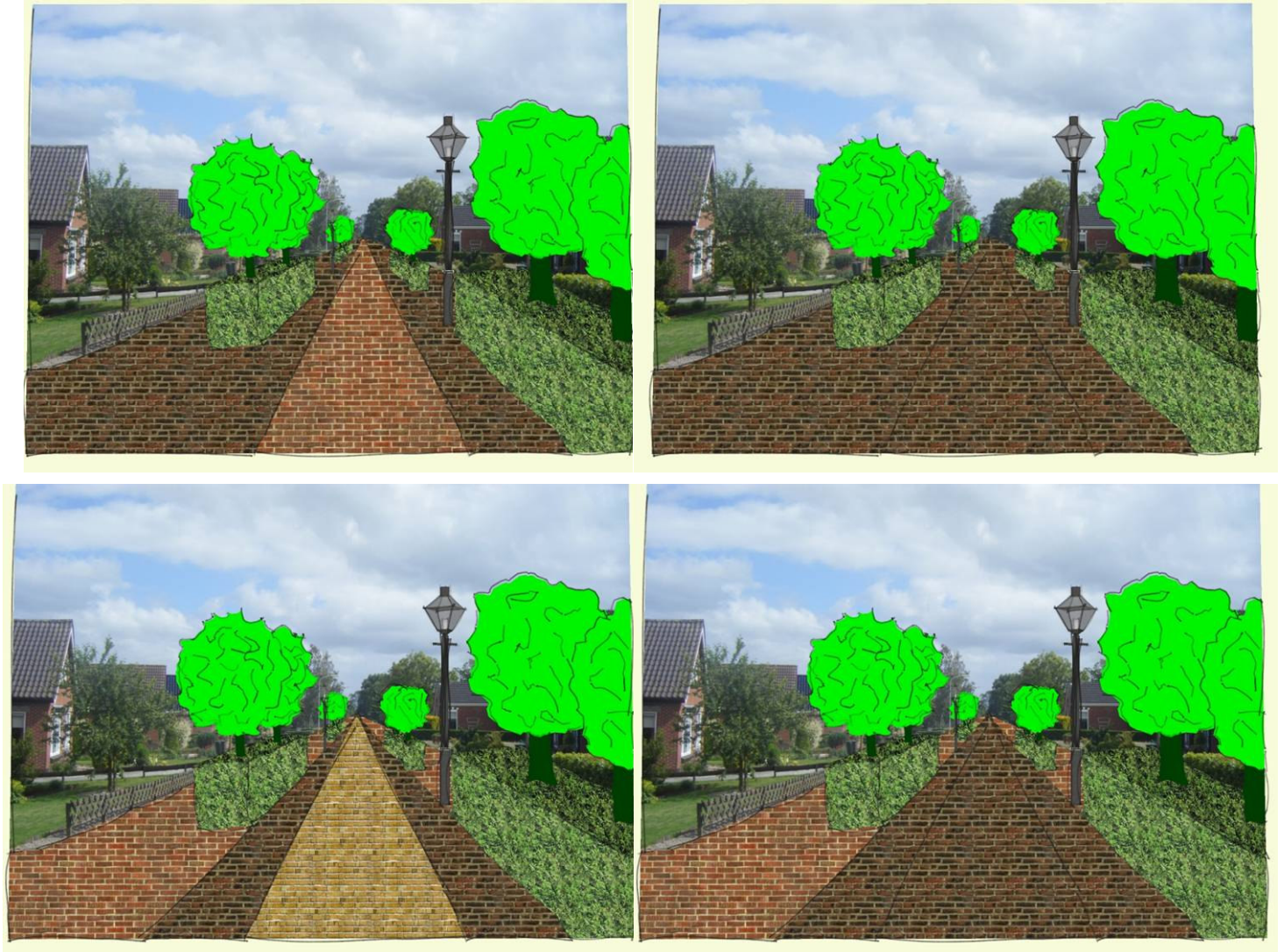

Fig. 4.19 Straatbeeld Oudedijk variant 2 (verschillende wegvlakken voor verschillende weggebruikers)

Dorpsentree

Net buiten de dorpskern staan een aantal vervallen boerderijen en schuren (zie fig 4.20). De eens statige grote herenboerderijen zijn veranderd in bouwvallen. Dit lijkt een probleem voor de hele regio Oldambt te zijn. Het is jammer dat deze landmarks die het landschap bepalen zo slecht worden onderhouden. Voor Drieborg zijn de vervallen boerderijen slecht voor het aanzicht van het dorp, het is geen fijne binnenkomer.

Fig. 4.20 Vervallen boerderij die wordt bewoond door schapen (bron: eigen collectie)

Net als de daglonershuisjes zijn ook deze boerderijen cultureel erfgoed. Als zodanig zouden deze boerderijen ook in aanmerking moeten komen voor subsidies om de boerderijen hun trots terug te laten krijgen. Dit kan samen gaan met functieverandering. In het Oldambt werken relatief veel kunstenaars, de boerderijen zouden als galerie kunnen functioneren voor de kunst. Een fietsstocht langs de boerderijen kan dat gecombineerd worden met het bezoeken van galerieën.

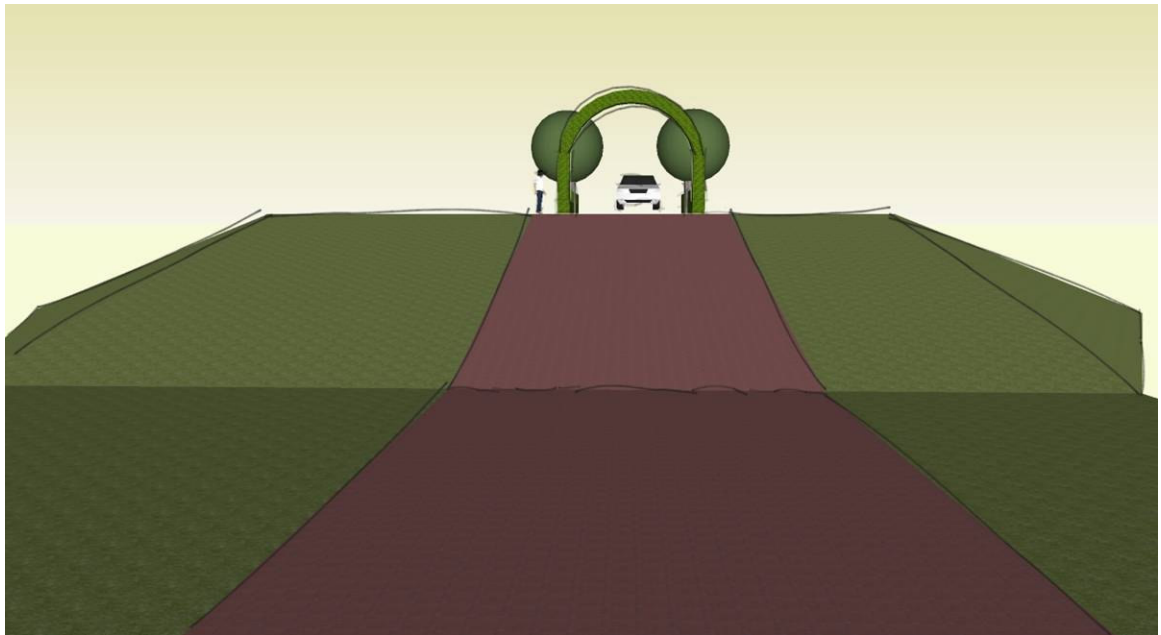
Om de dijk meer nadruk te geven heb ik ook geprobeerd de dijk meer nadruk te geven door het dorp af te bakenen. Dit gebeurt door gebruik te maken van een welkomsthaag. Dit is wederom een ligusterhaag. Om dit afbakenpunt nog meer nadruk te geven zal hier tevens het karakteristieke staatspatroon beginnen (fig. 4.21)

Bij het binnenkomen van het dorp zal een dip in de dijk worden aangelegd waardoor het gevoel wordt gecreëerd dat de dijk hoger ligt, en dat je de dijk als het ware oprijdt. Dit zal ook een snelheidsremmende werking hebben omdat men een helling oprijdt. Men belandt op Drieborg. Door de dip, de welkomsthaag en het begin van de stratenpatroon zal ook duidelijk worden dat de verkeerssituatie is veranderd en dat het dorp tevens de start is van een 30km- zone. De duidelijke afbakening van het dorp kan tevens de sense of community te bevorderen (Talen 1999 en Li 2008).

Komend vanaf Kostverloren zal dit er als volgt uit komen te zien (fig. 4.22). Dit stuk van de dijk hoort eigenlijk ook bij Drieborg. Uiteindelijk kan ook dit stuk dijk worden gebruikt om woningen aan te bouwen omdat dit deel niet erg bebouwd is. De dorpsingang kan in de loop der jaren dus worden verplaatst. Dit zal ook de lijn van de dorpsseigenmanier volgen omdat het lint wederom verstevigd wordt.

Figuur 4.21 Welkom op Drieborg.

Fig 4.22 Helling als aanloop naar de dijk.

Gaten in de dijk dichten

De gaten in de dijk zijn een doorn in het oog van de dorpingen. Door het verplaatsen van de kavels en woningen zullen deze gaten uiteindelijk worden gevuld. Tot die tijd zal er gebruik moeten worden gemaakt van tijdelijke oplossingen die ook zonder al te veel werk snel weer ontmanteld kan worden om plaats te maken voor de woningen.

Voor de opvulling heb ik een aantal groene oplossingen bedacht. Omdat dit tevens tegemoet komt aan de algemene ontwerpopgave: het toevoegen van groen. Twee opvullingen zijn ook daadwerkelijk gevisualiseerd waarbij de afbeelding laat zien hoe de opvulling aan de dijk eruit kan komen te zien.

Er kan worden gekozen om op de dijk het gat op te vullen door een muur van groen. Te denken valt aan een hoge haag, eventueel met doorkijkjes om het open karakter te behouden (zie fig. 4.23); lage bomen met dicht bladerdek (zie fig. 4.24); of een schutting met klimop. De open plekken aan de dijk kunnen ook in zijn geheel worden opgevuld. Deze opvullingen zijn vaak wat lager wat wel zorgt voor een open karakter, maar wellicht niet het gevoel van opvulling geeft. Voorbeelden zijn: oude gewassen (bijv. karwij en luzerne) met infobord erbij; wijngaarden; bloemenperkjes; siertuinen; volkstuintjes; een vol bomenbos. De laatste oplossing zal wel voor een gevoel van opvulling zorgen maar heeft vaker meer tijd nodig, en het is eigenlijk de bedoeling dat de opvulling maar tijdelijk van aard is.

Een andere mogelijkheid is om de opengevallen plekken tijdelijk vol te bouwen met herbruikbare eenvoudige schuren die snel op en af te bouwen zijn. Dit is een beetje het idee van filmsets waar huizen worden opgebouwd die leeg zijn, alleen de buitenkant staat er. In de zomer zouden hier demonstraties van oude ambachten kunnen worden gehouden en in de winter zou het kunnen dienen als expositieruimte.

Fig. 4.23 Gaten vullen door middel van hoge hagen (met doorkijk).

Fig. 4.24 Gaten vullen door middel van lage bomen met een dicht bladerdek.

4.5.3 Deelconcept 2: verandering van de aard van de woningvoorraad

In het hoofdconcept is aangegeven dat er door middel van de sloop+bouw regeling, nieuwe huizen kunnen worden gerealiseerd aan de dijk. Deze huizen moeten beter afgestemd zijn op de vraag en de toekomstige ontwikkelingen.

Het blijkt dat voor de mensen die op het platteland willen gaan wonen de huizen vaak te duur zijn (Heins 2002). Hier ligt voor Drieborg een kans. De grond is er goedkoop ten opzichte van andere delen van Nederland. Door de ligging tegen de Duitse grens kunnen goedkopere Duitse aannemers worden aangetrokken. Door kleinere kavels te realiseren zullen huizen ook goedkoper worden. Volgens Heins (2002) zijn projectontwikkelaars altijd geïnteresseerd in het bouwen van woningen waar vraag naar is. En willen zij ook graag op een regio-eigen manier bouwen (Bleumink 2003). Hier ligt dus een kans. Ze stelt echter dat dit soort projecten altijd afhankelijk is van het de mogelijkheden door overheidsbeleid.

Ook cataloguswoningen zijn een goede mogelijkheid om de huizen voor minder geld te bouwen. In het artikel van Bleumink (2003) wordt uitgelegd dat gemeentes vaak sceptisch tegenover cataloguswoningen staan omdat deze woningen niet mooi zijn. Onterecht volgens de twee landschapsarchitecten omdat ook cataloguswoningen op een regio-eigen manier kunnen worden gebouwd. Uit het voorgaande blijkt dat mensen ook graag in deze huizen willen wonen. In de onderste foto van fig. 4.12 lijken de huizen ook in serie zijn gebouwd. Ook in het verleden is er dus op deze manier gebouwd. In tegenstelling tot deze huizen zou ik aanbevelen om de huizen parallel aan de dijk te zetten om de dijk een voller aanzicht te geven.

De traditionele daglonershuisjes die op dit moment op het dorp staan moeten behouden blijven. De nieuwbouwhuizen worden gebouwd naar voorbeeld van deze huizen. Om deze huizen te behouden en te renoveren moet er een subsidie komen voor dit cultureel erfgoed.

Eigenlijk staan de huizen die nu op aan de dijk staan te ver van de dijk af. Dit zorgt voor grote voortuinen met veel onderhoud. Als de nieuwe huizen dicht tegen de dijk aan worden gebouwd krijgt de dijk ook een knusser gevoel en worden de huizen en straat een geheel: de dijk.

Voor de goede kwaliteitshuizen die nu te koop staan, kan proefwonen een mogelijkheid zijn voor mensen die wellicht de stap niet meteen durven te nemen. Bij deze huurperiode zit een optie tot koop waarbij de voorafgaande huur van de koopprijs af kan worden getrokken.

Het is belangrijk voor de identiteit van het dorp dat de huizen worden gebouwd op een regio-eigen manier. In fig. 4.25 worden voorbeelden gegeven van de daglonershuizen en in fig. 4.26 worden voorbeelden gegeven van de karakteristieke boerderijen uit de regio, deze stijl van bouwen kan gebruikt worden voor huizen buiten het dorp.

Fig. 4.25 Daglonershuizen en huizen van middenstanders uit de regio (bron: De Boer 1987, blz 47).

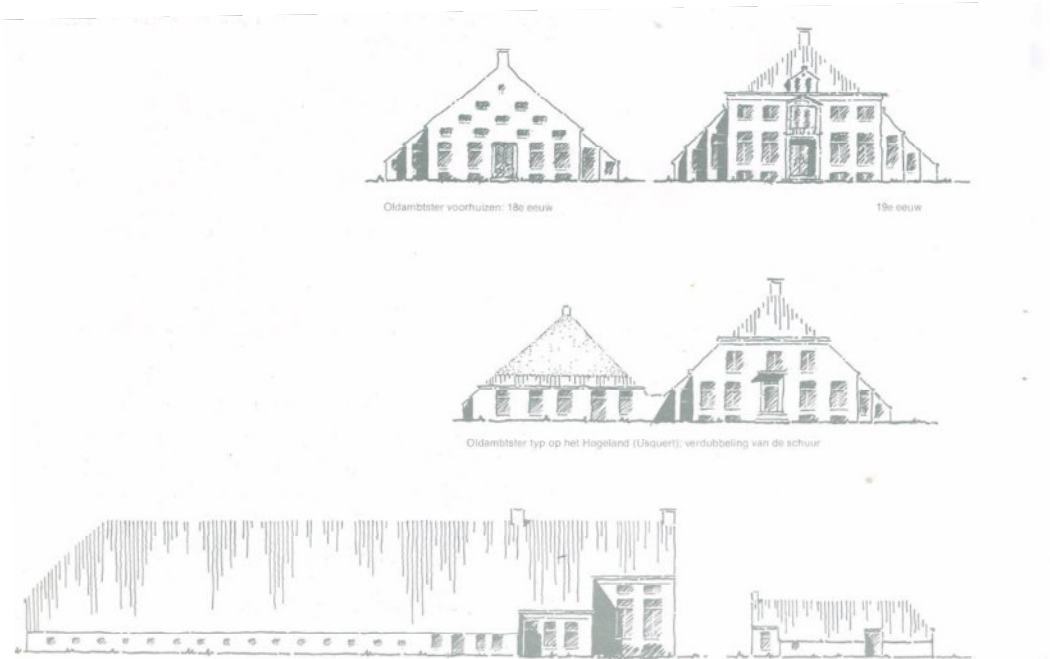

Fig. 4.26 Oldambster boerderijen (bron: De Boer 1987, blz 46).

Starters- en Seniorenwoningen

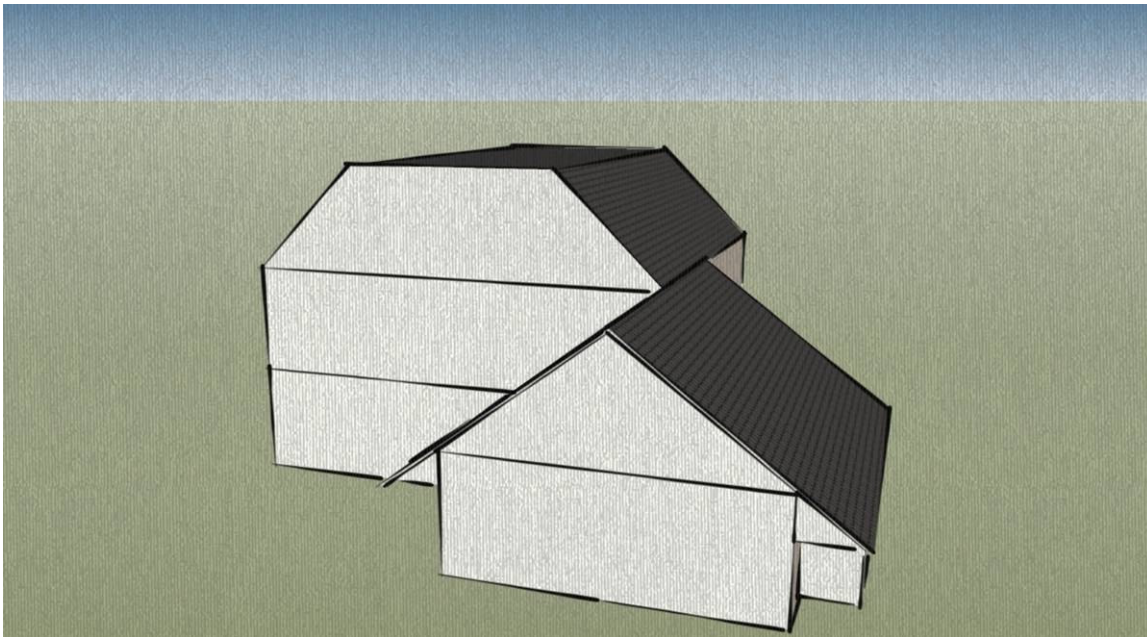
Het blijkt dat er een grote vraag is naar starters- en seniorenwoningen. Deze huizen hebben de overeenkomst dat ze beiden niet groot hoeven te zijn. Met enkele aanpassingen kunnen de zelfde huizen dus een grotere markt bereiken. Deze huizen moeten wederom op een regio-eigen manier worden gebouwd.

Met de vergrijzing in aantocht is het niet een gek idee om voor ouderen te bouwen. De ouderen die in Drieborg willen blijven wonen hebben vaak hier ook hun roots liggen, familieleden blijven ook op het dorp wonen waardoor het sociale vangnet voor deze ouderen groot is. Zoals nu ook al gebeurd zouden zaken als boodschappen geen belemmering vormen omdat dit opgevangen wordt door de familie. Met taxiplus kunnen incidentele 'zaken' zoals huisartsbezoek worden gefaciliteerd. Voor de mensen met sterke familiebanden zouden kangoeroewoningen ook een mogelijkheid kunnen zijn. Dit zijn twee zelfstandige woningen die naast elkaar zijn gebouwd maar die van binnen met elkaar verbonden zijn, waardoor men toegang heeft tot het andere huis wanneer dit nodig is. Men woont als het ware in de buidel van het andere huis.

Vaak wordt de kleiner woning bestemd voor ouderen. Maar dit huis zou ook kunnen worden gebruikt voor starters. Op deze manier kan er sprake zijn van roulatiewonen. De uitgangssituatie is een gezin met kinderen. Wanneer een van de kinderen op zichzelf wil gaan wonen kan hij als starter verhuizen naar de aanleunwoning. Wanneer de starter meer ruimte nodig heeft, gaan de ouders in de kleinere woning wonen, en de starter naar de grotere woning van zijn ouders. Zolang de kleinere woning leeg staat zou deze woning ook kunnen worden gebruikt als bed and breakfast.

Voor het combineren van de twee huizen heb ik een voorbeeld gemaakt dat een verwijzing is naar het verleden van de regio. Het grote huis is de herenboerderij en de aanleunwoning is een daglonershuis (zie fig. 4.27)

Fig. 4.27 Kangoeroewoning in de vorm van boerderij + arbeidershuis.

Gezinswoningen

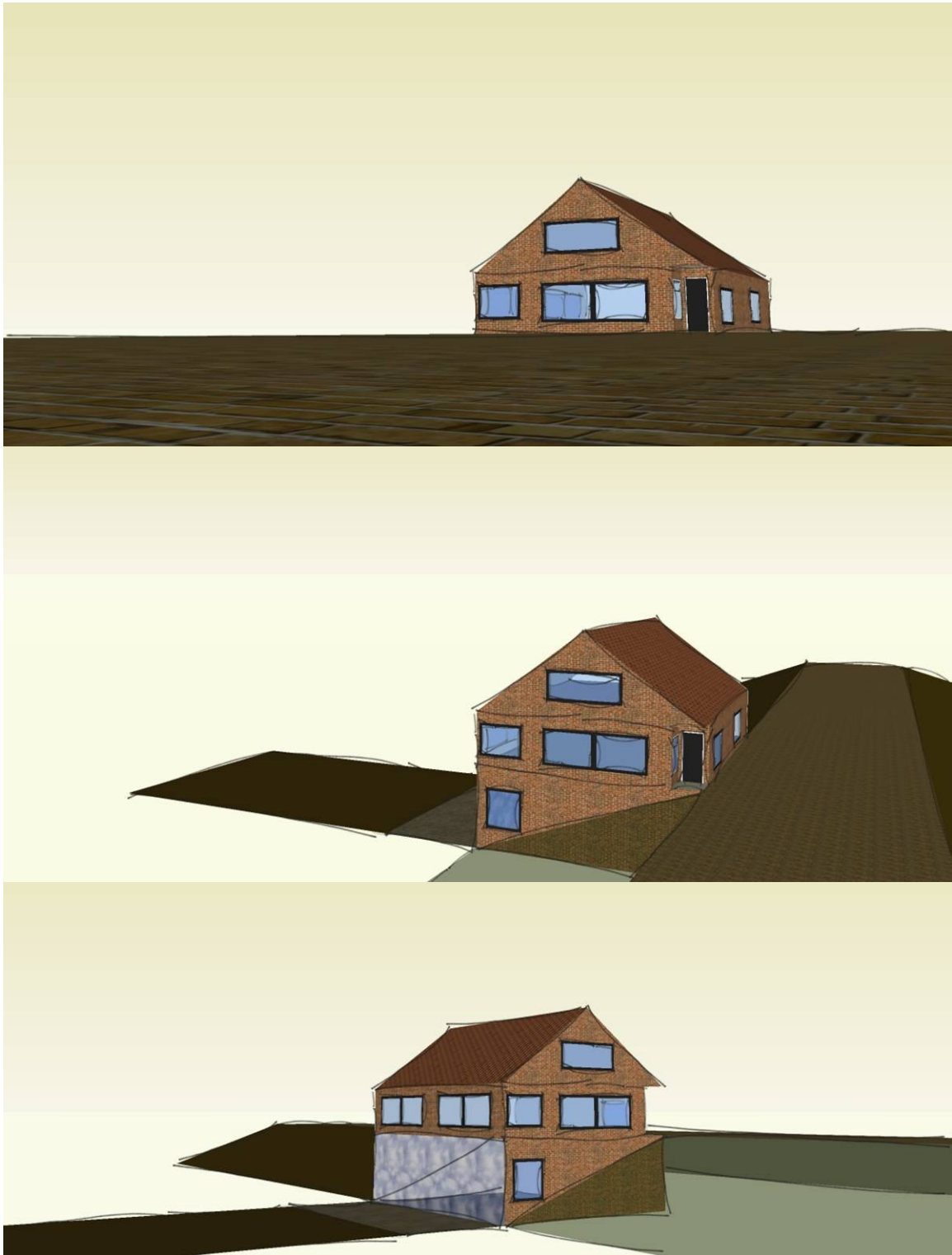
Als gevolg van het verplaatsen van de woningen van de puist naar de dijk zullen er ook gezinswoningen worden gebouwd. Er kan gebruik worden gemaakt van het niveauverschil als gevolg van de dijk. Huizen kunnen als het ware in de dijk verdwijnen. Het straatbeeld op de dijk wordt niet aangetast omdat de huizen niet te hoog worden. Op de laagste verdieping wordt veel glas gebruikt zodat men het landschap in kan kijken. Hierdoor wordt het dorp met zijn omgeving verbonden. Waardoor als het ware het "platteland als achtertuin" fungeert (Bleumink 2003). De bovenste afbeelding van fig. 4.29 laat zien hoe het huis er vanaf het dijkniveau eruit ziet. Wanneer er echter van zichthoek wordt veranderd blijkt dat een deel van het huis zich in de dijk bevindt.

Huurwoningen

Acantus wil niet bouwen in Drieborg, toch is er vanuit het dorp vraag naar meer en geschikte huurwoningen. De huurhuizen van Acantus zijn vaak niet vrijstaand. Maar ook als huizen niet vrijstaand kunnen de huizen op een regio-eigen manier worden gebouwd. Als inspiratie kunnen de huisjes uit het nabijgelegen buurtschap Modderland worden genomen (fig. 4.28). Dit zijn kleine huisjes die geschikt zouden zijn voor starters- en seniorenwoningen en die door hun bouwstijl aantrekkelijker zijn dan de huurhuizen van Acantus die op dit moment aan de dijk staan.

Fig. 4.29 Moddergat (bron: eigen collectie)

Fig. 4.29. Dijkwoning als gezinswoning.

4.5.4 Deelconcept 3: 'n plein voor 't publiek

Drieborg, mist een duidelijk centrum. Gevoelsmatig is deze er wel, maar fysiek gezien komt dit niet terug. Omdat het buurthuis een belangrijke plek is voor de dorpsbewoners heb ik er voor gekozen om het plein voor het buurthuizen te veranderen in een dorpsplein. Hoewel bij een lintdorp geen brink past, kan toch het dorpscentrum wel worden benadrukt. Zoals blijkt uit fig. 4.30 is het plein van het buurthuis op dit moment niet echt bijzonder. Naast het buurthuis ligt een grasveldje waar niks mee wordt gedaan.

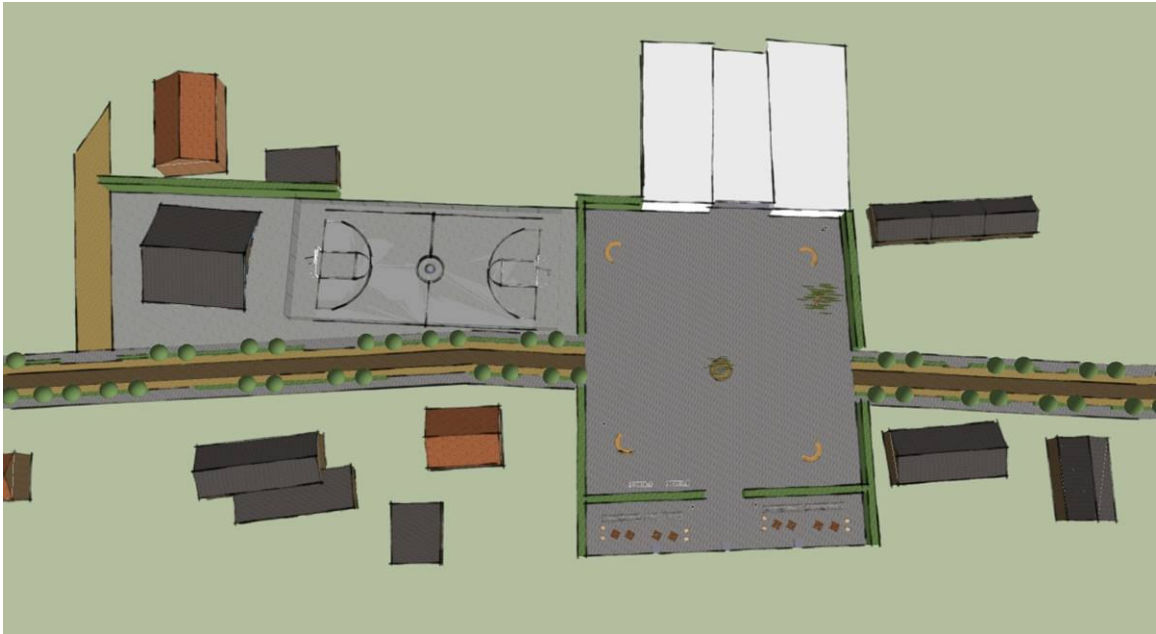

Fig 4. 30 Huidige toestand van het plein en het grasveldje ernaast.

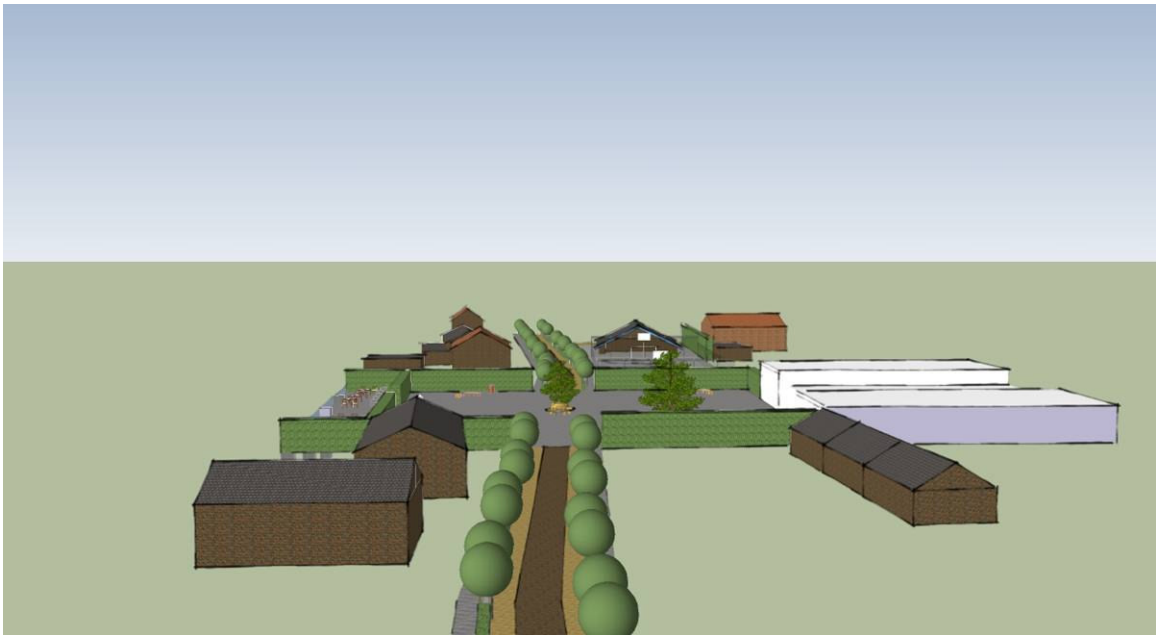
Fig. 4.31 laat van bovenaf zien wat er met het plein en het grasveldje is gedaan. Het plein wordt door hoge hagen omsloten om een echt plein gevoel te krijgen (zie fig 4.32 en 4.33). In het midden wordt een nieuwe boom geplaatst die het verkeer moet afstoppen. Om het de boom heen is zitgelegenheid gecreeerd. De oude boom die al jaren op het plein staat zal behouden blijven. Op het plein staan in de hoeken meer bankjes en twee fietsstallingen. Deze fietsstallingen zijn geplaatst voor de fietsers die het balkonterras aandoen. Dit terras staat op een plek waar op dit moment een huis staat dat te koop wordt aangeboden, dit zou dus een win-win situatie kunnen opleveren, een mooie plek voor een terras waarbij de bewoner blij is dat het wordt gerealiseerd op zijn voormalige huis. Op dit terras kunnen fietsers een drankje nuttigen in de stijl van een theetuin, waarbij men zelf het drankje bij het buurhuis op dient te halen en ook weer terug moet brengen (zie fig. 4.34). Dit terras staat op palen vanwege het niveaverschil van de dijk. Het terras biedt uitzicht over het open landschap. Vanaf het plein loopt men als ware het landschap in.

Op het grasveldje is een MOP gerealiseerd voor de oudere jeugd (afbeelding 4.35). Hier is onder een sportveldje aangelegd waar onder andere kan worden gebasketbald en gevoetbald. Het gebouw naast het veldje is bedacht als hangplek (middelste afbeelding fig. 4.35). Dit gebouw is ook gebouwd in een regio-eigen stijl. En ziet er van de andere kant uit als een gewoon woonhuis (onderste afbeelding fig. 4. 35.)

De bestrating op het plein volgt het shared space principe. Doordat er geen onderscheid wordt gemaakt in bestrating is het onduidelijk welke weggebruiker waar hoort. Dit zorgt ervoor dat auto's langzamer gaan rijden. Doordat het plein het straatpatroon onderbreekt zal het ook een snelheidremmende werking hebben, dit wordt versterkt door de boom in het midden van het plein.

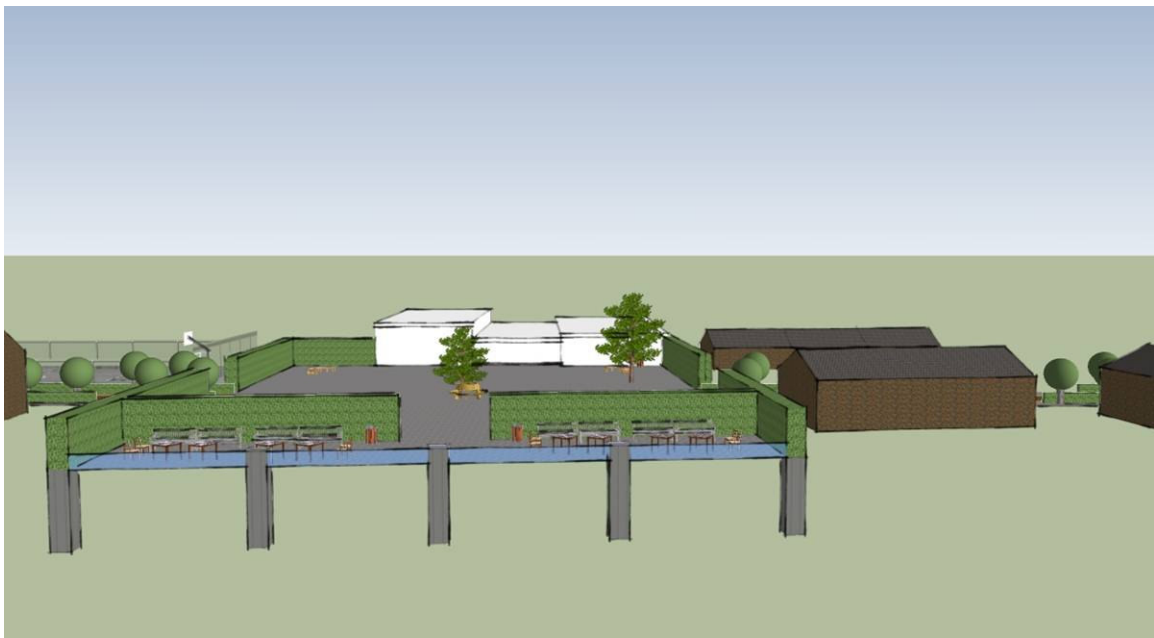
Fig. 4.31 Bovenaanzicht plein

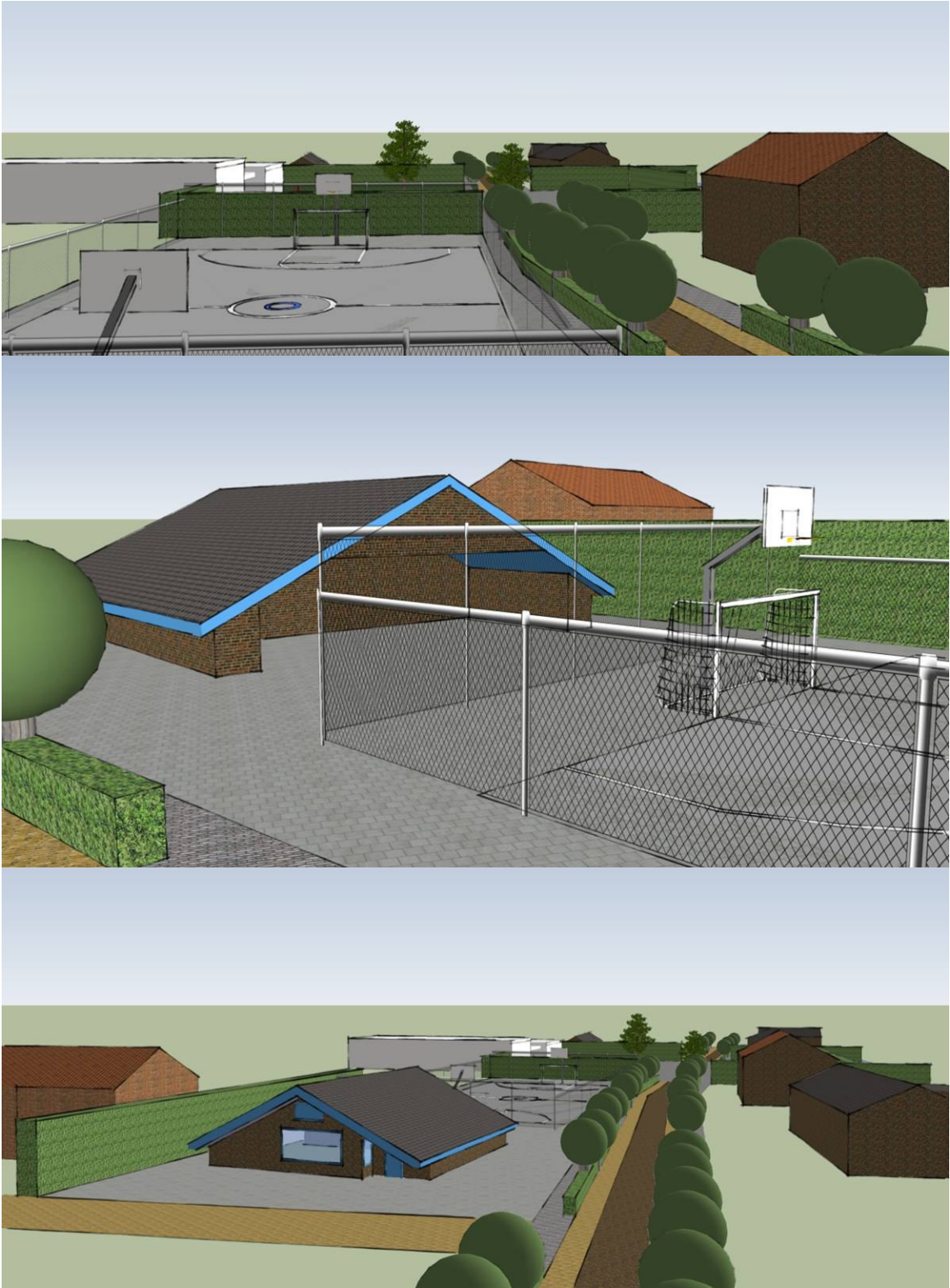
Fig. 4. 32 Nieuwe plein in vogelvlucht.

Fig. 4.33 Zicht op het plein

Fig. 4.34 Het uitkijkterras op palen.

Fig 4.35. MOP als invulling van het grasveldje naast het plein.

4.6 Conclusie

Na dit hoofdstuk ligt er een visie klaar voor Drieborg. Deze visie ontbrak en daardoor volgden de ontwikkelingen in het dorp zich niet met een bepaalde achterliggende gedacht. Ik heb er voor gekozen om de toekomstige ontwikkelingen van Drieborg te laten plaatsvinden op een dorps-eigen manier. Hiermee wordt de identiteit van het dorp versterkt. Met de ontwerpgegevens geformuleerd uit de bevindingen in hoofdstuk drie heb ik een aantal hoofdconcept met bijbehorende deelconcepten bedacht. Bij deze concepten is reken gehouden met het aantrekkelijk maken van zowel de woonkwaliteit als de woonomgeving.

De dijk wordt versterkt door het straatbeeld te verbeteren en huizen toe te voegen. Omdat nieuwbouw niet verstandig is vanwege de toekomstige verwachtingen zijn er huizen verplaatst. Huizen aan de niet-dorpseigen puist worden ontmanteld en hiervoor in de plaats komen nieuwe kwalitatief goed huizen die op de dijk worden geplaatst. Dit is dus een concept dat twee kanten op werkt.

Voor de woningen zijn enkele nieuwe ideeën bedacht om de woningvoorraad meer aan te sluiten op de vraag en de toekomstige demografische ontwikkelingen.

Het dorpsplein is aangepakt om het een belangrijkere plek te laten zijn als centrum van het dorp. Hierbij is gelijk ook een MOP gerealiseerd voor jongeren op een plek die braak lag. Het dorp is ook verbonden met het platteland door middel van het terras op het plein dat tevens een verblijffunctie heeft voor toeristen.

5 Conclusie

Tijdens het onderzoek naar Drieborg is duidelijk geworden dat het lokale niveau als unieke plek ook een belangrijke plaats is om in te grijpen. Wat voor de ene plek telt, geldt niet voor de andere plek. In het ene dorp bestaan meer problemen dan in het andere dorp. Wanneer een dorp last heeft van een wegtrekkende bevolking wordt het dorp in haar voortbestaan bedreigd. Met behulp van een ontwerp kan in de fysieke omgeving worden ingegrepen. De aantrekkelijkheid van de fysieke omgeving wordt bepaald door de woon- en woonomgevingskwaliteit. Door de kwaliteit te verhogen wordt het dorp aantrekkelijker om in te wonen. Wat betekent dat mensen er niet weg willen en buitenstaanders er willen wonen.

Ook wordt duidelijk dat een dorp een visie nodig heeft. De visie moet als leidraad dienen voor toekomstige ontwikkelingen. Zonder deze ontwikkelingen vindt er wildgroei plaats, wat zorgt voor een kwalitatief slechte fysiek omgeving. De visie moet de kwaliteiten benadrukken van een specifieke plek. Het moet zich dus ontwikkelen op een dorpseigen manier.

Voor Drieborg was dit het verstevigen van het lint. De andere concepten droegen hierbij aan mee. Wat betreft de toekomstige veranderingen bleek het veranderen van de woningvoorraad op Drieborg een essentieel onderdeel. Met andere ingrepen werd de woonomgeving kwalitatief verbeterd. Het motto was dan ook groeien in kwaliteit.

Tot slot kan er worden gepleit dat naast dat elk dorp een visie moet hebben, maar dat kleinere kernen binnen gemeenten ook aandacht en geldstromen verdienen. Om af te sluiten met de woorden van dichter Driek van Wissen: "elk dorp is een koninkrijk", Draibörg ook!

6 Discussie

Bij het maken van deze scriptie lag bij het ontwerp de focus op fysieke omgeving voor een unieke plek. Hierdoor zijn bepaalde andere belangrijke elementen (zoals de economie) van het leven op het platteland buiten beschouwing gelaten. Dit is gedaan omdat op dorpsniveau niet op elk element even veel invloed kan worden uitgeoefend. Deze invloed kan dan vaak worden uitgeoefend op een hoger schaalniveau. Ook ben ik bij het ontwerp niet ingegaan op het voorzieningenniveau. Uit de luisterfase bleek namelijk dat de bewoners zich hier in berusten.

Ook ben ik mij er van bewust dat wanneer er in een regio één dorp aantrekkelijk wordt gemaakt, de andere dorpen te maken zullen krijgen met het leegzuigeffect. Dit zou in een krimpregio betekenen dat de situatie voor bepaalde kernen verergerd.

Ook zou de manier van informantenverwerving een verstoord beeld opleveren. Door via dorpsbelangen het dorp binnen te komen was het gemakkelijk om aan informanten te komen. Toch is het de vraag of door het doorverwijzen niet mensen zijn gesproken die dezelfde mening uitdragen als de persoon hen aandroeg. Iemand zal waarschijnlijk niet doorverwijzen naar een persoon die een afwijkende mening heeft. Zo bleek dat er relatief veel mensen van de Vereniging Dorpsbelangen Drieborg zijn gesproken.

7 Literatuur

Literatuur

ANDRIESSE, R. & LIGTERMOET, D. (2005) *Fietsstraten in hoofdroutes: toepassingen in de praktijk*. Fietsberaad publicatie nummer 6 (tevens CROW publicatie 216). Online beschikbaar op: <http://www.fietsberaad.nl/library/repository/bestanden/document000101.pdf>

BANISTER, D.J. (1983) *Transport and accessibility*. In PACIONE, M. (ed.) *Progress in rural geography*. London: Croom Helm, pp. 130-148.

BLEUMINK, H. (2003) "Bouwen versterkt juist de identiteit van het landelijk gebied": *Kookboek voor vernieuwend bouwen*. Landwerk 2003-2, pp 23-30

BULDER, B. (1994) *Drieborg, een dijkdorp in Groningen*. Elles Bulder: Scheemda

BUTTERWORTH, I. (2000) *The Relationship Between the Built Environment and Wellbeing: a Literature Review*. online beschikbaar op: http://www.hiaconnect.edu.au/files/Built_Environment_&_Wellbeing.pdf

CBS (2003) *Gemeente Op Maat 2002, Reiderland*. Online beschikbaar op: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/0BB82CC1-815A-46DC-BBD5-FE7FEDFDCE76/0/Reiderland.pdf>

CBS (2005) *Gemeente Op Maat 2004, Reiderland*. Online beschikbaar op: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/641A3FEA-78AD-4015-B829-2E88686E4512/0/Reiderland.pdf>

CBS (2008A) *Bevolkingstrends, 3^e kwartaal 2008*. Online beschikbaar op: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/DBADFA2C-E353-43F4-9C91-188945E08A73/0/2008k3b15pub.pdf>

CBS (2008B) *Gemeente op Maat 2006, Reiderland*. Online beschikbaar op: www.cbs.nl/NR/rdonlyres/E05B470B.../0/Reiderland.pdf

CBS STATLINE (2007) *Regionale prognose kerncijfers; 2005-2025*, <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71189NED&D1=0&D2=416&D3=0,4,14,I&HDR=T&STB=G1,G2&VW=T>

CBS STATLINE (2008) *Bevolking; kerncijfers naar diverse kenmerken*. Online beschikbaar op: [http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37296ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,\(I-1\)-I&HD=090226-1620&HDR=G1&STB=T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37296ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,(I-1)-I&HD=090226-1620&HDR=G1&STB=T)

CBS STATLINE (2009a) *Landbouw; historie vanaf 1851*. Online beschikbaar op: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71904NED&D1=0&D2=49,59,69,79,89,99,109,119,129,139,149,I&HDR=G1&STB=T&VW=T>

CBS STATLINE (2009b) *Bevolkingsontwikkeling; levendgeborenen, overledenen en migratie per regio*. online beschikbaar op: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37259NED&D1=0-1,3,6,8,10,14,17,22&D2=0&D3=883&D4=a&VW=T>

CHAMION, T. (1998) Studying counterurbanisation and the rural population turnaround. In: BOYLE, P. & HALFACREE, K. (ed.) *Migration into rural areas*. Chichester: Wiley, pp. 21-40.

CLOKE, P. (2006) Conceptualizing rurality. In: CLOKE, P. et al. (ed.) *Handbook of Rural Studies*. London: Sage, pp. 18-28.

DAVISON, K. & LAWSON, C. (2003) Do attributes in the physical environment influence children's physical activity? A review of the literature. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 3

DAALHUIZEN, F. (2001a) De molen als rolmodel voor de boerderij in de 21^e eeuw. In: Daalhuizen, F. Heins, S. (ed.), *Rurale diversiteit en dynamiek*. Utrecht: Nethur, pp. 41-52.

DAALHUIZEN, F. (2001b) De visie op het Nederlandse platteland in de 21^e eeuw. In: Daalhuizen, F. Heins, S. (ed.), *Rurale diversiteit en dynamiek*. Utrecht: Nethur, pp. 101-107.

DE BOER, J. (1987), *Dorpen in Groningen*. Provincie Groningen: Groningen.

DERKS ET AL. (2006) *Structurele bevolkingsdaling: een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers*. Online beschikbaar op: <http://www.verkeerenwaterstaat.nl/kennisplein/uploaded/SysAdmin/2006-3/327698/Structurele%20bevolkingsdaling.pdf>

DERKSEN ET AL. (2007), *De staat van de ruimte 2007* (publicatie van het Ruimtelijk Planbureau). NAI Uitgevers: Rotterdam, online beschikbaar op http://www.mnp.nl/bibliotheek/digitaaldepot/Bevindingen_-_De_staat_van_de_ruimte_2007.pdf

DE ROO, N. & THISSEN, F.(1997) *Leefbaarheidsonderzoek in de Plattelandskernen van de Westhoek*. Deel 4, Eindrapport. Onderzoek in opdracht van de provincie West-Vlaanderen met steun van het Europese fonds voor Regionale Ontwikkeling. Provincie West-Vlaanderen.

DUNN, M.C. (1976) Population change and the settlement pattern. In: CHERRY, G.E. (ed.) *Rural planning problems*. London: Hill, pp.13-46.

EVANS, G. (2003) The Built Environment and Mental Health. *Journal of Urban Health*, 80 (4), pp. 536-555.

GALL, J. (1984) Betere woonsituatie meer plezier in het leven? In: *Betere wereld gelukkiger mensen?* Veenhoven R. (ed.), Lisse, Nederland: Swets & Zeitlinger, pp. 61 – 69. Online beschikbaar op: <http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub1980s/84c-ch5-fulln.pdf>

GOMART, E. (2006) Politisering van de Esthetiek. In: Hajer, M. & Sijmons, D. (ed.) 2006, *Een plan dat werkt*, Rotterdam: nai uitgevers, pp. 64 – 93.

GILG, A.W. (1983) Population and employment. In: PACIONE, M. (ed.) *Progress in rural geography*. London: Croom Helm, pp. 74-105.

GILG, A.W. (1985) *An Introduction to Rural Geography*. London: Edward Arnold.

GORTON, M. *ET AL.* (1998) Counterurbanisation, fragmentation and the paradox of the rural idyll. In: BOYLE, P. & HALFACREE, K. (ed.) *Migration into rural areas*. Chichester: Wiley, pp. 215-235.

GROOT, J.P. (1974), *Het kleine dorp*, Baarn: Bosch & Keuning

GUTGESELL, M. *ET AL.* (2006) Bevölkerungsrückgang in ländlichen Räumen und Auswirkungen auf die Infrastruktur. *Dela*, 25, pp. 133-146.

HALFACREE, K. (2006) Rural space: constructing a three-fold architecture. In: CLOKE, P. *et al.* (ed.) *Handbook of Rural Studies*. London: Sage, pp. 44-62.

HAJER, M. *ET AL.* (2006) Inleiding, de politiek van het ontwerp. In: Hajer, M. & Sijmons, D. (ed.) 2006, *Een plan dat werkt*, Rotterdam: nai uitgevers, pp. 4-25.

HAJER, M. & SIJMONS, D. (ed.) (2006), *Een plan dat werkt*, Rotterdam: nai uitgevers, pp. 64 - 93.

HARMS, L. (2008) *Overwegend onderweg* (uitgave van het Sociaal en Cultureel Planbureau). Online beschikbaar op: http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9789037703771/Overwegend_onderweg.pdf

HEINS, S. (2001a) *Op zoek naar de rurale idylle*. Nethur: Utrecht, nr 11. Online beschikbaar op: www.nethur.nl/downloads/files/publicatie%2011.pdf

HEINS, S. (2001b) Ruraal wonen in de 21^e eeuw, in Daalhuizen, F. & Heins, S. (ed.), *Rurale diversiteit en dynamiek*. Utrecht: Nethur, pp. 53-66

HEINS, S. (2002) *Rurale woonmilieus in stad en land*, Eburon: Delft

HEINS ADVIES (2008a) *Eindnotitie Goedkope Koop*, onderzoeksrapport in opdracht van de gemeentes Pekela, Reiderland, Scheemda, Winschoten.

HEINS ADVIES (2008b) *"Hoe duur is goedkoop?"*, onderzoeksrapport in opdracht van de gemeentes Pekela, Reiderland, Scheemda, Winschoten.

HUR, M. & MORROW-JONES, H. (2008), Factors That Influence Residents' Satisfaction With Neighborhoods, *Environment and Behavior*, 40 (5), pp. 619-635

HODGE, I. & WHITBY, M. (1981) *Rural employment*. London: Methuen.

HUMMEL, D. & LUX, A. (2007) Population decline and infrastructure: The case of the German water supply system. *Vienna Yearbook of Population Research 2007*, pp. 167-191.

- KNOL, F (2006), Voorzieningen, in Steenbekkers A. *et al.* (2006) *Thuis op het platteland: De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau) 243-264 online beschikbaar op: http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702295/Thuis_op_het_platteland.pdf
- KOAC•WMD (2002) *Verhardingskeuze voor fietsverbindingen: asfalt, beton of tegels*. Fietsberaad publicatie nummer 2. Online beschikbaar op: http://www.fietsberaad.nl/library/repository/bestanden/Publicatie_21.pdf
- KOCKS, M. (2007), Konsequenzen des demographischen Wandels für die Infrastruktur im ländlichen Raum. *Geographische Rundschau*, 59 (2), pp. 24-31
- LAWRENCE, D. & LOW, S. (1990) The built environment and spatial form. *Annual Review of Anthropology*, 19, pp. 453-505
- LI, L. (2008), The physical environment and a "sense of neighborhood" in residential communities in Hong Kong, *Property Management*, 26 (1), pp. 7-24
- MARINI, M.B. & MOONEY, P.H. (2006) Rural economies. In: CLOKE, P. *et al.* (ed.) *Handbook of Rural Studies*. London: Sage, pp. 44-62.
- MARTIN, I. (1976) rural communities. In: CHERRY, G.E. (ed.) *Rural planning problems*. London: Hill, pp. 49-84.
- MINISTERIE VAN LNV (2004) *Agenda voor een Vitaal Platteland*. Online beschikbaar op: http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1640321&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_file_id=13747
- MINISTERIE VAN VROM (2000) *Nota Wonen*. Online beschikbaar op: <http://www.vrom.nl/get.asp?file=docs/publicaties/wonen13542.pdf&dn=13542&b=vrom>
- MINISTERIE VAN VROM (2004) *Nota Ruimte*. Online beschikbaar op: <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=2706&sp=2&dn=4051>
- MINISTERIES VAN V&W en VROM (2005), *Nota Mobiliteit, Deel III (Kabinetsstandpunt)*. Online beschikbaar op: <http://www.notamobiliteit.nl/pdf/nm3/PKB3NL.pdf>
- MOFFATT, S. & KOHLER, N. (2008) Conceptualizing the built environment as a social-ecological system. *Building Research & Information*, 36(3), pp. 248-268
- MOSELEY, M. & OWEN, S. (2008) The future of services in rural England: The drivers of change and a scenario for 2015. *Progress in Planning*, 69, pp. 93-130
- MOSS, T. (2008) 'Cold spots' of Urban Infrastructure: 'Shrinking' Processes in Eastern Germany and the Modern Infrastructural Ideal. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (2), pp. 436-451.
- ONBEKEND (2008), Buurtsuper: bindmiddel voor het dorpsleven, *MO/Samenlevingsopbouw*, 216, pp. 39. Online beschikbaar op: <http://www.movisie.nl/onderwerpen/samenlevingsopbouw/pics/Voorjaar%202008.pdf>

- PACIONE, M. (1984) *Rural Geography*. London: Harper & Row Ltd.
- RAAD VOOR HET LANDELIJK GEBIED (2000) *Wonen in het landelijk gebied*. <http://www.rlg.nl/adviezen/005/005download1.html>
- SCHILLER, G. & SIEDENTOP, S. (2005), Infrastructurfolgekosten der Siedlungsentwicklung unter Schrumpfbedingungen. *disP*, 160, pp. 83-93.
- SHAW, M. (1979) *Rural deprivation and planning*. Norwich : Geo Abstracts
- SIMON, C. (2006), Demografie en ruimtegebruik, in Steenbekkers A. *et al.* (2006) *Thuis op het platteland: De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau) pp. 33-58 online beschikbaar op: http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702295/Thuis_op_het_platteland.pdf
- SLOMP, H.J. (2004) Bevolkingsleegloop van het Spaanse platteland. Afstudeerscriptie, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen
- STEGEMAN, J. (2000) *Leefbaarheid op de agenda!* Wetenschapswinkel: Wageningen
- TALEN, E. (1999) Sense of Community and Neighbourhood Form: An Assessment of the Social Doctrine of New Urbanism. *Urban Studies*, 36 (8), pp. 1361-1379
- THISSEN, F. (1983) waarschijnlijk een boek dat ik hier heb
- THISSEN, F. (1995) *Bewoners en nederzettingen in Zeeland: op weg naar een nieuwe verscheidenheid*. Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam. Nederlandse Geografische Studies 191. KNAG/FRW UvA, Utrecht/ Amsterdam,
- THISSEN, F. & VAN ENGELSDORP GASTELAARS, R. (2000) The qualities of rural areas in the Netherlands and Flanders: space and the rural landscape. In: T. van Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (ed). *Claiming rural identities; dynamics, contexts, policies*. Assen: Van Gorcum, p. 55-67.
- VAN DALE (2004) *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie bv.
- VAN DAM ET AL. (2006) *krimp en ruimte bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*. Een publicatie van het Ruimtelijk Planbureau Rotterdam, Den Haag: NAI Uitgevers. Online beschikbaar op: http://www.mnp.nl/bibliotheek/digitaaldepot/Krimp_en_ruimte.pdf
- VAN DER KOOIJ, A.M. (2003) *Rust, ruimte en hectiek*. Publicatie van het NIZW. Online beschikbaar op: http://dagindeling.emancipatieweb.nl/uploads/1532/Rust_ruimte_hectiek.pdf
- VAN DER KOOIJ, A.M. (2004) *Combineren op kleine schaal*. Publicatie van het NIZW. Online beschikbaar op: <http://www.dagindeling.emancipatieweb.nl/uploads/1530/binnen-combineren.pdf>

VAN DER WOUDE, R. (2005a) V/H Platteland. *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening* 86 (1), pp. 6-9

VAN DER WOUDE, R. (2005b) Europees platteland tussen marginalisering en verstedelijking. *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening* 86 (1), pp. 20-23

VAN GEMERDEN, E. & STAATS, H. (2006) *Ontwerp en sociale veiligheid*. Online beschikbaar op <http://www2.vrom.nl/infowonen/docs/Eindrappport%20Sociale%20Veiligheid%20Van%20Gemerden%20&%20Staats%20definitief.pdf>

VERWEST, F ET AL. (2008) *Regionale krimp en Woningbouw*. een publicatie van het Planbureau voor de Leefomgeving NAI Uitgevers, Rotterdam online beschikbaar op: http://www.rivm.nl/bibliotheek/digitaaldepot/Regionale_krimp_en_woningbouw.pdf

VROM-RAAD (1999) Sterk en mooi platteland, online beschikbaar op: <http://www.vromraad.nl/download/a015.pdf>

WOODS, M. (2005) *Rural Geography*. London: Sage.

Bijeenkomsten

BNSP Jong Professional, bijeenkomst dorpsplanologie: omgaan met Krimp, Baarn op 17 april 2009

Vereniging Stadswerk, Ontwerpsessies Openbare Ruimte, Case: "De dijk schuift op", Nijmegen van 22 tot 24 april 2009

Interviews

INTERVIEW ACANTUS (2009), interview met Mevr. Rusthoven, woonconsulent en contactpersoon voor Drieborg en Mevr. Noorda, beleidsmedewerkster Wonen op 18 mei 2009

INTERVIEW TEN HOEVE (2009), interview met de wethouder ruimtelijke ordening van de gemeente Reiderland, dhr. Ten Hoeve op 16 juni 2009

INTERVIEW HUIGEN (2009), interview met prof. dr. Huigen, hoogleraar culturele geografie aan de rijksuniversiteit Groningen op 15 juni 2006

INTERVIEW HEINS (2009), interview met ir. Heins, docent volkshuisvesting en stedelijke vernieuwing aan de rijksuniversiteit Groningen op 12 mei 2009

Tv-uitzendingen

Netwerk (2009) uitzending van 23 juli 2009 over de aanpak van Friese verpauperde panden. Online te bekijken op: <http://www.netwerk.tv/uitzending/2009-07-23/aanpak-friese-pauperpanden>

Krantenartikelen

(uit de stentor 12-08-2009) 'Roots' trekken ouderen, Anne Boer.

De Stentor/Zwolse Courant 2009)

Zo citeert Paul Verlinden op 1 maart 2008 in BN/DeStem
'Elk dorp is ook een koninkrijk' - Ganzedijk

Websites

NU.NL (2008), *Gronings spookdorp van de kaart*,
<http://www.nu.nl/algemeen/1452576/gronings-spookdorp-van-de-kaart.html>

DE2EGEMEENTEVANGRONINGEN.NL (2009) een nieuwe gemeente in het Oldambt,
<http://www.de2egemeentevangroningen.nl/document.php?fileid=10646&m=9&f=4a4d50d489ac68795acb953b93389368&attachment=0&c=5649>

REMEIJER.NL (2009), *remeijer.nl*, <http://www.remeijer.nl>

NUMMER114.NL (2009) *Nummer114.nl*, <http://www.nummer114.nl/>

GIETELING.NL (2009) *Kwekerij De Gieteling*, <http://www.gieteling.nl/>

MINISTERIE VAN VROM (2009) Van der Laan: "Krimp is solidariteitsvraagstuk voor heel Nederland", <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=41871>